

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN/BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
2000:72

Kultur och kommers
En analys av Eva Unanders
kommersiella lånbibliotek 1818-1829

EVA GREEK
HELÉNE ROVA

Svensk titel: Kultur och kommers. En analys av Eva Unanders kommersiella lånbibliotek 1818-1829

Engelsk titel: Culture and trade. An analysis of Eva Unander's commercial lending library 1818-1829

Författare: Eva Greek och Heléne Rova

Färdigställt: HT-2000

Handledare: Eva Hemmungs-Wirten. Kollegium 1

Nyckelord: lånbibliotek, bokkatalog, tillökning, genre, popularitet

Abstract: This thesis has been written with the intention of investigating a commercial lending library to be found in Stockholm in the first decades of the nineteenth century. We chose this subject because it is a relatively unexplored area. Furthermore, we were curious to know what books could be found in the library. The lending library was run as a business thus giving a good indication of the contemporary reader's taste in literature. The lending library that we chose had a total of three thousand titles in those of its catalogues that have survived to the present day and was run by a woman called Eva Unander. We started by registering all the catalogued titles from our chosen library in the Royal Library's data base SB17, which includes all printed matter between 1700 – 1829. The relevant information discovered was fed into a data base, after which we have tried to make an interpretation and analyse the results of our interpretation from different standpoints. We discovered that many of the authors were anonymous, perhaps because writing novels was not held in high esteem. The library contained mostly fiction and the inflow of books in translation came mostly from Germany. Many of the named writers have no place in literary history today but have been forgotten. The laws regarding the freedom of the press of 1810 – 1812 gave people in the world of books far greater freedom. The lending libraries could stock up with books that were written by Swedes. The library had many books in popular genres such as horror, piracy and family chronicles. We have also investigated the archives to find out about the person Eva Unander and follow her own personal history.

Innehållsförteckning

1 Inledning	6
1.1 Syfte och metod.....	6
1.2 Frågeställningar.....	7
1.3 Definitioner och begrepp.....	7
1.4 Avgränsningar.....	7
1.5 Källmaterial.....	8
1.6 Disposition.....	8
2 Tidigare forskning och litteratur	9
3 Bakgrund	11
3.1 Historisk tillbakablick.....	11
3.2 Romanläsningens framväxt.....	13
3.3 Exempel på andra bibliotek.....	14
3.4 Läsesällskap.....	15
3.5 Bokmarknaden.....	16
3.6 Lånbiblioteken.....	18
3.7 Lånbiblioteken i ett internationellt perspektiv.....	20
4 Eva Unanders lånbibliotek	21
4.1 Eva Unander – biografiska fakta.....	21
4.2 Annonsering/marknadsföring.....	21
4.3 Biblioteket - dess organisering och utlåningsvillkor.....	23
4.4 Katalogerna.....	24
5 Resultat och analyser utifrån databasen	26
5.1 Metod.....	26
5.2 Språkgrupper.....	26
5.2.1 Resultat och analys.....	26
5.2.2 Kort sammanfattning.....	31

5.3 Ämnesområden	32
5.3.1 Resultat och analys.....	32
5.3.2 Kort sammanfattning.....	34
5.4 Författarna.....	34
5.4.1 Resultat och analys.....	34
5.4.2 Kort sammanfattning.....	37
5.4.3 Presentation av de populäraste författarna	37
5.5 Genrer inom skönlitteraturen.....	38
5.5.1 Definition av begreppet populärlitteratur	38
5.5.2 Skräckromaner	39
5.5.3 Resultat och analys - skräckromaner.....	40
5.5.4 Rövarromaner.....	41
5.5.5 Resultat och analys - rövarromaner.....	42
5.5.6 Familjeromaner	43
5.5.7 Resultat och analys - familjeromaner.....	44
5.5.8 Kort sammanfattning.....	45
5.6 Tryckfrihetslagstiftning	45
5.6.1 Resultat och analys.....	46
5.6.2 Kort sammanfattning.....	51
6 Bokbeståndet i litteraturhistorisk belysning	52
6.1 Litteraturhistorisk kanon.....	52
6.1.1 Resultat och analys.....	54
6.1.2 Kort sammanfattning.....	56
6.2 Läsvanor	57
6.2.1 Resultat och analys.....	57
6.2.2 Kort sammanfattning.....	58

7 Diskussion och övergripande slutsatser	59
8. Sammanfattning	61
Referenser	64
Otryckta källor	64
Periodica	64
Tryckta källor.....	64
Bilaga 1.....	69

1 Inledning

Under vårt arbete med att finna ett lämpligt ämne för vår magisteruppsats förde en god vän de kommersiella lånbiblioteken på tal. Vi började med att söka litteratur rörande ämnet och fann material som var intresseväckande.

Med ett kommersiellt lånbibliotek menas ett bibliotek som mot ersättning lånar ut böcker till kunder och därför har ett vinstdrivande syfte. I Sverige blomstrade den här typen av bibliotek under senare delen av 1700-talet, hela 1800-talet och i begynnelsen av 1900-talet (Jeppsson 1981, s 12).

Några av dem som har studerat de kommersiella lånbiblioteken menar att litteraturen som behandlar ämnet är föga omfattande (Björck 1972, s 64; Björkman 1992, s 57). Staffan Björck pekar på den intressanta aspekten att de kommersiella lånbiblioteken speglade den verkliga smaken hos kunderna. Ägaren till biblioteket var nämligen tvungen att köpa in de böcker som efterfrågades, eftersom biblioteket drevs med vinstsyfte. Sockenbiblioteken däremot, som växte fram under 1800-talet, hade en sammansättning som var bestämd av lärare, präst och ståndspersoner (1972, s 64).

Detta sammantaget, att de kommersiella lånbiblioteken anses vara ett relativt outforskat ämne och att en granskning av bibliotekens bokbestånd kan ge en bild av vilken läsesmak kunderna hade som använde sig av biblioteket, inspirerade oss till att undersöka ett lånbiblioteks bokbestånd för att se vilken litteratur som där fanns.

Efter en del efterforskningar och med stor hjälp av en förteckning över kommersiella lånbibliotek ur C.M Carlanders *Svenska bibliotek och exlibris I-IX*, fann vi ett lånbibliotek som passade vårt syfte (1904, del 1, s 374). Lånbiblioteket vars bokbestånd vi kommer att granska i denna uppsats är: Eva Unanders kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1818-1829.

1.1 Syfte och metod

Syftet med uppsatsen är i första hand att redogöra för och ge en bild av bokbeståndet i Eva Unanders lånbibliotek från det förmodade startåret 1818 till den sista katalogen i Unanders regi 1829. Vi ämnar också undersöka om en förändrad tryckfrihetslagstiftning kan ha påverkat bokbeståndets sammansättning. Slutligen vill vi försöka ge en bild av de läsvanor kunderna hade som använde sig av biblioteket och se hur väl detta stämmer överens med litteraturhistorisk kanon.

I vår strävan att ge en fullständig beskrivning av Unanders lånbiblioteks rörelse kommer vi utanför analysavsnittet att ta upp de biografiska fakta som kan finnas. Förutom analysen kommer uppsatsen även att försöka beskriva Unanders lånbiblioteks organisation, utlåningsvillkor och annonsering i dagspress för att se hur biblioteket marknadsfördes. I bakgrundsavsnittet kommer de kommersiella lånbibliotekens funktion att sättas in i den bokmarknad som rådde under den aktuella tidsperioden. För att få en så heltäckande bild som möjligt kommer det också att redogöras för andra aktörer på denna bokmarknad.

Metodiskt kommer uppsatsen att bestå av analys genom källgranskning och litteraturstudier. Tyngdpunkten kommer främst att vara en analys av bibliotekets bokbestånd. Materialet som kommer att undersökas är de kataloger över bokbeståndet i Eva Unanders lånbibliotek som finns bevarade på Kungliga biblioteket i Stockholm. De bibliografiska uppgifter som finns i katalogerna ämnar vi föra in i en egen databas. Databasen kommer sedan att analyseras utifrån de frågeställningar som vi önskar besvara. En utförligare beskrivning av databasens konstruktion finns i metodkapitlet **5.1**, som ligger i anslutning till analysavsnittet. Vid analysen av bokbeståndet kommer vi att använda oss av litteraturstudier för att fördjupa resonemanget och reflektera över de resultat vi fått fram. Förhoppningsvis kan analysen ge en

indikation på vilka författare och vilken sorts skönlitteratur som var eftertraktad under 1800-talets första decennier och vilket språk böckerna var skrivna på. Var böckerna skrivna på originalspråket eller var de översatta, och i sådana fall från vilka språk? Vi vill även se om bibliotekets bestånd innehöll andra ämnesområden. I uppsatsen ämnar vi också undersöka hur den rådande tryckfrihetslagstiftningen kan ha påverkat bokbeståndet i biblioteket, samt ta reda på hur överensstämmande lånbibliotekets bokbestånd var i jämförelse med nu gällande litteraturhistorisk kanon. Slutligen önskar vi göra ett försök att resonera kring vilka läsvanor kunderna hade som brukade biblioteket.

1.2 Frågeställningar

De frågeställningar vi hoppas kunna svara på och diskutera under uppsatsens gång är:

- Hur såg bibliotekets bokbestånd ut? Vilken sorts skönlitteratur fanns, vilka ämnesområden var representerade? Vilka språkgrupper fanns och hur var fördelningen av svenska original respektive översättningar?
- Vilka var författarna?
- Går det att utläsa någon tendens vad gäller olika författares och skönlitterära genrers popularitet?
- Påverkade den dåvarande tryckfrihetslagstiftningen lånbibliotekets bokbestånd?
- Hur överensstämmande är lånbibliotekets bokbestånd i jämförelse med nu rådande litteraturhistorisk kanon?
- Kan Eva Unanders bibliotek säga något om dåtidens läsvanor?

1.3 Definitioner och begrepp

Här följer en förklaring och precisering av vissa begrepp: Med kommersiellt lånbibliotek menas ett bibliotek som i vinstsyfte och mot avgift lånar ut böcker (Björkman 1992, s 25). Denna typ av bibliotek finns även benämnd som lånebibliotek och i vissa enstaka fall som länebibliotek (ibid., s 38). I vår uppsats används, enligt Björkman, endast begreppet lånbibliotek, som då är synonymt med termerna kommersiellt lånbibliotek, lånebibliotek och länebibliotek.

Böckerna i Eva Unanders lånbibliotek finns förtecknade i nio tryckta kataloger. Dessa kataloger består av en grundkatalog och åtta tillökningar. Vi har förstått det som att en tillökning är en förteckning över de nya böcker som införskaffats till lånbiblioteket. Grundkatalogen är onummerad och tillökningarna är numrerade från ett till åtta. Vi kommer att använda orden grundkatalog och tillökning med tillhörande nummer vid analysen av katalogen.

I en av frågeställningarna önskar vi ta reda på författares och genrers eventuella popularitet. Med orden populär eller eftertraktad i det här avseendet menar vi till vilket antal vissa författare eller genrer finns representerade i katalogen. Om en viss författare eller genre förekommer ofta kan man förmoda att många var intresserade av att låna dessa böcker, eftersom biblioteket försökte köpa in böcker som kunde lånas ut. De kan alltså sägas ha varit populära eller eftertraktade. Vi är medvetna om att begreppet genre är vanskligt att använda sig av. Genresystemet för den moderna litteraturen, litteratur från 1700-talet och framåt, är komplicerat. Få romaner kan definieras som enbart realistiska, historiska osv (Bergsten 1990, s 125f). Vi har ändå valt att använda ordet genre i denna uppsats när vi beskriver den litteratur som fanns i biblioteket.

1.4 Avgränsningar

Uppsatsen kommer att innehålla analyser av ett kommersiellt lånbibliotek. Att endast ett lånbibliotek undersöks, gör att det inte går att dra några allmängiltiga slutsatser vad gäller

lånbibliotek under tidsperioden 1818-1829, utan resultatet kan förhoppningsvis ge en indikation på de förhållanden som rådde.

Tidsperioden infaller under lånbibliotekets existens mellan år 1818-1829. För att placera in lånbiblioteket i sitt historiska och politiska sammanhang kommer det även, i vissa avsnitt, att redogöras för tiden före år 1818.

Vilka låntagare som begagnade sig av lånbiblioteket kommer inte att behandlas i uppsatsen. Anledningen är att det inte finns några utlåningsjournaler eller låntagarregister bevarade från det undersökta lånbiblioteket. Överhuvudtaget finns det knapphändigt med låntagaruppgifter bevarade från denna typ av bibliotek (Björck 1972, s 66).

1.5 Källmaterial

I C. M Carlanders *Svenska bibliotek och exlibris I-IX*, 1904, fann vi uppgifter om Eva Unanders lånbibliotek (1904, del 1, s 374). Enligt denna skrift ska det ha utkommit tio tryckta kataloger som avser Unanders lånbibliotek. Efter att ha sökt i Kungliga bibliotekets samlingar över okatalogiserat tryck fann vi nio bevarade kataloger. Det är den inledande grundkatalogen och åtta tillökningar. Den tillökning som verkar fattas, om Carlanders uppgift är korrekt, är nummer nio. Dessutom saknas några sidor i slutet av tillökningarna fyra, fem och sju. Trots bristen verkar det endast vara ett bortfall på cirka 150 titlar. Detta kan man ana efter att ha jämfört bokbeståndet i de befintliga katalogerna från Unanders bibliotek med hennes arvtagerskas Kihlbergs första katalog från 1833. Det är med andra ord endast cirka fem procent av bokbeståndet som fattas, trots att hela tillökning nio ej har återfunnits. Resten av Unanders katalog är uppenbarligen komplett med bokbestånd, låneregler och låntagaranvisningar. Enligt Björck varierar lånbibliotekens storlek enormt. Ett av de stora biblioteken, det Kjellmanska, hade 45.000 volymer. Ett genomsnittligt lånbibliotek hade 3-4000 volymer (1972, s 65). Unanders bibliotek hade cirka 3000 volymer, vilket gör att det är en överkomlig mängd att analysera i uppsatsen. Lånbiblioteket kan också sägas representera ett genomsnittligt lånbibliotek vad avser mängden böcker som fanns i det.

Källmaterialet kommer även att bestå av material från arkiv för att få fram biografiska fakta liksom eventuell annonsering i dagspress från den aktuella perioden för att se hur lånbiblioteket marknadsfördes.

1.6 Disposition

Efter inledningen följer det andra kapitlet som behandlar tidigare forskning i ämnet och litteratur som haft stor betydelse för vårt arbete. I det tredje, bakgrundskapitlet, görs ett försök att spegla den tidsanda som rådde och beskriva övriga aktörer på bokmarknaden. Därefter följer kapitel fyra där vi försöker ge en så heltäckande bild av Unanders lånbiblioteks rörelse som möjligt. I kapitlet finns en beskrivning av Unanders lånbibliotek, dess organisation, låneregler och annonsering. De biografiska fakta som framkommit kommer även att presenteras här. Efter detta följer det femte kapitlet med analyserna av bokbeståndet. I det sjätte kapitlet kommer en analys av biblioteket i litteraturhistorisk belysning. Efter detta, i det sjunde kapitlet, diskuterar vi resultaten av analyserna, och avslutar med det åttonde kapitlets sammanfattning av hela uppsatsen.

2 Tidigare forskning och litteratur

Klasson nämner i *Biblioteksforskning i Sverige*, 1990, att forskning i bibliotekshistoria är det största enskilda området för biblioteksforskning. Hon anser ändå att området bibliotekshistoria är långt ifrån mättat (1990, s 40, s 69). Som redan nämnts i inledningen är lånbiblioteken ett relativt utforskat ämne (Björck 1972, s 64; Björckman 1992, s 57). Vi ska här i korthet presentera det som skrivits om företeelsen.

C.M Carlanders *Svenska bibliotek och exlibris I-IX*, 1904, verkar vara ett av de tidigaste verken som behandlar lånbiblioteken. Han ger i band ett och två en översiktlig presentation av de lånbibliotek som hade tryckta kataloger fram till år 1895. Här står det att läsa en del om utbudet, antal kataloger och innehavaren till lånbiblioteken. Vidare har Henrik Schück som kortast nämnt lånbiblioteksverksamheten i *Den svenska förlagsbokhandelns historia* (1923, s 125–128). Albert Wiberg har i sin produktion återkommit till lånbiblioteksverksamheten ett antal gånger. I artikeln *Stockholms första stadsbibliotek. Ett 150 – årsminne*, redogör han för Magnus Swederus lånbiblioteks rörelse i Stockholm genom en grundlig beskrivning (1938, s 101–104). År 1960 presenterade Erich Aber uppsatsen *Äldre lånbibliotek i Stockholm och deras exlibris*. Presentationen framstår inte som så grundlig, utan tycks mer vara en fragmentarisk översikt över den tidiga lånbiblioteksverksamheten i Stockholm. En annan översikt över de lånbibliotek som fanns i Stockholm under sent 1700-tal ges i Gunnar Sahlins avhandling *Författarrollens förändring och det litterära systemet 1770–1795* (1989, s 38–42). Förutom Stockholm har även andra orter behandlats. Bengt Utterström har skrivit om Karlskrona i sitt arbete *Läsesällskap och lånebibliotek i Karlskrona 1794–1863*, året 1959. Även om tyngdpunkten ligger på beskrivningen av läsesällskapen behandlas lånbiblioteksverksamheten på orten. Göteborg och dess bokmarknad behandlas av Göran Lext i avhandlingen *Bok och samhälle i Göteborg 1720–1809*. I kapitlet *Bibliotek och boklån* skriver han även om lånbibliotekens existens (Lext 1950, s 190–198). Dessa verk har varit till stor hjälp i vårt uppsatsarbete. De beskriver bokmarknaden och lånbiblioteksverksamheten på ett generellt sätt som gör att materialet till vissa delar går att använda i vår uppsats. I flera arbeten har lånbibliotekskataloger använts för att visa på en viss litteraturs utbredning. 1942 lade Elisabeth Tykesson fram sin avhandling *Rövarromanen och dess hjälte i 1800-talets svenska folkläsning*. Hon använde bl a lånbibliotekens kataloger för att kartlägga genrens utbredning. Yvonne Leffler gjorde på ett liknande sätt, men ämnet för hennes arbete var att ta reda på i vilken utsträckning utländska skräckromaner nådde Sverige. Detta finns beskrivet i hennes avhandling *I skräckens lustgård*, 1991.

I följande stycke kommer vi att redovisa litteratur som har visat sig vara mycket användbar för vårt arbete. I artikeln *Den första svenska bokfloden: om 1800-talets romanserier och lånbibliotek*, 1972, poängterar Björck vilken betydelse lånbiblioteken hade för att tillfredsställa behovet av underhållningslitteratur som var på framväxande. Han pekar också på att den forskning om lånbiblioteken som dittills skett var knapphändig. Vidare redogör han översiktligt men ändå uttömmande för lånbibliotekens bokbestånd, storlek, och olika genrens popularitet (1972, s 64–66).

En text som pga. tidsperioden hamnar något utanför vår uppsats är Ann-Lis Jeppssons avhandling från 1981 *Tankar till salu. Genombrottsidéerna och de kommersiella lånbiblioteken 1880–1900*. Hon ger dock en god resumé över lånbibliotekens historia och jämför de svenska lånbiblioteken med dem ute i Europa. Det verk som på många sätt har fungerat som modell för, och gett inspiration till, vårt arbete är Margareta Björckmans omfattande avhandling *Läsarnas nöje. Kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1783–1809* (1992). I avhandlingen undersöker Björckman bokbeståndet på sju lånbibliotek i Stockholm under den gustavianska perioden. Vi får veta vilka böcker som var populärast och vilka författarna var till dessa böcker. Hon placerar även in lånbiblioteken i sitt historiska sammanhang.

Utanför Sverige har åtskilligt skrivits om lånbiblioteken. En del betydelsefulla resultat ska här i korthet refereras. Följande redogörelse, som tar upp den forskning som gjorts angående lånbiblioteken i Tyskland, England och Frankrike, bygger på material hämtat från Jeppssons avhandling *Tankar till salu: genombrottsidéerna och de kommersiella lånbiblioteket*, 1981, och Margareta Björkmans avhandling *Läsarnas nöje: kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1783-1809* (1992).

I Tyskland har Georg Jäger skrivit om lånbibliotek (die Leihbibliothek) i sin uppsats *Die deutsche Leihbibliothek im 19 Jahrhundert*, 1977. Jäger studerar de olika organisationsformer som den kommersiella utlåningen hade. Här diskuteras även anledningen till att lånbiblioteken drabbades av nedgång under andra hälften av 1800-talet. Enligt Jäger var en av orsakerna de billighetstryck av romaner och följetonger i tidningar som började saluföras (Jeppsson 1981, s 13f). Rudolf Schenda kom med verket *Volk ohne Buch* år 1970. Han beskriver den växande läsepubliken och pekar på lånbibliotekens roll som förmedlare av litteratur till nya låntagargrupper. I boken framhåller Schenda den stora demokratiseringsroll lånbiblioteken hade vad gäller läsning, eftersom de nådde ut till en socialt sett bred publik (Björkman 1992, s 69). År 1977 lade Alberto Martino fram ett arbete där han undersökte lånbiblioteken i Tyskland under 1800-talet; *Die deutsche Leihbibliothek und ihr Publikum*. Även han diskuterar i sin uppsats den nedgång de tyska lånbiblioteken hade under senare delen av 1800-talet (ibid., s 71). Alberto Martino har även i det omfattande verket *Die deutsche Leihbibliothek*, 1990, gjort en framställning av de tyska lånbibliotekens historia från begynnelsen år 1756 fram till slutet år 1914 (ibid., s 72).

Vilka studier kan vi ta del av angående de anglosaxiska lånbiblioteken (circulating libraries)? I Ian Watts utredning *The Rise of The Novel*, 1957, får vi upplysningen att London hade sitt första lånbibliotek redan 1740 (Jeppsson 1981, s 14). Richard Altick har i *The English Common Reader*, 1957, ägnat lånbiblioteken en del uppmärksamhet. Han pekar på att klientelet som begagnade sig av lånbibliotekens tjänster kom från medel- och överklassen. Höga skatter och priser hindrade dessa grupper från att köpa egna böcker. I *Mudie's Circulating Library and The Victorian Novel*, 1969, belyser Guinevere L. Griest en del engelsk lånbibliotekshistoria. Arbetet beskriver en bibliotekskedja ägd av Charles Edward Mudie från att den öppnade år 1842. Amerikanen Paul Kaufman ger i arbetet *Libraries and their Users*, 1969, en historisk inblick i olika biblioteksformer i England, Skottland, Wales och på Irland (ibid., s 15). I uppsatsen *The community library*, 1967, redogör Kaufman för de engelska lånbibliotekens kataloger, bokbestånd, låntagare och låneprocedurer. Han skriver även om lånbibliotekens betydelse för de läsarvanor som existerade (Björkman 1992, s 65). Om lånbiblioteksrörelsen i Förenta staterna har Jesse H. Shera skrivit. Han ägnar ett kapitel i *Foundation of the Public Library*, 1949, åt att beskriva lånbibliotek belägna i New England som startades under 1700-talet (ibid., s 67).

De franska lånbiblioteken (cabinets de lecture) har beskrivits av Françoise Parent-Lardeur. I avhandlingen från 1981; *Lire à Paris au temps de Balzac*, sätter hon in Paris lånbibliotek i sin sociala kontext. Arbetet kartlägger lånbibliotekens utbredning i staden, vilken social status de områden hade där lånbiblioteken befann sig och vilken social bakgrund lånbibliotekarierna hade. Françoise Parent-Lardeur har i ett annat arbete; *Histoire des bibliothèques françaises*, 1991, analyserat ett lånbiblioteks lånejournal från 1820-talet (Björkman 1992, s 67). En amerikansk forskare vid namn James Smith Allen har gjort ett försök att beskriva Paris läsekabinett under tidigt 1800-tal i sitt verk *The cabinets de lecture in Paris 1800-1850*. En annan amerikansk forskare, Paul Benhamou, försöker ge en bild av några lånbibliotek i Paris, Lyon och Besançon genom att analysera bokbeståndet i de bevarade katalogerna. Detta gör han i uppsatsen *La lecture publique des oeuvres de l'abbé Prévost à Paris et en province dans la seconde moitié du XVIIIème siècle*, 1989 (ibid., s 68).

3 Bakgrund

3.1 Historisk tillbakablick

År 1810 valdes den franske marsalken Jean Baptiste Bernadotte till tronföljare. Han adopterades av Karl XIII. Som regent tog han namnet Karl XIV Johan och regerade 1818-1844 (Edgren & Edgren 1999, s 220).

Regeringsformen 1809 strävade efter maktbalans mellan kung och riksdag. I stora drag innebar regeringsformen att:

- Den styrande eller verkställande makten anförtroddes åt kungen. Kungen var dock skyldig att lyssna till inför riksdag ansvariga rådgivare innan han fattade beslut. Kungen kunde utan att fråga riksdagen fatta beslut av ekonomisk och administrativ karaktär. Han kunde också påverka utrikespolitiken då beslut om förbund och fred lades i hans hand.
- Lagstiftningsmakten delades lika mellan kung och ständer. Båda parter kunde lägga lagförslag och ett bifall var nödvändigt från båda parter för att ett lagförslag skulle träda i kraft.
- Beskattningsmakten förbehölls ständerna. Ständerna fick också kontroll över riksbanken och riksgäldskontoret.
- Oavsättliga domare kom att utföra den dömande makten. På detta vis skildes regeringsmakten och den dömande makten åt. Kungen förlorade härmed sin ställning som högsta instans inom rättsväsendet (Norborg 1988, 81f).

Den sociala utvecklingen genomgick en intensiv period under åren kring sekelskiftet 1700-1800. I begynnelsen av 1700-talet var Sverige ett ståndssamhälle. Invånarna var indelade i grupper s.k. stånd. De olika stånden lydde under särskilda lagar, privilegier, och dessa avgränsade också stånden från varandra. I privilegierna fanns ståndens rättigheter och skyldigheter angivna. De fyra stånden var adel, präster, borgare och bönder. För att räknas i det politiska livet och för att ha politiska rättigheter var det nödvändigt att man tillhörde ett stånd. De som inte gjorde det, som stora delar av allmogen, var politiskt omyndiga. Under påverkan av liberalismens idé om allas likhet inför lagen och den kapitalistiska marknadsekonomins framväxt upplöstes ståndssamhället i etapper (Norborg 1988, s 40f). Den första nådestöten kom vid förenings- och säkerhetsakten 1789. I akten beslutades att endast de allra högsta ämbetena skulle vara vikta för adeln. I Högsta domstolen skulle hälften av ledamöterna vara ofrälse. Nästa nådestöt kom vid 1809 års regeringsform. Nu stoppades alla adliga företrädesrättigheter inom stadsförvaltningen. Prästernas och borgarnas privilegier blev också ifrågasatta och kringskurna. Under perioden sent 1700-tal till tidigt 1800-tal gick Sverige från ett ståndssamhälle uppbyggt kring ett privilegiesystem till att bli ett klassamhälle med rättsregler anpassade till de krav en marknadsanpassad kapitalistisk ekonomi ställde (ibid., s 42f).

I det klassamhälle som sakta växte fram kunde olika sociala grupperingar skönjas. De huvudklasser som framträdde var herrar och bönder. Herrarna var de som i beskaffenhet av jordägare eller som befattningshavare i statsapparaten kunde tillgodogöra sig jordbrukets vinster. Bönder var de som arbetade med jorden och skapade vinsterna (Norborg 1988, s 44). Mellan huvudklasserna började en medelklass etablera sig. Dit hörde den del av adeln som inte hade stora egendomar eller höga ämbeten, präster, borgerskapet och de mer välsituerade hantverkarna. Här fanns även officerare, brukspatroner, förläggare, godsägare, akademiker

mm. Det var med andra ord en rätt blandad skara individer som sällade sig till medelklassen. (ibid., s 45f). Medelklassen stod för liberala idéer. Den enskilda individen skulle ha största möjliga politiska och ekonomiska frihet. Börd skulle heller inte ha någon betydelse när det kom till vilken position en individ fick i samhället. Mot de här idéerna stod de konservativa som ville bevara det gamla och som inte var så reformvänliga. 1800-talets politik präglades på många sätt av en kamp mellan dessa båda idébildningar (*Epos: historia* 1999, s 314). Slutligen började en arbetarklass växa fram ur de behov av personal bruken, manufakturerna och förlagsindustrin skapade (Norborg 1988, s 45).

Efter 1809 års statsvälvning antogs 1810 en grundlagsstadgad tryckfrihetsförordning. Redan 1812 infördes vissa ändringar vilket medförde att man talar om 1812 års tryckfrihetsförordning (*Förslag till...*, s 31). 1810-12 års tryckfrihetsförordning innebar stora lättnader för aktörerna på bokmarknaden. Genom författarrätten fick författarna tillstånd att bestämma över det de skrivit (Schück 1923, s 344). Det skulle även bli möjligt att öppna bokhandlar och boktryckeri utan godkännande från myndigheterna (ibid., 340). En bestämmelse som kom lånbiblioteken till del var att det blev stora lättnader i fråga om censuren. Efter 1812 skulle det stå var och en fritt att föryttra en skrift, svensk eller utländsk (*Förslag till...*, s 106). Före tryckfrihetsförordningen hade myndigheterna haft en restriktiv hållning gentemot försäljning av böcker tryckta i utlandet och utlåning av böcker tryckta i Sverige. Allt för att stödja den inhemska bokmarknaden (Sahlin 1989, s 37). Mer om tryckfrihetslagstiftningen under tidigt 1800-tal finns att läsa i kapitel 5.6.

Två av landets stora exportprodukter var järnmalm och trävaror. De två näringarna kompletterade varandra. De stora skogarna kom till användning när man förädlade malmen till tackjärn i masugnar. Sågverksindustrin i Norrland växte sig stark och efter seklets mitt ökade antalet sågverk kraftigt (Edgren & Edgren 1999, s 236). Sverige gick från ett merkantilistiskt synsätt till ett mer liberalt när det gällde utrikeshandeln. Att handeln var merkantilistisk innebar att man försökte öka exporten och minska importen. Det var också viktigt att råvarorna skulle förädlas inom landets gränser. På detta vis samlade landet på sig gångbara likvida medel. Handeln koncentrerade sig till städerna för att kontrollen över den skulle öka. Under 1800-talets första hälft liberaliserades handeln. Jordbruksprodukter fick större betydelse jämfört med det merkantilistiska synsättet där hantverk och handel hade framhävts. Handelns koncentration till städerna avtog också (Högberg 1993, s 42-45).

Jordbruket genomgick en radikal förändring under 1800-talet. Markerna under 1700-talet var tegskiftade. Ägorna var splittrade och splittringen hade förvärrats genom arv och köp. Alla i byn var tvungna att samarbeta vid sådd och skörd, vilket medförde att systemet var ineffektivt och gav låg avkastning. Under åren 1803-1807 tillkom förordningar om enskifte. Initiativet tog godsägaren Rutger MacLean på Svaneholm i Skåne. Med enskiftesförordningen och 1827 års förordning om laga skifte splittrades de gamla byarna. Varje bondes odlingsmark samlades på ett ställe, vilket gjorde att jordlotterna inte låg utspridda över ett stort område. Jordbruket rationaliserades (Behre 1985, s 224). Trenden i stort sedan det tidiga 1800-talet var att landets spannmålsproduktion ökade och försörjningssituationen förbättrades. Förutom skiftesreformerna hade en ökad nyodling betydelse för jordbrukets blomstring. Under perioden 1750-1850 mer än fördubblades den brukade arealen i landet (Edgren & Edgren 1999, s 221).

Det kulturella livet var eftersatt fram till 1809. Gustav III hade gynnat kulturlivet under sin regeringstid, men Gustav IV Adolfs inställning till kulturlivet var direkt fientlig. Det fanns en rädsla för att revolutionära idéer kunde få spridning genom böcker och tidskrifter. Censuren blev därför hård fram till år 1809. Kring sekelskiftet 1800 drabbades också teatern av censur.

Exempelvis blev teaterframträdanden förbjudna i universitetsstäderna (Vinge 1993a, s 187). Kulturklimatet förbättrades efter statsvälvningen 1809. Censuren som införts under Gustav IV Adolfs regim avskaffades. Den kulturella utvecklingen gick framåt i en anda av förändring och förnyelse. Romantiken gör nu sig gällande. I kontrast till upplysningssidéerna som framhävde intellektuell balans betonade de romantiska tankegångarna känslan, fantasin och naturmystiken (Olsson & Algulin 1987, s 173f).

Den idéströmning som växte fram under första delen av 1800-talet var, som nämnts, romantiken. Under upplysningstidens 1700-tal rotade sig ett vetenskapligt förnuftsaserat ideal. Religionen ifrågasattes och det var vetenskapen som kunde förklara världen. Romantikern ville stå på en vetenskaplig grund, men ville ändå övervinna den materialism som det naturvetenskapliga tänkandet hade skapat. Man betonade känslan på bekostnad av förnuftet. Den romantiska filosofin hade sin bakgrund i Tyskland. Schelling var en av de omtalade romantikerna. Hans teorier om den besjälade naturen och om konsten och poesins makt blev vida omtalad. I Sverige fick den romantiska filosofin företrädare som Nils Erik Biberg, Erik Gustaf Geijer och Samuel Grubbe (Eriksson 1992, s 140, 143f). De kretsar där romantiken fann sin grogrund var intellektuella miljöer knutna till universiteten och i präst- och ämbetsmannakretsar (Eriksson 1993, s 21). Betonandet av stämningar och upphöjandet av den fria konstnären ledde till en dyrkan av geniet. Upphöjandet av känslan och fantasin gjorde att lyriken och musiken fick en framträdande plats bland romantikens konstarter (*Bonniers stora lexikon*, 1988, d.11 s 112).

Rent tekniskt var stora delar av Sveriges befolkning läskunniga i början av 1800-talet. Inom protestantismen var kyrkan tvungen att organisera utbildning av landets invånare så att de kunde tillgodogöra sig läran genom bibel och katekes. För de lägre klasserna censurerades denna bildning av kyrka och stat. Läsning ansågs endast vara nödvändigt för att kunna ta del av den kristna läran och möjligtvis för individens yrkesutövning. Bönder och småfolk hade långa arbetsdagar, trånga och mörka bostäder, de hade heller inte vanan att läsa böcker för nöjes skull, vilket gjorde att den inte läste annat än den litteratur som behövdes för det dagliga livet (Åberg 1979, s 8, 11). Den framväxande medelklassen däremot hade andra krav vad gällde läsning. De skapade egna institutioner för att få sina behov av underhållning och information tillgodosedda. Läsesällskapen och lånbiblioteken var två inrättningar av betydelse för dessa människor (ibid., s 8). De få offentliga skolor som fanns och den privatundervisning som bedrevs riktade sig till de mer välsituerade i samhället (Sahlin 1989, s 44). Liberalerna ville bättra på folkundervisningen. Det var därför en stor framgång för liberalerna när 1842 års riksdag antog en folkskolestadga (*Epos: historia* 1999, s 355). Folkskolestadgan som innebar en obligatorisk folkskola för alla landets invånare kan också ses som ett sätt från de styrandes sida att ha kontroll över underklassen, och garantera att alla fick sin dos av religion och moral uppfylld (Edgren & Edgren 1999, s 229).

Från cirka 1815 och framåt stod Europa starkt gentemot den övriga världen. Det fanns en expansion på nästan alla områden: teknik, ekonomi, religion, befolkning, kultur och krigsföring. Orsakerna till denna expansiva fas kan följas ner till korstågstiden, men två viktiga orsaker var revolutionen i Frankrike och den industriella utvecklingen i England. Första hälften av 1800-talet var en fredlig period för Europas länder. Utvecklingen tycktes präglas av fred, framsteg och optimism (*Bra böckers världshistoria 1815-1870*).

3.2 Romanläsningens framväxt

Under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal växte sig en medelklass allt starkare. Denna grupp individer var inte styrd av kyrkans och statens vilja, utan hade egna behov av förströelse och information (Lönnroth, 1993b, s 9). *Borgerlig offentlighet*, ett uttryck myntat av sociologen

Jürgen Habermas, är en gängse benämning på gruppen som existerade utanför statens direkta kontroll och som på olika sätt träffades för att diskutera samhällsproblem och litteratur (Edgren & Edgren 1999, s 224f). Läsning för upplevelse och tidsfördriv var en sorts läsning som etablerade sig hos denna offentlighet (Åberg 1979, s 9). Romanen blev en produkt ämnad för borgarklassen och gjord för enskild läsning och privat konsumtion (Holm 1977, s 317). Ian Watt belyser sambandet mellan den realistiska romanens framväxt och den växande borgarklassens tillblivelse i texten *Romanens framväxt*, 1975.

Under 1800-talets första decennier ökade förströrelseläsningen av romaner, bl. a blev rövarromanen med *Rinaldo Rinaldini* eftertraktad. Vidare lästes religiös litteratur, reseskildringar, illustrerade kostymverk och illustrerade naturskildringar (Lindberg 1983, s 30-33). Ett tecken på romanens popularitet i början av seklet 1800, kan sägas vara den ökade annonseringen i tidningarna som rörde reklam för böcker (Björkman 1992, s 17).

Romanen hade som genre ett lågt anseende till en början. Ett uttryck för det är att fikionaliserade berättelser kallades memoarer, biografier, reseskildringar eller krönikor för att inte hamna under den nedsättande beteckningen "roman". Ju mer realistisk och verklighetstrogen litteraturen var, desto bättre. Det fanns skönlitterära författare som accepterades och fick ett gott anseende, men dessa var få och de höjde sig över det allmänna romanföraktet som förelåg (Björkman 1992, s 342). Det som ansågs vara skadligt med romanen var den negativa påverkan den kunde ha på läsaren. Där målades upp en livsstil som kunde locka, men som inte fick efterlevas. En bit in på 1800-talet ändrades synen på romanen något. Den moraliska aspekten vid bedömning av litteraturen gav vika för att bedömningen istället skulle ske på estetiska grunder (ibid., s 349).

3.3 Exempel på andra bibliotek

De tidigaste biblioteken i vårt land var klosterbiblioteken och ett av de mest kända låg i Vadstena. Den här typen av bibliotek hade sin glansperiod under 1400-talet, men i och med reformationen upplöstes de (Björkman 1992, s 35f).

I slutet av 1600-talet väcktes i kyrkliga kretsar förslag om att låta de boksamlingar man förfogade över bli mer tillgängliga för allmogen (Wiberg 1942, s 155). Inom protestantismen hamnade nämligen valet mellan förtappelse och frälsning på den enskilde individen, därför ansågs det önskvärt att individen själv skulle kunna tillgodogöra sig läran (Åberg 1979, s 6). Resultatet blev att församlingsbibliotek växte fram under 1700-talet. Böckerna i det lilla biblioteket var från början av religiös natur. Bibel, psalmbok och katekes ingick som standard i utbudet. Efterhand växte församlingsbiblioteken till att även innehålla profan litteratur. På detta sätt kunde staten använda den lutherska kyrkan som kontaktväg till allmänheten. Den profana litteraturen bestod främst av information från stat till allmänhet; kungörelser, landshövdingberättelser mm. Senare under 1700-talet tillkom även böcker som kunde vara till hjälp för den enskilde individen; litteratur om potatisodling, byggande av hus, botande av sjukdomar o dyl. (ibid., s 7).

Under tidigt 1800-tal tillkom de första sockenbiblioteken. Det var dock först under andra hälften av 1800-talet som sockenbiblioteken ökade i antal. Tanken bakom biblioteken var att öka allmänhetens bildning. Förståelsen för samhällets normer och lagar ansågs kunna öka hos de lägre samhällsklasserna (Gynnerstedt 1989, s 68). Den litteratur som fanns i sockenbiblioteket var förutom religiös litteratur, allmänbildande litteratur och uppbyggelseböcker (Wiberg 1942 s 155). Sockenbiblioteken var under överinseende av präst, lärare och ståndspersoner i trakten (Björck 1972, s 64). Detta medförde att biblioteken i huvudsak fortsatte att endast införskaffa moralisk, praktisk och uppbygglig litteratur. Den skönlitteratur som köptes in till det sena 1800-talets sockenbibliotek var endast okontroversiell sådan (Åberg 1979, s 14).

I mer tätbebyggda områden och i universitetsstäderna grundades universitets- och gymnasiebiblioteken. Dessa bibliotek var avsedda för lärda studier och var i stort sett slutna institutioner för övriga samhällsmedborgare. Också för de lärda var tillgängligheten till biblioteken begränsad. Biblioteken som ofta låg i borgliknande byggnader hade höga uppvärmningskostnader. En konsekvens blev att öppettiderna var snåla (Björkman 1992, s 37). På gymnasiebiblioteken fanns böcker som hade en mer allmän karaktär, men huvudsakligen var böckerna avsedda för lärda, studerande och präster (Lext 1950, s 192). Enligt Björkman gjordes det försök att öppna universitets- och gymnasiebiblioteken för en större grupp människor. Biblioteken hade dock svårt att svara upp till det nya läsbehovet som var på framväxande. Resurserna var knappa och pengarna skulle räcka till att ha ett bokbestånd som svarade mot den vetenskapliga uppgiften. Däremot kan ur lånejournaler från Uppsala universitetsbibliotek och Kungliga biblioteket utläsas att det även från universitetsbiblioteken gick att låna den nya tidens underhållningslitteratur. I de undantagsfall där så skedde var det högt uppsatta samhällsmedborgare som fick ta del av dessa tjänster (Björkman 1992, s 37).

Denna översikt över de offentliga bibliotek som stod till förfogande under 1800-talets första hälft visar att de inte kunde förse den nöjesläsande allmänheten med litteratur. Det var svårt för dem som hade läsning som ett tidsfördriv att tillfredställa sitt läsbehov genom biblioteken.

3.4 Läsesällskap

Anledningen till att läsesällskap och lånbibliotek uppstod var dels de höga priserna på tidningar och böcker, dels bristen på offentliga bibliotek och boklådor och dels läskunnighetens framsteg. På lånbiblioteken fanns möjligheten att låna böcker, men här kunde man inte diskutera litteraturen med likasinnade. Ett sätt att få göra det var att bilda läsesällskap (Utterström 1959, s 21).

En distinktion mellan lånbiblioteken och läsesällskapen var organisationsformen. Läsesällskapen hade fasta medlemmar och man ägde litteraturen gemensamt. Lånbiblioteken var öppna för alla som kunde betala för sina lån och ägdes av privatpersoner (Sahlin 1989, s 52). Läsesällskapen kunde fungera som en läsecirkel. Medlemmarna betalade en årlig avgift och sällskapets ordförande köpte böckerna. Vid slutet av året såldes böckerna till medlemmarna och nya böcker köptes in (Gedin 1997, s 20).

Impulserna till att bilda läsesällskap i Sverige kom från England, Frankrike och Tyskland. Där tog utvecklingen sin början något tidigare än i Sverige (Wachenfeldt von 1989, s 16). Till Sverige kom läsesällskapen i slutet av 1700-talet och hade sin blomstringstid under 1800-talets första hälft (Åberg 1979, s 9). De första sällskapen bildades i Vasa och Karlskrona. Under de följande åren bildades läsesällskap i mer än 20 svenska städer (Utterström 1959, s 31). Skälen till läsesällskapens framväxt var dels en ekonomisk fråga; för den enskilde individen fanns det pengar att spara genom att tillsammans med andra köpa och äga böcker. Dels var det resultat av en sammanslutningstendens under sent 1700-tal som resulterade i en mängd sällskap, loger och ordnar (Sahlin 1989, s 52).

Upplysningsidéerna underminerade det bestående samhällets existens. Det gamla ståndssamhället var på väg mot sin upplösning (Utterström 1959, s 16). Läsesällskapen brukar knytas till borgerskapets framväxt. De blev ett forum för personer från ett bestämt befolkningsskikt som fick möjlighet att tillgodose sina studie- och läsbehov. Inom läsesällskapen kunde borgerskapet träffas trots yrkesmässiga skillnader och stärka sin gemenskap. De stadgar som var knutna till läsesällskapen visar på en vilja att ha en väl reglerad samvaro. Stadgarna markerade också gränsen mot dem som inte var medlemmar (Sahlin 1989, s 52f). Medlemmar rekryterades främst från medelklassen. Ämbetsmän, präster,

officerare och köpmän var vanligt förekommande. Det var inom dessa grupper det fanns ett bildningsintresse som låg i tiden (Utterström 1959, s 23). Lånbiblioteken däremot frekventerades av i stort sett alla samhällsklasser (Gedin 1997, s 20).

Läsesällskapen kan indelas i två huvudgrupper. De allmänna, som köpte in litteratur från flera ämnesområden och de speciella, som koncentrerade sig på ett visst fackområde. De speciella läsesällskapen kunde köpa in enbart exempelvis juridisk, teologisk, medicinsk eller historisk litteratur (Utterström 1959, s 22f). Läsesällskapen tillhandahöll ofta ett sortiment som både bestod av böcker och tidningar, men det fanns även sällskap som enbart hade den ena eller andra sorten (Sahlin 1989, s 53). Litteraturen som köptes in var i hög grad ideologiskt och politiskt intressant, ofta med radikal inställning. De människor som var medlemmar hade en önskan att följa med sin tid (Åberg 1979, s 9). Syftet var vanligen att inte tillhandahålla ren förströelselitteratur. Det var en uppgift för lånbiblioteken. Istället aspirerade läsesällskapen på att stå till tjänst med böcker som rörde den aktuella vetenskapen, politiken eller god skönlitteratur (Utterström 1959, s 23).

3.5 Bokmarknaden

Lånbiblioteken var en del av en växande bokmarknad. För att ge en så heltäckande bakgrundsbild som möjligt redogörs här kortfattat för andra viktiga delar av denna bokmarknad.

Bokmarknadens *kontrollant* fram till 1801 var kanslikollegium. Den övervakande uppgiften övertogs därefter av hovkanslersämbetet (Lext 1950, s 82). Hovkanslern ansåg att arbetsbördan blev övermäktig och fick tillstånd att anställa en bokhandels- och boktryckeriombudsman. Dennes uppgift var att kontrollera boktryckare och bokhandlare och se till att regler och lagar följdes av dem (Klemming & Nordin 1983, s 331). Befattningen bokhandels- och boktryckeriombudsman upphävdes vid 1810 års tryckfrihetsförordning. Efter det fortsatte hovkanslern med ombud att ha hand om de ovannämnda uppgifterna (ibid., s 380). Före 1810 års tryckfrihetsförordning hade även boktryckerisocieteten en kontrollerande uppgift gentemot tryckeriverksamheten. En av uppgifterna var att skydda mot överetablering inom näringen (Björkman 1992, s 43). Till följd av den nya tryckfrihetsförordningen upphävdes även denna institutions officiella verksamhet. Också nu fick hovkanslern med ombud ta över de uppgifter boktryckarsocieteten hade haft (Klemming & Nordin 1983, s 380). Ännu en kontrollerande instans var den kunglige bibliotekarien. Hans uppgift som censor var att ge utlåtanden rörande böcker och skrifter, boktryckerier, bokhandlar, lånbibliotek och boklotterier. Han skulle även granska allt som trycktes; både svenskt och utländskt tryck (ibid., s 336).

Före 1810 års tryckfrihetsförordning betalade *förläggaren/boktryckaren* en klumpsumma för ett manuskript. När den första upplagan hade tryckts övergick rätten över verket till förläggaren. Han behövde därefter inte ersätta författaren även om fler upplagor trycktes. Först efter år 1810 kunde författaren själv förfoga över sitt verk (Gedin 1997, s 85). Utvecklingen gick dock långsamt. Det fanns ännu ingen större läsande allmänhet som kunde stödja en väl utbyggd bokmarknad. Först på 1830-talet hade Sverige en förlagsverksamhet och bokmarknad som kunde liknas med den i England och Frankrike (ibid. 1997, s 86, 88). Henrik Schück ger ett bra exempel på detta. Atterboms *Poetisk kalender* utgick blott i 500 exemplar kring 1820-talet, *Kalender för damer* som 1821 utgavs i Uppsala såldes föga. Schück vill med exemplen visa på att allmänhetens bildningsnivå var relativt låg vid 1800-talets första decennier (1923, s 337f). Boktryckeriyrket utvecklades från att ha varit ett rent hantverkaryrke till att bli ett yrke med större sociala anspråk. Tryckeriverksamheten kombinerades allt oftare med förläggarverksamhet. Sammantaget medförde det att

boktryckarna/ förläggarna hade den starkaste positionen av aktörerna på bokmarknaden i början av 1800-talet. I slutet av 1700-talet tog tryckarna/förläggarna hem de största vinsterna på den religiösa litteraturen. När underhållningslitteraturen i form av skönlitterära romaner gjorde sitt intåg på marknaden i början av 1800-talet tog genren över bokmarknaden. Kraven på tryckarna/förläggarna blev högre. Klagomål kom ofta direkt från konsumenterna om att det dröjde för länge mellan delarna i ett verk att bli tryckta (Björkman 1992, s 44f).

För lånbibliotekarien var *bokbindarna* en viktig yrkesgrupp. En bok som skulle lånas ut till flera personer utsattes för stort slitage. Det var tvunget att låta böckerna gå till bokbindaren ett antal gånger under sin omloppstid (Björkman 1992, s 46). Mellan bokbindarna och tryckarna/förläggarna fanns en långtgående strid om att få sälja inbundna böcker. Vid tryckfrihetsförordningen 1766 föll privilegiet på bokbindarna. Stridsfrågan hade avgjorts och bokbindarna fick sälja de böcker som de hade bundit (Schück 1923, s 64). Bokbindarna ansåg att de två yrkesgrupperna skulle hållas åtskilda, annars kunde bokbindarna ge sig på att starta tryckerier, eller garvare kunde göra anspråk på att sälja alla varor som var tillverkade av läder. Boktryckarna/förläggarna ansåg inte att bokbindarna kunde klara av den nya bokmarknad som den nya tiden bidrog till. Det visade sig att de hade rätt. År 1787 fick boktryckarna tillbaka rätten att få sälja inbundna böcker (ibid., s 66f). Bokbindarna fick genom uppgörelsen sälja biblar, psalmböcker, katekeser och läroböcker, som från början hade varit deras speciella försäljningsobjekt. Med tryckfrihetsförordningen 1810 avskaffades de sista bestämmelserna som kunde förhindra en fri bokmarknad (Sahlin 1989, s 23). Två framstående bokbindare som verkade under Unanders lånbiblioteks existens var Hans Christopher Richter 1793-1829 och Carl Widman 1815-1850 (Hedberg 1960, s 1960).

De första exemplen på *bokhandel* av något större omfattning i Stockholm stod tyskarna Friedrich Lochner och Gottfried Kiesewetter för. Utbudet var till största delen utländskt, men även svenska förläggare utnyttjade dem för att få sälja sina böcker. De båda tyskarna fick dock lämna arenan för inhemska bokhandlare som intog marknaden (Sahlin 1989, s 24, 26). Den svenska bokhandelns föregångsman var Lars Salvius. Han var också den förste lånbibliotekarien. Kampen för en svensk bokhandel startade han genom att öppna en boklåda på Västerlånggatan. År 1757 fick han privilegium att även sälja utländsk litteratur. Salvius bokförsäljning utvecklades snabbt till att bli Stockholms förnämsta. Lars Salvius var medveten om att det skulle innebära en god förtjänst att öppna ”filialbokhandel” nere i Europa. Han stred för att bokexport skulle bli en lönsam sysselsättning. År 1756 fattades ett politiskt beslut som gjorde det lönsamt att föra ut svenskt tryck och sälja det utomlands. Beslutet varade fram till 1794 och bokexporten blev betydlig under den här perioden (Schück 1923, s 95, 99).

Till 1760-talet var boktryckeri/bokbinderi och bokhandel ofta samordnade. Mot slutet av 1700-talet var det vanligt med kombinationerna boktryckare/förläggare/bokhandlare eller bokhandlare/förläggare. Ser man utvecklingen i ett ännu längre perspektiv visar sig två riktlinjer: tryckeriförlag och bokhandelsförlag (Sahlin 1989, s 26).

Under 1700-talets andra hälft fördubblas antalet bokhandlare i Stockholm. År 1750 fanns tio bokhandlare mot 21 stycken år 1800. Utvidgningen kan ha haft flera orsaker. Vidgad tryckfrihet och myndigheternas frikostighet med privilegier och den stora mängden förströrelselitteratur som skulle ut på marknaden kan ha haft betydelse (Sahlin 1989, s 26). Utbudet av böcker blev rikare mot slutet av 1700-talet. Flera svenska böcker av samma upplaga fanns samtidigt till försäljning hos ett flertal bokhandlare i Stockholm. Böckerna kunde genom byteshandel gå direkt från en förläggare till ett flertal bokhandlar. (ibid., s 27).

Bokhandlarnas bakgrund kan i en grov indelning sägas komma från två håll. Det var de självlärda, som hade arbetat sig upp från att ha varit anställda till att ha blivit innehavare av en bokhandel. Det var också de akademiskt utbildade som hade med sig en kunskap om böcker som kom väl till pass när det gällde att handla med boken som vara. Det var främst den senare kategorin som kom att dominera bokhandelsyrket (Björckman 1992, s 47f). Två bokhandlar i Stockholm under Unanders lånbiblioteks existens år 1818-1829 var Per Adolf Norstedts bokhandel, senare känd som P.A Norstedts & Söner och Pär Götrek 1824-1829 (Bonnier 1935, s 100, 109).

Två andra viktiga inrättningar på bokmarknaden var bokauktionskammaren och bokimporten.

Bokauktionskammaren var en viktig instans för recirkulation av böcker. Två genrer som såldes mycket var teologisk och historisk litteratur. De som främst använde sig av auktionskammaren för att köpa och sälja böcker var ämbetsmän, präster och skolfolk (Björckman 1992, s 48f).

Vad gäller bokimporten så var den viktig för landet för att få impulser utifrån och för att höja den intellektuella nivån. Mot slutet av 1700-talet blev intresset för upplysnings- och förströrelselitteratur större. De inhemska författarna räckte inte längre till och det blev tvunget att importera böcker (Sahlin 1989, s 37). De största importörerna från den här tiden i Göteborg var handelsmännen och handelsfirmorna. Det fanns även personer utanför handelsklassen som stod som importörer: präster, lärare, läkare och apotekare försåg sig med litteratur direkt från utlandet (Lext 1950, s 110f). Under det sena 1700-talet var myndigheternas inställning till importen av böcker kluren. Det var nödvändigt att importera litteratur för landets politiska utveckling. Problemet var att det kunde komma in politiskt och religiöst olämpliga böcker till landet. Det var också nödvändigt att skydda den svenska bokproduktionen, som fick betala höga tullavgifter på importerat papper. Myndigheterna försökte genom olika restriktioner och tullavgifter lösa ovanstående problem (Sahlin 1989, s 37).

3.6 Lånbiblioteken

Vilka kanaler fanns för att förse sig med läsning i det tidiga 1800-talets Stockholm? De offentliga biblioteken kunde inte tillgodose allmänheten med litteratur. De läsesällskap som fanns var relativt exklusiva inrättningar som vände sig till ett växande borgerskap. Den litteratur som erbjöds i sällskapen var inte heller skönlitteratur som lämpade sig för nöjesläsning, utan hade mer ett bildande syfte. Boklån från privata samlingar var inte helt ovanligt. Böcker kunde lånas ut både i andra och tredje hand mellan läsare (Lext 1950, s 193). För att låna böcker privat kan man förmoda att det krävdes kontakter och att man rörde sig i de kretsar där böckerna fanns.

Romangenren ökade i popularitet kring sekelskiftet 1800 i Sverige. Från Tyskland kom översättningar av rövarromaner och känslsamma familjehistorier (Björck 1972, s 61). Romanfloden behövde en kanal för att hitta till de läsare som efterfrågade böckerna. Lånbiblioteken blev den institution som bäst kom att uppfylla den funktionen (Sahlin 1989, s 39). De vittnade om allmänhetens ökande intresse för romanlitteraturen och dess växande läslust (Schück 1923, s 125).

Lånbiblioteken hade ett kommersiellt motiv till skillnad från övriga bibliotek som drevs av myndigheter (Sahlin 1989, s 39). Det var en god affär för en bokhandlare att hyra ut böcker mot en avgift, böckerna behövde inte heller stå i bokhandelns hyllor och riskera att aldrig bli lästa (Björckman 1992, s 74). Det första lånbiblioteket i Stockholm ägdes, som tidigare

nämnts, av Lars Salvius. I ett privilegium från år 1757 fick han tillstånd att idka bokhandel och rättigheten att få hyra ut böcker. År 1788 fanns två andra lånbibliotekarier i huvudstaden: Swederus och Friedrich August Cleve (Schück 1923, s 125). Vid sekelskiftet 1800 fanns fem registrerade lånbibliotek i Stockholm (Björckman 1993, s 14). På 1820-talet hade antalet lånbibliotek vuxit till cirka tio stycken. Lånbiblioteken kom att drivas av personer som i sitt yrke också sysslade med böcker, speciellt bokhandlare (Utterström 1959, s 30). Björckman visar på tre olika typer av lånbiblioteksidkare: Dels de som hade bokhandel och startade lånbibliotek, dels de som först bildade lånbibliotek och sedan ansökte om att få starta bokhandel och dels de som enbart höll sig till lånbiblioteksverksamheten (1998, s 360f).

Tillstånd att få driva lånbibliotek fick de första lånbibliotekarierna av kanslikollegium. År 1801 upplöstes myndigheten och uppgiften att kontrollera bokmarknaden föll på hovkanslersämbetet. I och med det ändrades inställningen till lånbiblioteken. De tolererades inte längre och nyetableringar stoppades nästan helt (Björckman 1993, s 14). Från myndigheternas sida sågs lånbiblioteken som ett hot mot den sviktande svenska bokmarknaden, de ansågs också sprida omoralisk och lättsinnig litteratur som kunde ha en negativ påverkan på medborgarna (Björckman 1992, s 130). De lärda såg ofta ner på lånbiblioteksverksamheten. Det finns åtskilliga skrifter som på ett nedlåtande och förlöjligande sätt beskriver dessa bibliotek (Åberg 1979, s 10).

Bibliotekens storlek växlar väldigt mycket. Två stora bibliotek var det Kjellmanska med 45.000 volymer och det Wiborgska med 18.000 volymer. Det fanns även mycket små bibliotek med enbart några hundra volymer. Det genomsnittliga lånbiblioteket torde ha haft 3-4000 volymer (Björck 1972, s 65).

Den populäraste litteraturkategorin synes ha varit skönlitteratur skriven på svenska eller i översättning till svenska (Björck 1972, s 65). Andra inslag fanns också i lånbiblioteken t ex diktsamlingar, skådespel, reseskildringar och biografier (Sahlin 1989, s 43). Lånbibliotekarien hade ambitionen att hålla sitt bokbestånd aktuellt och uppdaterat. De böcker som väl en gång köpts in till biblioteket fick stå kvar i katalogerna och möjligen också på hyllorna. Därför är det inte så lätt att studera förbrukningen av bokbeståndet som förnyelsen av det. Det går inte heller att ta reda på böckernas popularitet genom utlåningsjournaler, eftersom de inte finns sparade i något offentligt arkiv (Björck 1972, s 65). Lånbiblioteken var välförsedda med översatta böcker från franska, spanska, engelska och tyska. Björck anser att de litterära kommunikationerna med andra länder var rörligare vid lånbibliotekens blomstringstid än vad de är i modern tid (ibid., s 65f). En anmärkningsvärd detalj är att biblioteken ofta blandar in ett tredje språk bortsett från originalspråket och svenska. Exempelvis fanns Fredrika Bremer och Walter Scott på tyska och H.C Andersen och Sue på engelska. Förklaringar till fenomenet tror Björck kan ha flera orsaker. Reseströmmen kan ha varit intensiv och de europeiska kolonierna i Stockholm många. Tolkningar till ett annat språk än svenska kan ha gjort sig bättre med viss sorts litteratur eller så kunde läsaren träna sig på ett annat språk genom att läsa en fransk version och en spansk version av en och samma bok parallellt med varandra (1972, s 66).

Lånbiblioteken nyttjades av ett socialt sett brett skikt av befolkningen, men det var främst den framväxande medelklassen som hade möjlighet att låna böcker mot en avgift. För många av dem var böcker för dyra att köpa, däremot hade man tillräckligt god ekonomi för att ibland kunna låna böcker på ett lånbibliotek (Åberg 1972, s 9). Ett bra exempel på hur boklån fyllde en funktion också i de högre klasserna ger Sara Rönn i *Årstafrun och hennes böcker*, 1998. Årstafrun som kan sägas ha tillhört överklassen hade inte alltid råd att köpa böcker för att tillfredsställa sin läshunger. Hon lånade inte böcker från lånbibliotek, men väl från bokhandlar

och vänner (Rönn 1998, s 35). Den stora delen av befolkningen, arbetarklassen, hade dock sällan råd att nyttja lånbiblioteken (Sahlin 1989, s 39).

3.7 Lånbiblioteken i ett internationellt perspektiv

Lånbibliotekens uppkomst kan föras tillbaks till 1600-talet. I England är det första kända lånbiblioteket från 1647. I Tyskland och i Frankrike är fenomenet nästan lika gammalt. Från mitten av 1700-talet skedde en kraftig ökning av antalet lånbibliotek och vid sekelskiftet var det en allmän företeelse i Europa. Vid den tiden fanns minst 26 lånbibliotek i London, i hela Frankrike var de rikligt förekommande och Tyskland hade över tusen stycken. Storleken på lånbiblioteken varierade enormt. De största kunde ha upp till 100 000 volymer, medan de minsta hade drygt tusen. Lånbiblioteken saluförde främst romaner, men de största kunde även ha samlingar av facklitteratur i sitt sortiment (Utterström 1959, s 21). Ian Watt pekar på vilken ekonomisk fördel det var för medelklassen i England att nyttja lånbibliotek för att få tag på böcker. Det var dyrt att köpa böcker och de offentliga biblioteken var outvecklade (1975, s 101).

4 Eva Unanders lånbibliotek

4.1 Eva Unander – biografiska fakta

Eva Unander föddes den 12:e mars år 1774 i Arboga. Flicknamnet var Hjelmér, och hon var dotter till semskinnsmakaren Johan Hjelmér och hans hustru Brita. Eva hade en tvillingbror vid namn Adam (Arboga stf födelseböcker 1750-1775). De föddes som femte och sjätte barn i syskonskaran (Arboga stf husförhörslängder 1775-1785). Eva blev tidigt föräldralös. Redan 1777 dog pappa Johan i en ålder av 44 år, och mamma Brita blev ensam kvar med barnen. Sex år senare drabbades Brita av lungdot och dog år 1783, 43 år gammal. Då var Eva nio år. Hon hade också lite tidigare förlorat sin tvillingbror Adam, som liksom många andra barn råkade ut för kopporna och dog bara fyra år gammal (Arboga stf dödböcker 1776-1797). Vad som sedan hände med Eva när hon blivit föräldralös har inte gått att utröna. Kanske blev hon omhändertagen av släktingar? Enligt husförhörslängderna hamnade hon i alla fall inte på barnhuset (Arboga stf husförhörslängder 1775-1785). Uppenbarligen måste Eva någon gång efter föräldrarnas död ha flyttat till Stockholm.

Namnet Unander fick hon genom giftermål med bokbindaren Abraham Fredric Unander. Han var en arton år äldre man som år 1801, vid 45 års ålder, gifte sig med Eva (Nicolai församlings vigselbok 1800-1823). Paret fick följande år sitt första och enda barn, sonen Conrad Fredric. Familjen bodde under en kort period 1813-14 i Norrtälje, för att sedan återvända till Stockholm (Norrtälje husförhörslängd 1812-1817). De bosatte sig där i Jakobs församling (Register till kronotaxeringslängderna 1815). Bara två år senare, år 1816, dog Abraham Fredric och lämnade Eva ensam med Conrad Fredric som då var 14 år gammal (Jakob och Johannes död och begravningsbok 1736-1884). Bouppteckningen efter honom visar att Evas ekonomiska situation måste ha varit svår. Skulderna var ungefär dubbelt så stora som värdet av kvarlåtenskapen (Bouppteckning 1816 III-44).

Då hennes ekonomi var så pass begränsad var kanske öppnandet av ett lånbibliotek i liten skala en av få möjliga utkomstmöjligheter för Eva. Hon öppnade i alla fall lånbiblioteket år 1818, och flyttade samtidigt från Jakob till Katarina församling, kanske för att komma närmare biblioteket, som ju var beläget på Södermalmstorg (Katarina församlings inflyttningslängd 1815-1830). Enligt Katarina församlings utflyttningslängd skall hon år 1831 ha flyttat till Maria församling, vilket vi inte har kunnat bekräfta. Kanske blev hon trots allt kvar i Katarina? I alla fall finns hon registrerad i Katarina mantalslängd för år 1834. Enligt I. A. Bonnier dog Eva Unander den 31/12 1836, vid 62 års ålder (Bonnier 1935, s 97). Detta kan dock inte bekräftas med någon av Stockholms stads död- och begravningsböcker. Vad som hände och var hon bodde de sista åren av sitt liv vet man inte.

4.2 Annonsering/marknadsföring

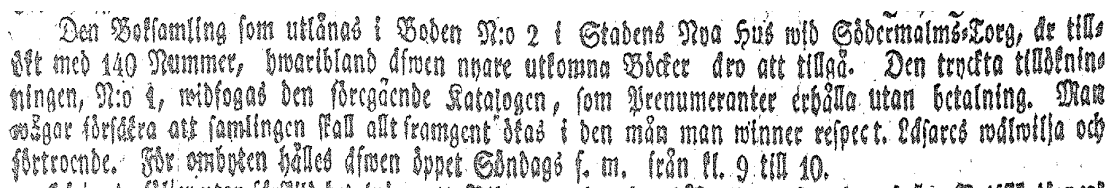
För att se om, och i så fall hur, Eva Unander marknadsförde sitt nystartade lånbibliotek i dagspressen har vi gått igenom några årgångar av dagstidningarna *Dagligt Allehanda* (DA) och *Stockholms Posten* (SP). I SP hittade vi inte några annonser rörande Eva Unanders lånbibliotek under de undersökta åren 1817-1819. Därför handlar resten av detta stycke om vad vi funnit i DA.

Eftersom den första av Unanders bokkataloger trycktes 1818, så tittade vi igenom månaderna oktober till december 1817, samt hela årgångarna 1818 och 1819. Den första annonsen som kan tänkas avse Unanders lånbibliotek är publicerad den 5:e november 1818 och lyder som följer:

"I stadens nya hus vid Södermalmstorg i Boden N:o 2 är en ny bokutlåningsinrättning etablerad. Enligt underrättelser som finns bifogade den tryckta katalogen, hwilken utdelas gratis till läsare på månad eller längre tid och åt läsare på kortare tid får utan betalning lånas. Samlingen är i början ej betydlig, men skall ökas i den mån inrättningen genom Akurates och billige willkor kan tillminna sig läsares förtroende.

På samma ställe kunna åtskillige böcker erhållas i utbyte mot andra; Tryckmärkning å Linne och Duktyger emottages äfwen."

Det exakta startdatumet för lånbiblioteket går inte att utröna, men man kan förmoda att det skedde omkring oktober - november 1818, i samband med att ovanstående annons infördes. Denna annons står införd under rubriken **diverse**, som verkade vara den sedvanliga platsen för lånbibliotekens annonser. Där annonserade t ex också C Nyberg, Em Mallén, J G Björnståhl och G El. Hägg, som förestod andra lånbibliotek (t ex DA 29/10 1819). Annonsen ovan är inte undertecknad av Eva Unander men man kan ändå förmoda att det var hennes lånbibliotek, pga. att den angivna adressen stämmer med den hon uppgivit på katalogens framsida (Unander 1818), liksom det faktum att det i annonstexten talas om "en ny bokutlåningsinrättning". I grundkatalogen nämns det i inledningen, som skäl för etableringen på Söder, just att det inte finns något lånbibliotek där sedan tidigare (ibid.). Denna annons återkommer sedan med jämna mellanrum, ungefär en annons per vecka, fram till mitten av december. Sedan dyker en ny annonstext upp. I den meddelas det att Tillökning N:o 1 har utkommit, med 140 nummer (**Figur 1**). Detta stämmer med grundkatalogens första tillökning både vad gäller tryckår och antal volymer (Unander 1818, s. 11). Denna annons förekommer även 22/12 samma år. Sedan dröjer det till 9/3 1819 innan nästa annons publiceras. Då är det tryckningen av Tillökning N:o 2 som tillkännages. Även här stämmer såväl tryckår som antal volymer med grundkatalogens andra tillökning (Unander 1818, s. 19). Ingen mer annonsering förekommer under 1819. Kanske var biblioteket vid det laget så väletablerat att hon inte behövde annonsera för att locka till sig kunder.



Den Samling som utlånas i Bodan N:o 2 i Stadens Nya Hus vid Södermalms-Torg, är tillä-
ggt med 140 Nummer, hvaribland äfwen nyare utkomna Böcker äro att tillägg. Den tryckta tilldelnings-
ningen, N:o 1, widfogas den föregående Katalogen, som Prenumeranter erhålla utan betalning. Man
öfvar försäkra att samlingen skall allt framgent ökas i den mån man winner respect. Läsares wälwilla och
förtroende. För ombyten hålles äfwen öppet Söndags f. m. från kl. 9 till 10.

Figur 1. Annons i Dagligt Allehanda 15/12 1818.

4.3 Biblioteket - dess organisering och utlåningsvillkor

I två kataloger underrättas låntagarna om bibliotekets utlåningsvillkor. Detta sker dels i grundkatalogen, samt, med smärre förändringar, i den femte tillökningen. Däremellan avslutas ofta katalogerna med en sk erinran där låntagarna åter påminns om vissa regler. Man kan gissa att det är sådana regler som antingen är extra viktiga för bibliotekets kommersiella syften, eller att det är sådana regler som låntagarna sämst följer. Alla citat i detta stycke kommer från grundkatalogens underrättelser (inledning), vars sidor är onummerade.

I grundkatalogen delges också låntagarna varför Eva Unander öppnade sitt lånbibliotek. Unander menar att "behovvet af underhållande Läsning dagliges ökes i jemnt förhållande till alla Böckers stegrande pris". Hon menar alltså att det skulle finnas ett allmänt ökat intresse för läsning samtidigt som böcker var förhållandevis dyra. Den egentliga orsaken till öppnandet av lånbiblioteket framställs som någon form av ideell kulturgärning. Hon framhåller också att lånbiblioteket är ett slags åtagande och att allmänheten länge väntat på "denna mindre lönande än nyttiga rörelse". Att lånbiblioteket förläggs till Södermalm har sin, enligt Unander, förklaring i att låntagaren skall slippa gå den långa vägen till närmaste lånbibliotek i "sjelfva Staden". Man kan väl ändå tänka sig att Eva Unander förväntar sig att göra en kommersiell vinst på sitt lånbibliotek. Detta framkommer också när hon skriver att inget lånbibliotek finns på Södermalm och att försöket att avhjälpa denna brist "äfven med mindre tillgångar [...] icke vara så alldeles djerft".

Därefter tas också, helt följdriktigt, lånbibliotekets avgifter upp. Man kan låna böcker per dygn, vecka, månad eller kvartal. Avgiften skall erläggas vid lånets början eller vid förnyandet. Förutom låneavgiften måste också låntagaren deponera en summa kontanter eller motsvarande värde i guld eller silver som säkerhet för de lånade böckerna. Avgifterna är räknade i riksdaler banco. Förutom att låntagaren kunde välja låntid kunde han/hon också bestämma antalet böcker som skulle lånas. Enligt den tariff som finns presenterad kunde man låna en, två, tre, fem eller tio böcker åt gången. Som exempel kan nämnas att man för att låna en bok behövde lämna tre riksdaler i pant medan man för tio böcker lämnade tolv riksdaler. Att låna en bok i ett dygn kostade i avgift fyra skilling, en vecka kostade tolv och ett kvartal en riksdaler.

Här kan vi för jämförelsens skull nämna vad några andra varor kostade vid den här tiden: Under perioden 1815-1824 kostade ett lispund smör tio riksdaler banco, en ko och en ox 30 riksdaler banco styck, och en herrskjorta kostade två riksdaler och 29 skilling (Lagerqvist 1997, s 91).

Vidare meddelas också att om de lånade böckernas värde överstiger deponeringen måste en större pant erläggas. Om man behåller böckerna längre än den avtalade lånetiden betalar man per vecka. Den läsare som skadar böcker må ej "finna det obilligt att den gjorda skadan ersätta [...] likväl hoppas man att agtsamma Läsare sällan låta en så obehaglig händelse inträffa". Biblioteket höll öppet för byte av böcker "hvarje Söckendag" mellan klockan nio på förmiddagen och åtta på eftermiddagen. Katalogen utdelades gratis till de som lånade böcker månadsvis eller längre, medan de som lånade för kortare tid fick låna katalogen utan betalning. Eva Unander meddelar också att katalogen skall utökas med det som "den Läsande Allmänhetens intresse fordrar". Här antyds det intressanta som en studie av ett lånbibliotek kan visa; nämligen den läsande allmänhetens smak. Vilka böcker som den breda allmänheten föredrog - i alla fall de som hade ekonomiska möjligheter att låna böcker. Till sist sägs också att de som ville ha mindre tryckningsarbeten utförda kunde som avbetalning lämna böcker för utlåning. Man kan även lämna böcker som betalning för boklån eller lämna böcker i utbyte mot andra.

När det gäller erinringar om lånbibliotekets regler, innan den femte utökningens nya underrättelse, påminns låntagaren om att den som kvarhåller böcker över den betalda lånetiden därefter betalar per vecka, liksom om att man inte får byta skadad bok förrän ersättning för

skadan är erlagd. Det sker också en precisering av handhavandet av deponeringsavgiften om böckerna inte återlämnats sex månader efter den avtalade lästidens slut. Har inte böckerna återlämnats används depositionen till betalning för den överskjutande lånetiden samt inköp av böcker i de förlorade böckernas ställe.

Det händer också att Unander gör tillägg till utlåningsvillkoren. Bl a redogör hon för nytillkomna mönsterhäften. Vidare ändras förutsättningarna för läsningen av katalogerna. Hädanefter kostar katalogen fyra shilling banco men kan också läsas gratis på lånbiblioteket. Om man jämför med de av Björkman undersökta lånbiblioteken var det tydligen inte helt ovanligt att förfara på detta sätt, att till en början dela ut katalogen gratis, och när kommersen kommit igång börja ta betalt för den (Björkman 1992, s 163).

Den femte tillökningens nya avgiftstariff innebär en höjning. Exempelvis har avgiften för en bok i ett dygn höjts från fyra till sex skilling banco. En vecka kostade tidigare tolv skilling banco mot hädanefter 16, och ett kvartal höjs till en riksdaler och tolv skilling från en riksdaler jämnt. Depositionsavgiften har endast höjts när det gäller fem böcker. Enligt tariffen har också möjligheten att låna tio böcker försvunnit.

Eva Unander redogör också för hur boklånen konkret bör gå till: låntagaren skall uppteckna det nummer som står i katalogen, framför boktiteln, på "minst ett octafblad papper" samt bokens titel. Detta papper skall följa med vid byte av böcker varvid nummer och titel strykes vid återlämnandet.

4.4 Katalogerna

Nio tryckta kataloger från Eva Unanders lånbibliotek finns alltså bevarade på Kungliga biblioteket i Stockholm. Enligt Carlander skall det finnas tio stycken (1904, del 1, s 374). Om den uppgiften stämmer får man förmoda att en katalog (den sista?) inte finns bevarad på Kungliga biblioteket i Stockholm. Katalogerna är till sitt yttre i storlek cirka tio gånger femton centimeter. En, enligt Björkman, vanlig storlek på bokkataloger i vilken man kan utläsa den tidens smak för det behändiga formatet (Björkman 1992, s 161).

Grundkatalogens titel är följande: *"Förteckning på Svenska Böcker, hvilka utlånas efter medföljande underrättelser, hos Eva Unander, uti Boden N:o 2 i Stadens Nya Hus vid Södermalmstorg"*. Som framgår av titeln innehåller katalogen en underrättelse som bl a förklarar varför lånbiblioteket öppnas. Här anges också lånevillkoren. Som inledning till katalog nummer fem anges på nytt lånevillkoren. Ovanligt är inte heller att det görs en erinran om vissa lånevillkor i slutet av katalogerna.

Katalogerna är tryckta följande år:

Grundkatalogen: år 1818

Tillökning n:o 1: år 1818

Tillökning n:o 2: år 1819

Tillökning n:o 3: år 1819

Tillökning n:o 4: uppgift saknas

Tillökning n:o 5: uppgift saknas

Tillökning n:o 6: år 1825

Tillökning n:o 7: uppgift saknas

Tillökning n:o 8: år 1829

Tyvär saknas några sidor i slutet på katalogerna fyra, fem och sju, varför ett tryckår inte säkert kan anges. I dessa kataloger presenteras så bibliotekets bokbestånd i form av en grundkatalog och åtta tillökningar vilka är numrerade från ett till åtta. Tillökningarna anger bibliotekens nyanskaffningar. Den första boken i grundkatalogen har tilldelats nummer ett, och sedan fortsätter numreringen löpande genom alla utökningar. I samtliga kataloger är böckerna uppställda i bokstavsordning efter titel, inklusive bestämd och obestämd artikel (**Figur 2**). Någon ämnesindelning har inte gjorts. Ibland finns uppgift om författare eller

översättare med, men mera sällan redogörs för tryckår eller upplaga. Däremot anges noggrant om verket har flera delar samt i hur många band verket är. Om ett verk har t ex tre band får den titeln också tre löpnummer i katalogen. Böckerna är i huvudsak på svenska, men i tillökningarna fem, sex och sju finns även en liten del franska och tyska böcker med i sortimentet. Biblioteket lånade också ut "Teckne-, Rit-, Sy-, Broderi- och Virkmönster". Detta fanns första gången med i tillökning nummer två. Det finns också med ett litet antal tidningar och tidskrifter till utlåning.

- | | | | |
|-----|--|-----|---|
| 148 | <p>2480. Försök öfver Fruntimmernas Karakter, Seder och Lynnen under särskilda Tidevarf, af Thomas.</p> <p>2481. Grefven af Cork den Store, eller Förförelsen utan List, af Mad. de Genlis.</p> <p>2482. Gerillo, Den store Rövare-Anföraren, sann berättelse efter de sednaste tilldragelserna i Italien, af A. Leibröck, 2 d. i 1 b.</p> <p>2483. Grundreglor och Tankar af Fången på St. Helens.</p> <p>2484-85. Henric den Stores Historia, af Grefvinnan de Genlis, 2 d. i 2 b. med porträtt.</p> <p>2486-87. Henriette, 2 d. i 2 b.</p> <p>2488-90. Herman von Lange, Roman af Lafontaine, 7 d. i 3 b.</p> <p>2491-92. Hermes, Samling af Afhandlingar, 2 häft. i 2 b.</p> <p>2493. Hertingen af Saxen Gotha Ernesti den Frommes Lefverne, af A. Teissier.</p> <p>2494. Historia om Christian V, Konung uti Danmark, och Hans Gemål, Drottning Charlotta Amalia, af N. D. Riegels.</p> <p>2495. Historia om de Märkvärdigaste Jordbäfningar som timat på Jordklotet, m. m. af Doct J. A. Unzer.</p> <p>2496. Historia om Tioåriga Kriget i Europa,</p> | 149 | <p>pa, i kronologisk ordning, jemte början och anledningarna till Franska Revolutionen, af F. V. v. Schütz.</p> <p>2497. Historiska Upplysningar om tillståndet i Sverge under Konung Fredric den 1stes Regering.</p> <p>2498-99. Jacob von Buchensteins Lefverne och Bedrifter, af K. H. Spiess, 6 d. i 2 b.</p> <p>2500. Jntet af en Slump.</p> <p>2501. Jon Bull, eller Engelska Folket i sin stora Besynnerlighet.</p> <p>2502. Jrländska Melodier och Dikter. af P. Moore, och en Saga af Novalis.</p> <p>2503. Konung Carl XIV:de Johans Fältherre Bana, af A. Chateauneuf.</p> <p>2504. Kritiska Bref; rörande Herr Canzli-Rådet C. G. af Leopolds Samlade Skrifter.</p> <p>2505. Kärlekens Barn, eller den svartia Klippan, m. kopst. 2 d. i 1 b.</p> <p>2506. Kärleks- och Religions-Sånger, af P. Enbom.</p> <p>2507. Lefvernesbeskrifningar öfver några Personer, hvilka besynnerligen hedrat Menniskoslägtet och utmärkt sig genom sina stilla men verksamma dygder.</p> <p>2508. Lefverneebskrifning om Henric IV, eller den Store, Konung i Frankrike</p> |
|-----|--|-----|---|

Figur 2. Utdrag ur bokkatalogens tillökning nr 7, s 148-149.

5 Resultat och analyser utifrån databasen

5.1 Metod

Undersökningen av Eva Unanders bokkatalog har gått till enligt följande: hela bokkatalogen har belagts i SB17, Kungliga bibliotekets databas för tryck mellan 1700-1829. Alla titlar utom 251 stycken har återfunnits där. När vi sökte efter de olika titlarna i SB17 började vi med att gå igenom grundkatalogen och sedan tillökningarna i nummerordning. De uppgifter vi sökte var följande: författare, fullständig titel, tryckort, tryckår, SAB-klassifikation, originalspråk och eventuellt översättningspråk. Alla uppgifter som vi först letade efter i SB17 är inte intressanta för vår undersökning, men på detta tidiga stadium ville vi för säkerhets skull ta in så mycket information som möjligt. Detta har vi gjort så gott vi kunnat utifrån de ibland ganska knapphänta uppgifterna som finns i Unanders bokkatalog. De uppgifter vi fann förde vi in i en egen databas som vi gjort med hjälp av programmet Excel. Den blev omfattande, sammanlagt på ca 80 sidor. En av sidorna finns med som **bilaga 1** i uppsatsen. Med hjälp av vår egen databas har vi kunnat sortera de uppgifter som varit intressanta för de olika analyserna, och dessutom har vi konstruerat figurerna med hjälp av den. När vi talar om databasen, så är det vår egen som vi syftar på.

Alla titlar har förts in så många gånger som de förekommer i katalogen, alltså dupletter kan förekomma både i grundkatalogen och i senare tillökningar. Vad gäller titlar i flera band så gjorde Eva Unander så att en bok i tre band också fick tre löpnummer i katalogen, men vi har endast räknat den som EN bok, så att det inte skall se ut som en duplett. Detta medför att databasens volymbestand är reducerat i förhållande till de tryckta katalogerna.

De titlar som ej återfunnits i SB17, alltså 251 stycken, utgör cirka tolv procent av beståndet. Vi hade först en idé om att ta med dem i undersökningen ändå, för att få en så fullständig bild av beståndet som möjligt. Man kan t ex anta vilket ämne böckerna handlar om genom sk titelinterpretation som Björkman använder sig av, men när det gäller analyserna av t ex språkgrupper blir det genast svårare (Björkman 1992, s 201). Det finns ingen bra metod för att gissa sig till originalspråk, anser vi. För att alla analyser skulle ha samma bestånd som utgångspunkt bestämde vi oss för att inte alls ta med dem. I Eva Unanders bokkatalog nämns mycket sällan vilken upplaga som avses. Vi har därför slumpmässigt valt en av de upplagor som finns av den aktuella boken i SB17.

I flera av analyserna som följer kommer vi att jämföra våra resultat med de tre lånbibliotekskataloger (Behn, Cleve och Swederus) som Margareta Björkman analyserat i sin avhandling *Läsarnas nöje...* (1992). Dessa tre lånbibliotek existerade runt sekelskiftet 1700-1800 i Stockholm.

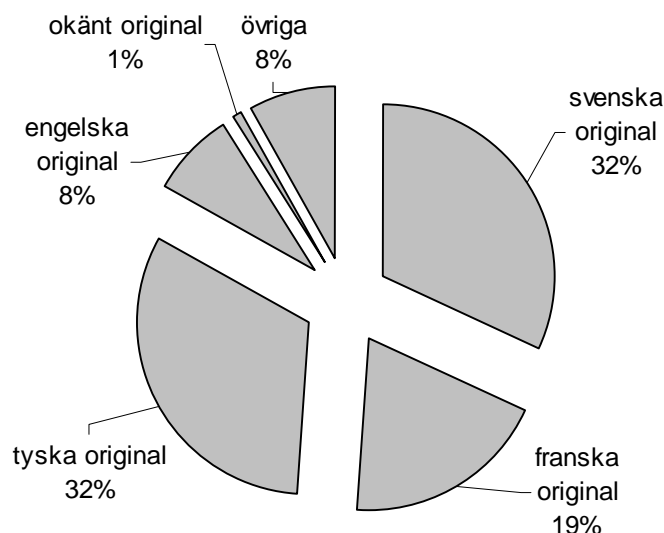
5.2 Språkgrupper

I detta stycke kommer vi att ta upp fyra stycken analyser av de olika språkgrupper som fanns i Eva Unanders lånbibliotek. Vi skall se vilket originalspråk böckerna hade och om fördelningen skiljer sig mellan olika ämnen. Fanns det böcker på andra språk än svenska, och i vilken grad förekom det böcker som översatts till ett tredje språk?

5.2.1 Resultat och analys

Analys 1:1 Bokbeståndets utseende vad gäller ämnesfördelningen av böcker skrivna på originalspråket svenska och böcker översatta till svenska.

Den svenska litteratur som Unanders lånbibliotek tillhandahöll låntagarna bestod till cirka 1/3, (32%) av svenska original. 1/3, (32%) var översättningar från tyska, medan översättningarna från franska var cirka 1/5, (19%). Från engelska språket kom cirka åtta procent översatta verk och övriga språkgrupper stod för åtta procent av översättningarna. En procent av böckerna hade okänt originalspråk (**Figur 3**).



Figur 3. *Fördelningen av böcker skrivna på originalspråket svenska och böcker översatta till svenska från andra språk.*

Iögonfallande i det här avseendet är antalet svenska original. Den gustavianska tidens lånbibliotek hade generellt sett väldigt få svenska original. Ser vi till Björkmans analys över några lånbibliotek i Stockholm mellan 1783-1809, konstaterar vi att Swederus lånbibliotek likväl som Cleves hade få böcker skrivna på svenska i original (Björkman 1992, s 236, 274). Däremot hade Carl Conrad Behn en del svensk litteratur i sitt bibliotek, dock var det tyska språket orubbat i sin ledande ställning följt av fransk litteratur (ibid., s 316). En förklaring till detta kan vara att Sverige vid denna tid, i motsats till England, Tyskland och Frankrike inte hade någon utvecklad romantradition (Vinge 1993a, s 202). En bit in på 1800-talet kan utvecklingen ha kommit en bit på vägen även i Sverige. Att 1700-talets lånbibliotek hade mindre svensk litteratur kan även ha sin grund i att den svenska traditionen av vetenskapliga skrifter i upplysningsanda inte lämpade sig för de kommersiella lånbibliotekens kundkrets (Lindberg 1983, s 22f).

Den stora gruppen svenska original i Unanders lånbibliotek kan ses som något förunderlig. Det kan tänkas att de svenska böckerna i original till stora delar är tryckta efter 1810. Detta kan i sin tur ha gjort att det fanns fler svenska original i Unanders lånbibliotek vid en jämförelse med lånbiblioteken från sent 1700-tal och tidigt 1800-tal. Vi kommer dock att se närmare på detta under kapitlet som behandlar tryckfrihetslagstiftningen.

Tänkbart är också att ersättningarna till författarna vid original/tryckning respektive översättningar kan ha ändrats under 1800-talets första decennier. Björkman visar på den översättningsindustri som växte sig stor i början av 1800-talet i Sverige. I och med att underhållningslitteraturen gjorde sitt intåg i landet gick det att livnära sig på översättningsarbete. I Sverige kunde översättaryrket etablera sig före författaryrket (Björkman 1992, s 468). Under den gustavianska perioden, som i vår litteraturhistoria framstår som en innehållsrik och betydelsefull period, försvann de svenska originalen i översättningarnas oändliga flod i lånbiblioteken (Björkman 1992, s 302). Gedin pekar på det faktum att det var först under åren 1830-40 som den första generationen författare kom fram som enbart kunde försörja sig på sitt författarskap, utan att ha någon bisyssla (1997, s 90).

Schück visar också på den realiteten att litteraturen efter tryckfrihetsförordningen 1810 fick ett annat anseende. Boken sågs inte enbart som ett hantverk utan ansågs ha ett andligt värde. Författaren skulle därför också belönas för detta. Den nya inställningen gjorde att författaren fick bättre betalt för sitt arbete (1923, s 357).

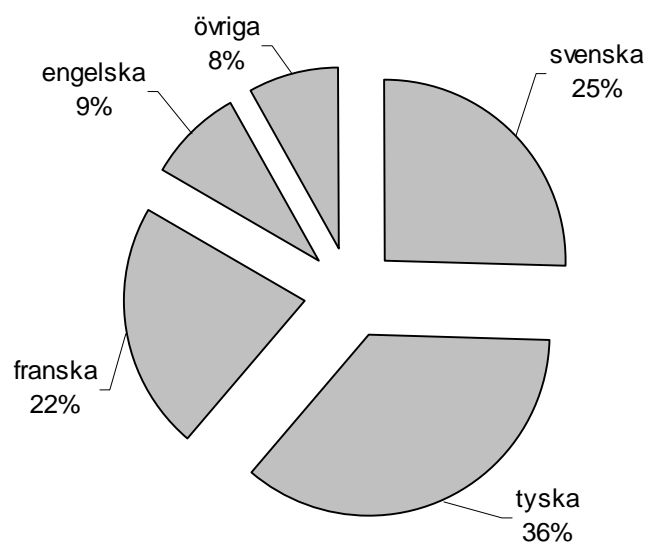
Litteraturen antyder här att det mycket väl kan ha varit en lukrativ sysselsättning att ägna sig åt översättningsarbete i början av 1800-talet. Att viga sitt liv åt författarkallet kunde de göra som hade en annan ”födkrok” att luta sig mot. Därav uttrycket ämbetsförfattare.

Översättningar från tyska upptar en lika stor del av bokbeståndet i Unanders lånbibliotek som de svenska originalen, alltså 32%. Böcker översatta från franska fyller endast upp 19% av bokbeståndets översättningar. Ser vi till Björkmans undersökning från den gustavianska perioden så dominerade den franska litteraturen i original i Swederus bibliotek, medan litteratur från Tyskland var populärare i Behns och Cleves bibliotek. Här får man ta hänsyn till att både Behn och Cleve hade tyskt ursprung (Björkman 1992, s 105, 240, 280). En förklaring till den tyska dominansen i Unanders lånbibliotek kan vara att den rådande tidens romantiska strömningar hade sitt ursprung i Tyskland och att det franska kulturinflytandet var på avtagande.

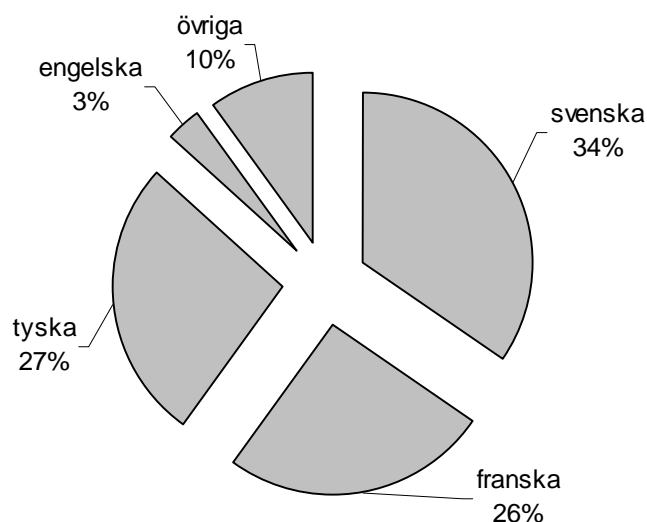
Analys 1:2 Bokbeståndets utseende vad gäller fördelningen av översättningar och litteratur skriven på svenska i original inom olika ämnesområden.

Ser vi till hur språkgrupperna fördelas gällande översättningar inom olika ämnesområden så är fördelningen något olika. Inom skönlitteraturen är 25% skrivna på originalspråket svenska. 36% är översatt från tyska och 22% från franska. 9% har engelska som originalspråk (**Figur 4**). Här stämmer procenttalen i det närmaste överens med resultaten där hela bokbeståndet på svenska ingick.

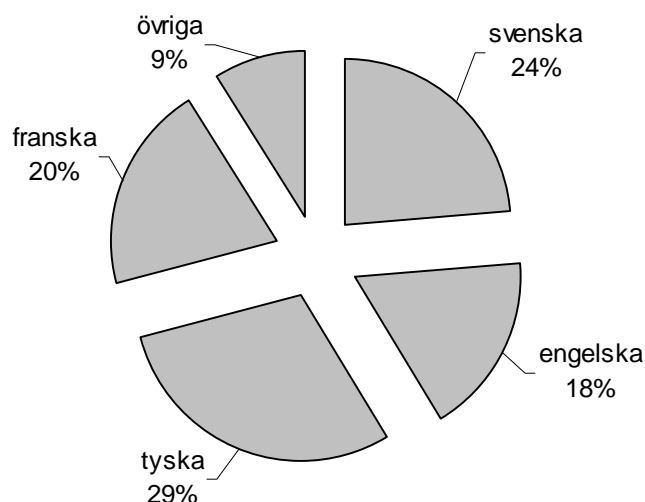
Däremot är fördelningen något olika vad gäller de två i storlek, efter skönlitteraturen, nästkommande ämnena historia och geografi. Totalt består bokbeståndet av nio procent historia respektive sex procent geografi. De svenska böckerna i original är lägre inom skönlitteraturen, 25%, och högre i historieämnet, 34%. Omvänt är de tyska översättningarna lägre inom historieämnet, 27%, och högre inom skönlitteraturen, 36%. Översättningarna från engelska är lägre här, endast tre procent. 26% har franska som originalspråk (**Figur 5**). Inom ämnesområdet geografi (**Figur 6**) har den svenska andelen original sjunkit något. Det finns cirka ¼ svenska original inom ämnesområdet. En nästan identisk förändring har också skett med andelen tyska översättningar. Dessa har också minskat i jämförelse med tyska översättningar inom skönlitteraturen. Det mest iögonfallande i den här gruppen är den höga andelen engelska översättningar. Hela 18% är engelska översättningar. Detta att jämföra med andelen översatt engelsk litteratur inom skönlitteraturen som var nio procent respektive tre procent inom historieämnet. 20% har franska som originalspråk.



Figur 4. Fördelningen av originalspråk i ämnet skönlitteratur.



Figur 5. *Fördelningen av originalspråk i ämnet historia.*



Figur 6. *Fördelningen av originalspråk i ämnet geografi.*

När det kommer till översättningar inom skönlitteraturen kan vi återigen konstatera att de tyska översättningarna tycks vara betydligt populärare än de franska. Ånyo påminner det här om den tyska orienteringen inom kulturlivet som var rådande under romantiken.

Enligt Björkman låg fiktionsprosan författad på svenska på en låg nivå några decennier in på 1800-talet (Björkman 1992, s 289). Ser vi till resultatet av vår undersökning tyder det på att trenden är på väg att brytas. Unanders lånbiblioteks bokbestånd består av 58% skönlitteratur (**Figur 7**). Hela 1/4 av skönlitteraturen har svenska som originalspråk. Tänkbara förklaringar till detta trendbrott har redovisats i föregående analys rörande svenska original/översättningar. Sammanfattningsvis kan resultatet tänkas ha att göra med ersättningen till författarna, tryckfrihetslagstiftningen och romantraditionens utveckling.

Beträffande romantraditionen, så kan synen på romanen ha kommit att förändrats. Det fanns ett tydligt förakt mot romanen som genre i början av 1800-talet (Åberg 1979, s 9). Poesin var den litterära konstform med högst anseende under romantiken. Prosan ansågs inte vara riktigt

”rumsren” (Borgström 1990, s 8). Utvecklingen kan möjligtvis ha börjat vända till prosans fördel. Romanens popularitet kan också ha spelat en betydande roll. Lånbiblioteken köpte in den litteratur som efterfrågades och det var romaner som människor ville läsa. Föraktet mot romanen avspeglar sig möjligtvis i att ett stort antal av författarna till de svenska originalen ville vara anonyma. Det kan tyda på att man inte ville stå för det producerade materialet.

Den höga andelen engelska översättningar inom geografiämnet är slående. Hela 18% av de översatta böckerna har sitt ursprung i England. Möjligtvis kan detta härledas till det faktum att den engelska romantiken var mer naturorienterad än den tyska (*Litteraturens historia* 1987, s 256). En mycket djärv spekulation är att naturorienteringen under den romantiska perioden bidragit till att litteratur inom natur/geografi var framstående i England. Att det fanns så gott om böcker inom geografiämnet som var översatta från engelska i Unanders lånbibliotek, berodde kanske på naturorienteringen som var gällande i England under romantiken.

Analys 1:3 Ej översatta böcker skrivna på andra språk än svenska.

Antalet böcker som går att läsa på andra språk än svenska är i det närmaste obefintligt i Unanders lånbibliotek. Av hela bokbeståndet utgör dessa böcker endast cirka en procent. Det finns 14 böcker skrivna på franska, två på tyska, två på engelska, en på latin och en på isländska.

Gör vi en jämförelse med Björkmans avhandling, ser vi att lånbiblioteken i Stockholm hade åtskilligt med litteratur författade på andra språk än svenska under den gustavianska perioden. Swederus bibliotek hade böcker skrivna på de stora kulturspråken franska, tyska och engelska, men här fanns även böcker skrivna på latin, italienska och danska (Björkman 1992, s 208). Både Cleves och Behns lånbibliotek hade böcker på franska, tyska och engelska representerade (ibid., s 240, 279).

Att antalet ej översatta böcker skrivna på andra språk än svenska i Unanders bibliotek är så få kan tyckas märkligt. Det har säkert flera orsaker. Från och med 1810 års tryckfrihetslagstiftning blev böcker tryckta utomlands underställda samma bestämmelser som böcker tryckta inom landet. På detta vis kom man inte undan lagstiftningen genom att importera böcker. Man kunde därför lika gärna låna ut böcker som var tryckta i Sverige. Den svenska bokproduktionen kanske inte heller var så omfattande före 1810, eftersom tullavgifterna var höga på importerat papper (Sahlin 1989, s 37). Enligt det merkantilistiska synsättet att se på handeln ville man öka exporten och minska importen (Högberg 1993, s 42-45). Det kan alltså ha varit dyrt med papper och det kanske inte gick att importera den mängd som krävdes för att massproducera böcker inom landets gränser. Den svenska sågverksindustrins utveckling tog fart från mitten av 1800-talet, vilket gjorde att den inhemska papperstillverkningen inte hade kommit igång ännu (Edgren & Edgren 1999, s 232). Handeln liberaliserades med tiden och importen underlättades på detta vis. En motsägelse i ovanstående resonemang är att utländska böcker importerades under den gustavianska perioden, trots hårda restriktioner med avseende på importen.

En trolig anledning till att Unanders lånbibliotek hade få böcker skrivna på andra språk kan vara att de helt enkelt inte efterfrågades av kunderna i lika hög grad som i början av 1800-talet. Enligt Åberg betjänade lånbiblioteken till en början medelklassen för att med tiden komma att sjunka i anseende och betjäna människor lägre ned på den sociala skalan (1979, s 9f). Björck visar också på att de från ”finare kretsar” inte läste romaner skrivna på svenska för att det inte var fint nog. Hellre ville man läsa böckerna på franska eller tyska (1972, s 66). Det kan ha varit så att de som behärskade och föredrog ett annat språk än svenska när de läste, inte vände sig till lånbiblioteken för att få tag på litteratur. Kanhända kom lånbiblioteken att betjäna de som föredrog att läsa på svenska, alltså de med mindre bildning, vid tiden då Unanders verksamhet existerade. Björkman visar på att de som nyttjade lånbiblioteken under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal hade gedigna kunskaper i flera språk, vilket tyder på att det

var personer med bildning från de högre samhällsklasserna (Björckman 1998, s 363). De som nyttjade Unanders lånbibliotek föredrog, till stora delar, att läsa på svenska. Detta antyder att de möjligtvis inte behärskade kulturspråken franska, tyska eller engelska.

En sista orsak som redovisas här, till att andelen litteratur skriven på andra språk än svenska är så knapphändig i biblioteket, kan ha att göra med romangenrens framväxt. Under tidigt 1800-tal hade inte Sverige någon välutvecklad romantradition. Däremot hade utvecklingen kommit långt i Frankrike, Tyskland och England (Vinge 1993a, s 202). Det kan ha varit nödvändigt att importera romaner för att överhuvudtaget få tag på några under tidigt 1800-tal. Vid tiden för Unanders lånbiblioteks existens kan det ha funnits mer att välja på vad avser litteratur skriven på svenska.

Analys 1:4 Böcker översatta till ett tredje språk, dvs. varken tryckta på originalspråket eller svenska.

De böcker som är översatta till ett tredje språk är ytterligt få i Unanders lånbibliotek. Den bok vi har hittat som är översatt till ett annat språk och där inte svenska är inblandad är *Voyage sentimental* från 1800, av Sterne. Unanders lånbibliotek verkar inte ha salufört böcker översatta från ett språk till ett annat utan att blanda in svenska. Överhuvudtaget finns det knapphändigt med böcker skrivna på andra språk, som föregående analys har visat.

Björck framhåller i sin artikel att den utan jämförelse mest gynnade litteraturkategorin i lånbiblioteken var skönlitteratur skriven på eller översatt till svenska (1972, s 65). Dock fanns det, enligt Björck, en del lånbibliotek som hade böcker skrivna på andra språk. I många fall skrevs böckerna på ett tredje språk, alltså ett annat än originalspråket eller svenska (ibid., s 66).

Ser vi till Björckmans avhandling och undersökningen av Swederus, Behns och Cleves lånbibliotek, verkar det ha varit vanligt med översättningar från kulturspråken franska, tyska och engelska sinsemellan. Dessa böcker kunde även finnas översatta till svenska (Björckman 1992, s 225f, 257f, 303f).

I det stora hela verkar Unanders lånbibliotek inte ha salufört böcker skrivna på andra språk än svenska, varken i direkt översättning från svenska till ett annat språk, eller från ett språk till ett annat, utan att blanda in svenska. En anledning till detta kan vara, som förut redan nämnts, att sådan litteratur helt enkelt inte efterfrågades.

5.2.2 Kort sammanfattning

Vad gäller fördelningen svenska original och böcker översatta till svenska är grupperna svenska original och böcker översatta från tyska de största grupperna med 32 % vardera. Det är förvånansvärt många svenska original med tanke på att den svenska romanskrivningen vid denna tid inte var särskilt stor. Däremot är det stora tyska inflytandet föga överraskande, då det är ett konstaterat faktum att en stor del av romanerna under den undersökta tiden har tyskt ursprung.

Vi har undersökt originalspråken i de tre mest förekommande ämnesområdena skönlitteratur, historia och geografi. Inom skönlitteraturen dominerar tyska original med 36 %, sedan kommer svenska original som nummer två i storleksordning med 25 %, tätt följda av franska original, 22 %. Återigen ser vi det stora tyska inflytandet inom kulturen. I historieämnet är det svenska original som dominerar med 34 %, sedan kommer tyska och franska med 27 % respektive 26 %. När det gäller geografi är det återigen tyska original som är den största gruppen med 29 %, svenska har 24 % och franska original 20 %. De engelska originalen är som mest förekommande i geografiämnet, 18 %, vilket skulle kunna bero på att den engelska romantiken var mer naturorienterad än den svenska.

Eva Unanders lånbibliotek innehöll väldigt få böcker skrivna på andra språk än svenska, endast 20 stycken, varav 14 stycken på franska. En förklaring till det kan vara den förändrade tryckfrihetslagstiftningen från år 1810, en annan trolig orsak var att det rådde brist på

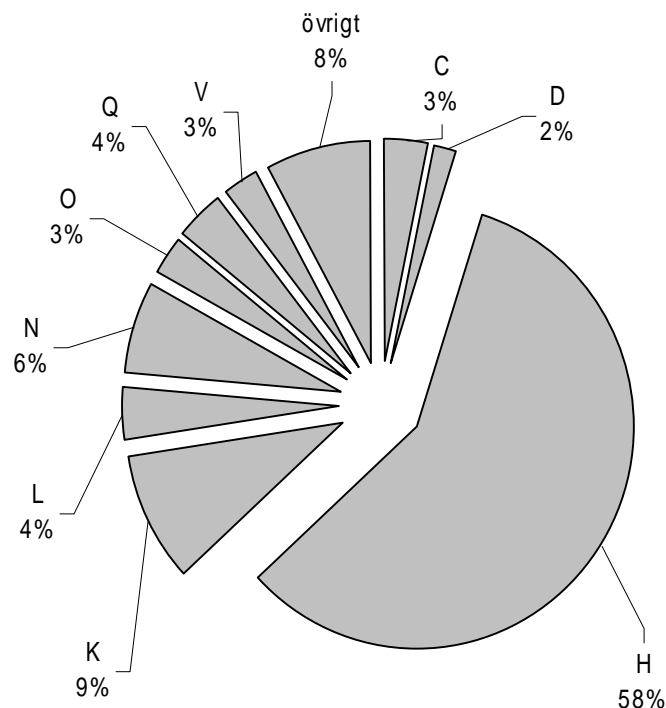
efterfrågan av sådana böcker. De som kunde läsa andra språk fick vända sig någon annanstans.

Slutligen så förekom det visserligen böcker översatta till ett tredje språk i samtida lånbibliotek, men inte i Eva Unanders. Vi har bara hittat en bok som faller inom denna kategori.

5.3 Ämnesområden

I denna analys undersöker vi vad för slags böcker som fanns i lånbiblioteket. I Eva Unanders lånbibliotek fördelar sig ämnena, klassificerade enligt SAB-systemet, som nedanstående cirkeldiagram visar. Själva klassificeringen kommer från Libris databas SB17. Cirkeln visar alltså det samlade, belagda beståndet i grundkatalogen och de åtta utökningarna (**Figur 7**). Vi kommer att kommentera de mest förekommande avdelningarna, samt jämföra våra resultat med resultaten av de tre lånbibliotekskataloger (Behn, Cleve och Swederus) som Margareta Björkman analyserat i sin avhandling (Björkman 1992).

5.3.1 Resultat och analys



Figur 7. Ämnesfördelningen i Eva Unanders lånbibliotek.

Inom gruppen **övrigt**, med åtta procent av beståndet, finns de avdelningar samlade vars bestånd endast utgör en procent eller mindre av den samlade katalogen. De kommer vi inte att särskilt kommentera nedan eftersom de var så små, och vi följaktligen inte tror att de var så populära bland Eva Unanders låntagare. Vi vill bara nämna att bland dem återfinns t ex periodican. Eva Unander hade ett tjugotal tidningar till utlåning så vitt vi kunnat utröna av titlarna. Några av dem var *Den svenska Argus*, *Odal mannen* och *Omväxlande nöjen*.

En annan liten avdelning är **språkvetenskap**, avdelning F. Endast en titel som eventuellt kan räknas som ordbok finns. Det fanns endast ett fåtal böcker på utländska språk i Unanders lånbibliotek som kunde kräva språkkunskaper för att läsas, och dessa kunskaper fick man i så fall inhämta någon annanstans. Alla de andra, större avdelningarna, har resulterat i varsin "tårtbit" i cirkeln.

Skönlitteraturen, avdelning H, utgör en stor del av det samlade beståndet, 58 %, vilket är föga överraskande, då man till stor del läste böcker för att underhållas (Björkman 1992, s 343,

350). Vi återkommer mer utförligt om denna avdelning längre fram. 40 % av böckerna räknas, enligt SAB, till facklitteraturen och vi vill här kommentera dessa avdelningar samt exemplifiera med hjälp av titlar vad det kunde vara för slags böcker. Vi kan givetvis bara ta med några titlar från varje avdelning, men tror ändå att det kan vara intressant med dessa exempel.

Avdelning C, **religion**, vilket här innebär både teologiska böcker och uppbyggelselitteratur, utgör här cirka tre procent av beståndet. Böckerna består endast undantagsvis av biblar och psalmböcker, utan mer av typen levnadsbeskrivningar över religiösa män, t ex Luther, som sorterar under denna avdelning. Det finns även titlar som *Om predikoämbetets nytta* och *Om christna religionens sanning*. Man kan tänka sig att denna avdelning hade en mycket större plats i sockenbiblioteken där det var prästerna som bestämde vad man skulle läsa (Björck 1972, s 64). Eva Unanders låntagare ville uppenbarligen hellre läsa något annat. Detta stämmer också med de lånbibliotek som Margareta Björkman undersökt, t ex Swederus lånbibliotek där den teologiska litteraturen utgjorde sex procent, vilket Björkman tycker är en låg siffra. Man ser här ett tecken på en påbörjad sekulariseringsprocess som resulterar i att teologisk litteratur inte längre intar en förstaplats på bokmarknaden (Björkman 1992, s 219f). Avdelning D, **filosofi och psykologi**, har endast två procent. Böckerna handlar bl a om så olika saker som *Mankönets ovärdiga herravälde* och *Konsten att tyda drömmar*. Även i de av Björkman undersökta lånbiblioteken finns en mycket liten andel filosofisk litteratur (Björkman 1992., s 249, 284). Denna typ av böcker var tydligen inte vad Eva Unanders kunder helst ville läsa.

Avdelning K, **historia**, utgör nio procent av beståndet. Det är den största enskilda avdelningen efter skönlitteratur, och man kan gissa att Eva Unanders kunder ibland lånade en historisk bok samtidigt med några romaner. Här finns många böcker om Napoleon och svenska och utländska kungar, men naturligtvis också historiska beskrivningar av länder, också här både svenska och utländska. Böckerna hade en viss spridning, det finns lite av varje. Någon tyngdpunkt kan inte direkt skönjas. Lagerbrings *Sammandrag av Svea rikets historia* kan särskilt nämnas. Andra titlar är *Antwerpens belägring* och *Svenska folkets äreminnen*. I Swederus lånbibliotek tillhörde sju procent av beståndet ämnet historisk litteratur vilket inte är så stor skillnad mot Unanders (Björkman 1992, s 220).

Avdelning L har fyra procent av beståndet. **Levnadsbeskrivningar, biografier**, var mycket populära att läsa. Både före och efter romanens genombrott fungerade denna typ av litteratur som förströrelseläsning, och var populär läsning. Denna grupp är, enligt Björkman, den näst största av den underhållande litteraturen. (Björkman 1992, s 203f). Under 1700-talet och början av 1800-talet slukades denna typ av "sanna" berättelser av den läshungriga allmänheten. Man skilde här inte på dikt och verklighet (Tykesson 1942, s 96f). Här hittar vi titlar som *Hertigen af Sullys äreminne* och *Lefvernesbeskrifning om Hannibal*. Men fast det här var ett så populärt ämne så hade alltså inte Eva Unander så många sådana böcker.

Avdelning N, **geografi**, har sex procent i katalogen. Att läsa reseskildringar var också vanligt hos en bred läsekrets, och räknades då som underhållande litteratur. Anledningen till att denna typ av litteratur var populär kan, enligt Björkman, vara att "vissa ansvarstagande opinionsbildare, som Samuel Ödmann i Sverige och S.Chr Wagener i Tyskland, velat bromsa fiktionsprosans förmodat skadliga inflytande" (1992, s 316). Fiktionaliserade berättelser kallades gärna t ex biografi eller reseskildring, för att slippa sortera under beteckningen "romaner". Det skänkte autenticitet. Här förekommer både svensk och utländsk geografi och mängder av reseberättelser, både svenska och utländska, t ex *Beskrifning öfver Wermeland* och *Resa i Grekland 1794*. Denna grupp är, enligt Björkmans indelning, den tredje största av den underhållande litteraturen. Samma "turordning" finns i Cleves lånbibliotek, liksom i Behns (ibid., s 223f, 250, 286). Här ser vi en skillnad mot Unanders

bestånd, där avdelning geografi är något större än avdelningen levnadsbeskrivningar och biografier.

På avdelning O, **samhälls- och rättsvetenskap**, finns böcker som behandlar statskunskap, t ex *Rättegångshandlingar* och *När äro stadsförfattningar nödvändiga?*. Denna avdelning har tre procent, och är alltså en av de minsta.

Avdelning Q, **ekonomi och näringsväsen**, har fyra procent. Här finns titlar som *Medicinsk kokbok för fruntimmer*, *Bondepractica* och *Anmärkningar rörande slafhandel*. I övrigt är det många böcker som handlar om hushåll och lantbruk. Visserligen var detta Stockholm, men på den här tiden var skillnaden mellan stad och land inte så stor som idag, och därför läste uppenbarligen även stadsbor böcker om lantushållning. Förutom litteratur om hur man skall sköta livets praktiska angelägenheter så fanns det också böcker innehållande regler om hur man skall uppträda och skicka sig i olika situationer t ex *Den upplyste sedoläraren*. Vad gäller dessa två sist nämnda avdelningar så nämner inte Björkman dem särskilt i sin undersökning. Avdelning V, **medicin**, innehåller slutligen naturligtvis medicinska böcker såsom *Afhandling om gikt* och *Diet för tobaksrökare*, men också *Bevis att qvinnor utan mansbeblandelse kunna bli hafvande och föda barn!* Denna avdelning har tre procent. Denna lilla avdelning kan jämföras med Swederus som enligt Björkman syntes eftersträva att vara uppdaterad vad gällde den nya medicinska litteraturen. Detta till skillnad från Cleve som inte hade någon medicinsk litteratur alls (Björkman 1992, s 218, 249).

5.3.2 Kort sammanfattning

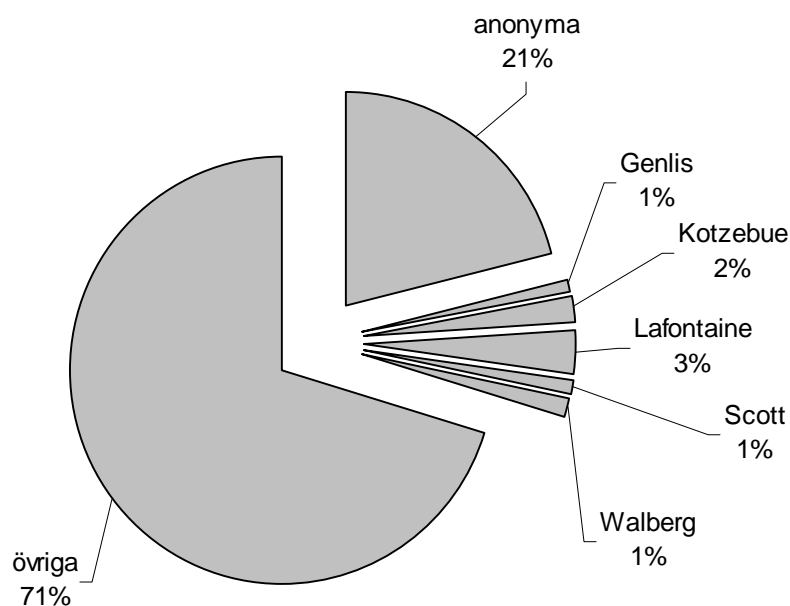
Till största delen fanns det skönlitterära böcker i Eva Unanders lånbibliotek, hela 58 %, vilket var ungefär vad man kunde vänta sig. Förutom det, fanns också en del av vad vi idag kallar facklitteratur, men som då räknades till den mer underhållande litteraturen. Den näst största avdelningen var historia, sedan följde geografi och reseskildringar och därefter levnadsbeskrivningar, som väl här får räknas till en av de mindre avdelningarna. Några språkvetenskapliga böcker fanns i stort sett inte. Man kan, på grund av lånbibliotekets kommersiella syfte, gott och väl anta att detta var den typ av böcker som Eva Unanders kunder helst ville läsa. Kanske hade det varit gångbart med fler levnadsbeskrivningar. Sammansättningen i Unanders bokbestånd uppvisar både likheter och skillnader med de av Björkman undersökta lånbiblioteken. Eva Unander hade en procentuellt mindre andel religiösa böcker jämfört med Swederus men fler historiska. Utöver det fanns även alla andra ämnesområden representerade. Det verkar ha funnits något för alla smakriktningar.

5.4 Författarna

Vilka hade då skrivit dessa böcker? I det här avsnittet skall vi titta efter vilka författare som fanns till böckerna i lånbiblioteket, i den mån detta låter sig göras. Det var nämligen, under den aktuella tidsperioden, vanligt att författarens namn inte angavs, då det inte ansågs intressant (Tykesson 1942, s 163). Däremot kunde ofta översättarens namn anges på försättsbladet, särskilt under perioden 1802-1809 då det fanns en författning som så sade (ibid., s 149). I enlighet med uppsatsens syfte tycker vi ändå att det finns skäl att visa hur det såg ut, och vilka namngivna författare som var populära, dvs ofta förekommande.

5.4.1 Resultat och analys

Nedanstående cirkeldiagram visar hur det totala beståndet såg ut vad gäller författarna. Detta gäller endast monografierna, tidskrifterna är inte medräknade. Endast de som skrivit minst en procent av böckerna har medtagits. Alla övriga författare har förts ihop under rubriken "övriga" (**Figur 8**).

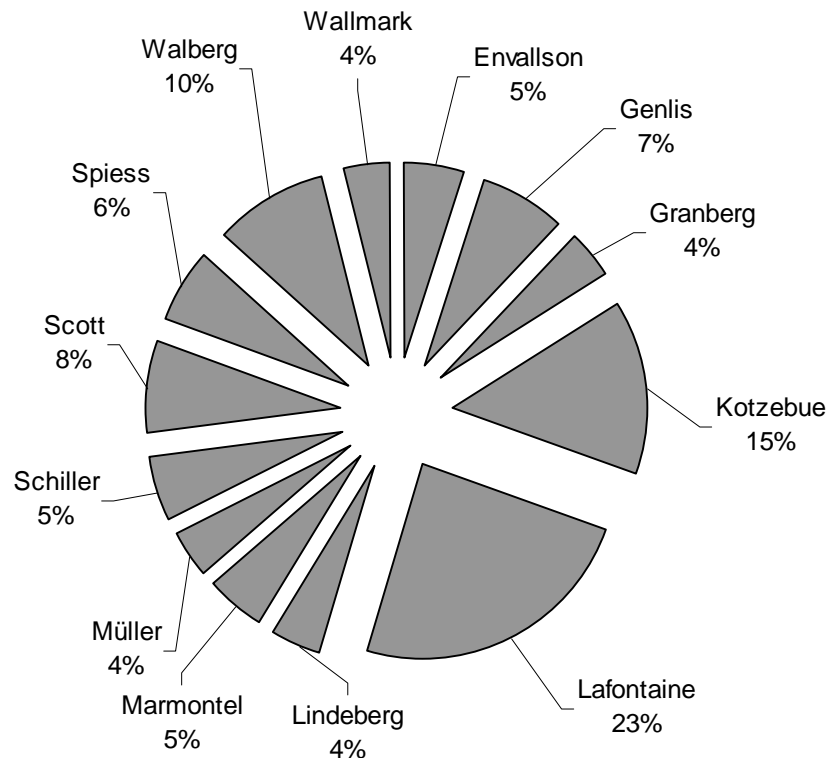


Figur 8. Alla författare. Endast de som skrivit minst en procent av böckerna har angetts särskilt.

Som synes i figur åtta är det 21 % av författarna som är anonyma, vilket utgör en dryg femtedel av det totala beståndet. Varför så många av författarna var anonyma kan man bara spekulera om. Antagligen har det något att göra med det vi nämnde i inledningen ovan. Det var under en period översättaren som räknades först och främst. Eftersom romanen som genre hade låg status ville man kanske inte förknippas med den (Björkman 1992, s 341). Av de anonyma författarna hade 29 % skrivit skönlitterära böcker.

Man kan också se att Lafontaine var den mest förekommande namngivna författaren, följd av Kotzebue, vilka båda är tyskar. Att dessa två var bland de populäraste författarna stämmer också med Margareta Björkmans undersökning (Björkman 1992, s 294). Även Böök nämner att det efter sekelskiftet (1700-1800) strömmar in mycket tysk litteratur i Sverige, då främst av Lafontaine och Kotzebue (1907, s 473). Detta ser vi nu också avspeglas i Eva Unanders lånbibliotek. Sedan följer Genlis ifrån Frankrike, Scott ifrån England och slutligen svenske Walberg med en procent böcker vardera. Alltså endast en svensk författare bland de mest förekommande. Det rådde som sagt vid denna tid brist på svenska prosaförfattare, det största utbudet kom ifrån andra länder (Böök 1907, s 298; Björkman 1992, s 347).

Vi vill också visa hur det ser ut om man bara räknar de namngivna författarna som finns representerade och som har bidragit med minst tio böcker vardera (**Figur 9**). Detta för att få en ännu tydligare bild av vilka namngivna författare som var populära i just Eva Unanders lånbibliotek:



Figur 9. Alla namngivna författare som skrivit minst tio böcker vardera.

Här syns det flera svenska författare, nämligen Envallson, Granberg, Lindeberg, tidigare nämnde Walberg samt Wallmark. Två författare är franska, Genlis och Marmontel, en är engelsk, Scott, och följande fem är tyska Kotzebue, Lafontaine, Müller, Schiller och Spiess. Vi skall nu se vad för slags böcker dessa de mest förekommande författarna hade skrivit. Lafontaine, Kotzebue och Scott presenteras mer utförligt i stycke 5.4.3, här fokuserar vi på de övriga.

Envallson har så gott som uteslutande skrivit romaner. Han bidrar med 13 böcker, och alla utom en är skönlitterär. Den sista är ett musiklexikon.

Genlis, den franska författarinnan, har också mest romaner på sin repertoar. Hon har med 19 alster varav de flesta är romaner, och några teaterstycken.

Granberg har med tio böcker. Hälften av dem hör till historieämnet, och hälften är romaner och teaterstycken.

Lindeberg har skrivit elva böcker i denna katalog. Det är en blandning av romaner och levnadsbeskrivningar samt några böcker som hör till avdelning samhälls- och rättsvetenskap.

Marmontel har också skrivit elva böcker, varav tio romaner och en historisk bok.

Müller har tio böcker, endast romaner.

Schiller bidrar med 14 böcker. Några av dem är historiska, en är en levnadsbeskrivning och resten romaner.

Spiess har här skrivit 15 böcker. Alla är romaner.

Walberg har skrivit 25 böcker, bland dem den förmodat populära *Ägtenskaps-Historia, eller Hustrun med tre Männer och Fyra älskare*, vilken förekom i sex exemplar. Nästan alla de övriga är också romaner, en hör dock till avdelning uppfostran och undervisning. Dessutom finns några böcker om ekonomi, naturkunskap och historia.

Wallmark slutligen, har författat tio böcker. Förutom romaner finns också några böcker tillhörande geografi, historia och litteraturvetenskap.

Det var alltså förhållandevis få författare som skrivit "många" böcker i Eva Unanders lånbibliotek. De flesta hade skrivit mellan en och nio böcker. I cirkeln ovan finns tretton stycken författare. Fem stycken av dem är svenskar, två är fransmän, en är engelsman och fem är tyskar.

Det här resultatet motsvarar vad man kan förvänta sig. Vi har ju tidigare i figur 7, stycke 5.3.1 sett att de flesta författarna först och främst skrev romaner. Vad som kan vara intressant att notera här är att inga av de ovan nämnda författarna hade skrivit några böcker i ämnet religion, ej heller i medicin eller filosofi. Kanske var det så att de som skrev böcker i dessa ämnen inte samtidigt ägnade sig åt romanskrivning, i alla fall inte i någon större utsträckning.

5.4.2 Kort sammanfattning

Cirka en femtedel av författarna var anonyma. Av dem hade cirka 29 % skrivit skönlitterära böcker. Det tyska inflytandet efter sekelskiftet syns tydligt, i Eva Unanders bibliotek liksom i andras.

De främsta tyska författarna vid denna tid var Lafontaine och Kotzebue, och den mest förekommande svenska författaren var Walberg, som tyvärr är okänd för oss idag. Att de svenska prosaförfattarna inte var så många bekräftas även på annat håll. Bland de författare som skrivit minst tio böcker har, föga överraskande, de flesta bidragit med romaner, men även andra ämnen t ex historia. Av dessa tretton författare var alltså fem svenska.

5.4.3 Presentation av de populäraste författarna

Vi hade här gärna tagit upp fakta om den ende svenska författaren som var riktigt stor i Eva Unanders lånbibliotek, nämligen C G Walberg. Två procent av de skönlitterära böckerna har honom som författare. Tyvärr har han fallit i glömska i litteraturhistoriens skrymslen och några närmare uppgifter om honom har ej stått att finna. Vi tar därför upp tre andra representativa författare:

August Heinrich Julius Lafontaine (1758-1831)

Som den störste producenten av romaner omkring år 1800 och följande decennier, står Lafontaine, ej att förväxla med den franske fabeldiktaren, i en klass för sig. En sökning i databasen SB17 på hans namn ger 204 träffar. Han var författaren på modet, läst och efterfrågad som ingen annan. Under sin livstid skrev han nästan 200 verk. Fram till 1829 hade 71 översatts till svenska. Hans första roman utkom år 1792. Fyra år senare kom den första svenska översättningen. Det var "*Ludvik och Lotta, eller Kärlekens hämnd*" (Björkman 1992, s 296). Han blev alltså oerhört populär under sin samtid, men idag är han i det närmaste bortglömd (Björkman 1992, s 366f).

En av dem som gärna läste Lafontaine var C J L Almqvist. Han ansåg att Lafontaine väl fångat och tillgängliggjort den moderna tidens tendens till förinnerligande (Holm 1977, s 327). En annan som höll honom som sin favoritförfattare var den preussiske kungen Fredrik Wilhelm III (Björkman 1984, s 42). Omkring år 1800 fick Lafontaine många positiva recensioner både i Silfverstolpes *Journal för svensk litteratur* och i *Stockholms Posten* (Böök 1907, s 476; Björkman 1992, s 368).

Trots denna popularitet hos den breda massan likväl som hos den intellektuella eliten kom han efterhand att få mycket kritik både av samtida och av mer moderna kritiker. Redan 1798 blev Lafontaine i bröderna Schlegels organ *Athenaeum* kritiserad för att skriva enkla massproducerade romaner utan helhet (Björkman 1992, s 368). En senare svensk kritiker är Fredrik Böök som bl a kallar honom för stereotyp, ytlig och sentimental (1907, s 476).

I Eva Unanders lånbibliotek är cirka sex procent av de skönlitterära böckerna skrivna av Lafontaine. Det låter kanske inte som så mycket, men som vi tidigare sett (se **5.4.1**) var han ändå den mest förekommande författaren i hennes lånbibliotek. De av hans böcker som förekommer i flest exemplar är *Bror och syster, eller ånger och försoning* samt *Feodor och Maria, eller troheten i döden*. Båda dessa finns i tre exemplar vardera.

August Friedrich Ferdinand von Kotzebue (1761-1819)

Den andre store författaren i Eva Unanders lånbibliotek är Kotzebue. Med två procent av det totala beståndet, och tre procent av skönlitteraturen intar han andraplatsen efter Lafontaine. Hans namn ger 92 träffar i SB17. Även han hör till den grupp av tyska författare som skrev familjeromaner kring år 1800. Tillsammans med Lafontaine är han den populäraste representanten för den sentimentala familjeromanen i Tyskland (Böök 1907, s 477). Böök anser dock "det konstnärliga värdet i denna kvantitativt öfverväldigande romandiktning mycket ringa", men även Kotzebue fick till att börja med mycket välvilliga recensioner i bl a *Stockholms Posten* (ibid., s 473f). Han åtnjöt stor popularitet av både läsarna och teaterpubliken. I samma tidning från år 1795 ifrågasattes dock i en insändare moralen i Kotzebues pjäser (Björkman 1992, s 312f).

Kotzebue skrev mest teaterpjäser som utmärktes av stor sentimentalitet, men också romaner och kortare prosaberättelser, t ex *Orthenbergska familjens lidande*, vilken utkom i svensk översättning 1793.

Walter Scott (1771-1832)

Scott är den yngste av de tre författare som vi här tar upp och var, till skillnad från de två föregående, engelsman. Visserligen dominerade de tyska romanerna under 1820- och 30-talen, men det fanns alltså också engelska romaner som fick stor spridning (Leffler 1991, s 45). I Eva Unanders bibliotek stod han för en procent av det totala beståndet, och två procent av skönlitteraturen. I SB17 får man 153 träffar på hans namn vid en författarsökning. Scott räknas som den store författaren av historiska romaner under romantiken och sågs då som ett nytt och friskt inslag (Böök 1907, s 486; Lindström 1925, s 101). Lindström anser att Scott kom att ersätta den tidigare sk sensationsromanen, men mot det vänder sig Leffler som snarare ser Scotts romantiska och spännande äventyrsskildringar som en vidareutveckling, än ett brott med den tidigare romanlitteraturen (Lindström 1925, s 99; Leffler 1991, s 46). Anledningen till att Scott och andra fick ett sådant genomslag i Sverige var bristen på svenska original, enligt Lindström. Samtidigt som man klagade på de inhemska romanernas låga kvalitet, ondgjorde man sig också över tidens dåliga smak. Vid tiden för Scotts genombrott hade man börjat tröttna på romaner om rövare, spöken och svärmerier och fick istället ett "ökadt deltagande för de stora werldshändelserna och det pånyttfödda Fosterlandets egna angelägenheter och i följd deraf en ökad tillgång på politiska skrifter af allehanda slag." (1925, s 99). Eftervärlden känner honom mest genom äventyrsromanen *Ivanhoe*. Tyvärr fanns det mycket i övrigt att önska när det gällde översättningarna av Scotts romaner. De var ofta dåligt gjorda, och drabbade i första hand läsoplevelsen för dem som ej hade möjlighet att gå direkt till originalet (Lindström 1925, s 110).

5.5 Genrer inom skönlitteraturen

Enligt Björkman så tillhörde de populäraste romanerna vid 1800-talets början kategorierna **skräckroman, rövarroman och familjeroman** (Björkman 1984, s 40). Här skall vi presentera dessa tre genrer lite närmare, och sedan i resultat- och analysavsnitten försöka utröna förekomsten av genrerna i Eva Unanders lånbibliotek genom att studera titlarna i katalogen. Det vanskliga när man inte har tillgång till böckerna är förstas att man måste förlita sig till sk titelinterpretation, samt naturligtvis det man inhämtat i litteraturstudier. Eftersom man inte har boken framför sig kan man bara på goda grunder anta att det t ex rör sig om en rövarroman. Därför tar vi bara med titlar som uppenbarligen verkar vara det vi frågar efter. Allra först skall vi dock titta på begreppet "populärlitteratur", och hur det kan definieras:

5.5.1 Definition av begreppet populärlitteratur

Det finns flera olika kriterier för att avgränsa genren populärlitteratur. Vi skall här ge exempel på några olika avgränsningar som forskarna har använt sig av:

Ett sätt är att utgå från själva läsarna. Då blir populärlitteraturen detsamma som vad den breda massan läser. Böckernas syfte förekommer också som definition, alltså att man läser för att bli underhållen. Ytterligare en definition har med litteraturens grad av lässvårighet att göra. Mot alla dessa definitioner finns det invändningar. Till exempel roas olika människor av olika böcker, likaså kan inte alla lättlästa böcker nödvändigtvis räknas till populärlitteraturen.

Den sista definitionen är en sk smaksociologisk sådan. Här blir populärlitteratur den typ av litteratur som samtidigt som den har en stor läsekrets anses moralisk och/eller estetisk undermålig. Populärlitteraturen har inte någon särskild egenart, utan är lika mångskiftande som all annan litteratur. Gränserna mot övrig, accepterad litteratur blir flytande. Denna litteratur har en stor spännvidd, och bestäms av det som de just då ledande smakbärarna räknat dit. Detta gör att en del författare som under en tid räknats till den högre litteraturen kan förvisas hit, likväl som tvärtom (Boëthius 1995, s 17ff).

Ett till populärlitteratur närliggande begrepp är triviallitteratur. Enligt Birgitta Rörbye utmärks den av en lättfattlig text med en enkelt uppbyggd intrig som är menad för en stor medelklasspublik (1995, s 35).

5.5.2 Skräckromaner

Yvonne Leffler använder i sin avhandling *I skräckens lustgård*, 1991, termen skräckroman som en "romantyp som förenar de gemensamma och genrekaraktäristiska dragen från den engelska gotiska romanen, den tyska schaberromanen och den franska svarta romanen. Termen skräckroman kan alltså ses som ett allmänt genrebegrepp och en samlingsbeteckning för ovanstående romaner" (Leffler 1991, s 37).

Enligt Leffler anser man att den moderna skräcklitteraturen uppkom i slutet av 1700-talet i England och Tyskland (1991, s 15). Det är svårt att dra gränsen mellan rövarromaner och skräckromaner, anser Björkman, och även Tykesson observerar genrens likhet med skräckromanen i avsnittet *Rövarromanen såsom skräckroman* (Björkman 1992, s 307; Tykesson 1942, s 197, 199). Men trots det anser Tykesson att det är först på 1840-talet som skräckscener börjar förekomma i rövarromanerna (se avsnittet **5.5.4 Rövarromaner**). Skräckromantikens har, med få undantag, inte fått någon större uppmärksamhet i den svenska litteraturvetenskapliga forskningen (Leffler 1991, s 11). Leffler menar dock att den, under 1800-talet, utgjorde en viktig del av både publikens och författarnas dåtida föreställningsvärld och att man därför måste uppmärksamma dess betydelse för vår tidiga romanlitteratur. Den kan ses som en reaktion både mot den förnuftsdyrkan som tidigare rådde, men också mot samtidens sentimentala litteratur. Man ville ge läsarna något mer, som skilde sig från vardagen (ibid., s 13ff). Ann Radcliffes romaner kan anses som den engelska skräckromantikens höjdpunkt. Hon skrev bl a *Italienaren, eller Ruinerne vid Paluzzi*, 1803, vilken var den andra av hennes romaner som översattes till svenska (Björkman 1992, s 293; SB17). Hon blev också populär i Frankrike, där det inte skapades någon inhemsk skräcklitteratur (Leffler 1991, s 19). Däremot utvecklades en fransk variant, kallad "svarta romaner", där Ducray-Duminil blev en populär författare, bl a med boken *Coelina, eller det hemlighetsfulla barnet*, 1802-03 (Björkman 1992, s 307).

Även den svenska publiken läste med förtjusning skräckromaner redan runt år 1800, och på teatrarna visades pjäser som byggde på romaner av bl a ovan nämnda Radcliffe och Ducray-Duminil. Det var alltså den engelska, tyska och franska skräcklitteraturen som man då kom i kontakt med. Det var naturligt och kanske lite prestigefyllt att läsa på originalspråk, dessutom var översättningarna ofta dåliga. I takt med att den stora läskunniga medelklassen växte fram skapades av utländsk litteratur översättningar till svenska. Först i slutet av 1830-talet blev det vanligare att läsa svenskproducerade romaner.

Denna genre kännetecknas av vissa återkommande ingredienser i t ex miljön och personteckningarna. För att förhöja skräckupplevelsen förekommer ingredienser som lik och

blod i riklig mängd, men framförallt används en suggestiv berättarteknik. En förväntansfull stämning byggs på så vis upp, bl a genom användning av sk cliffhangers, men också genom spådomar och profetior (Leffler 1991, s 33, 35). Genom att skildra miljön på olika sätt, exempelvis genom ett annalkande oväder, förstår man att huvudpersonen kommer att utsättas för något hotande. Skräckscenerna förläggs gärna till isolerade otillgängliga miljöer såsom bergslandskap eller kusliga byggnader, ofta nattetid. I kontrast till detta förekommer romantiska återhämtningsscener förlagda till dagtid i en för huvudpersonen välbekant miljö, vilket blir en fristad där det onda inte kan verka. Skurken kan dock under antagen skepnad uppsöka huvudpersonen i hans/hennes hemmiljö och tvinga med sig vederbörande till sitt eget revir, eller göra sig till herre i offrets egen miljö. Fram till att ondskan besejras upplever offret en period av fasa samtidigt som han/hon känner ett inre tvång att utforska skräckens domäner.

Personteckningarna i skräckromanen har också vissa bestämda egenskaper. Skurken är beräknande och respektingivande. Han rör sig hemtam i alla miljöer, och uppfattas som frånstötande trots sitt attraktiva yttre. Han styrs bl a av sina lidelser och sin äregirighet. Hjältinnan är som kvinna god och förlåtande, men bräcklig. Hon kan inte kämpa emot skurken då hon är alltför försvarslös. Hjälten däremot kan själv kämpa och försvara sig, även om han också kan tyckas maktlös och handlingsförlamad (Leffler, 1991 s 28, 30).

De flesta andra personer som förekommer är förknippade med antingen skurken eller offret, och är sålunda ond eller god. Undantag från denna regel finns dock: den ena är sanningsbäraren vars uppgift det är att uppenbara en hemlighet som är av stor betydelse för upplösningen. Sanningsbekämparen däremot skall bekämpa att sanningen uppdagas och måste därför komplicera handlingen. Skräckromanen är till sin komposition uppbyggd kring ett mysterium som skall lösas. Ofta skildras händelserna parallellt, så att läsaren ibland vet mer, ibland mindre än huvudpersonen, vilket antas öka spänningen.

Man skulle kunna tycka att skräckromanen genom detta påminner om våra dagars detektivromaner, men så är det inte, enligt Leffler. I skräckromanen är mysteriet nämligen av känslomässig karaktär och inte en intellektuell sådan. Läsaren uppmanas att ge sig hän åt känslorna och inte till att lösa mysteriet, vilket är fallet med detektivromaner (1991, s 33).

Leffler menar också att trots att man i skräckromanen använder sig av vissa genrekarakteristiska ingredienser, såsom miljöer och persongalleri, så är det framförallt den stämningsskapande berättartekniken som skapar själva skräckromanen. Den känslomässiga upplevelsen av mysterium är mycket viktig (ibid., s 39).

5.5.3 Resultat och analys - skräckromaner

När det gäller skräckromaner finns alla de stora författarna representerade i Eva Unanders lånbibliotek. Den franske författaren Ducray-Duminil har skrivit sex böcker i katalogen. *Victor och skogsbarnet* från 1803 finns med redan i grundkatalogen och införskaffades i ett duplettexemplar i tillökning nummer 3. (Leffler 1991, s 19). I grundkatalogen fanns de populära *Coelina eller det hemlighetsfulla barnet*, 1802 och *Alexis, eller det lilla huset i skogen*, 1803. De övriga titlarna var *Paul eller det övergivna arrendehemmandet*, 1817 och *Lolotte och Fanfan, eller tvenne barns händelser som blifvit övergifna på en obebodd ö* från 1819. Dessa är en komplett samling av alla verk som översattes till svenska av denna författare, enligt SB17. Eva Unander verkar alltså tidigt ha uppfattat att detta var en efterfrågad författare på modet som man borde ha i sitt lånbibliotek, men ändå inte så mycket att det ansågs befogat med en mängd duplettexemplar. Hon kan ju också ha varit ekonomiskt begränsad att tillgodose sådana önskemål.

Med Ann Radcliffe inleddes storhetsperioden för "the gothic novels". Den första boken hon skrev var *The Castles of Athlyn and Dunbane*, 1789, men den finns inte med i vårt undersökta bibliotek (Björkman 1992, s 361). Det gör däremot fyra andra böcker. Den äldsta är *Adeline*

eller skogsromanen, från år 1800, vilken var den första av hennes romaner som översattes till svenska. Som höjdpunkterna i hennes författarskap anses de två romanerna *Italienaren, eller ruinerna vid Paluzzi*, 1803 och *Röfvarslottet i Appenninska bergen*, 1805. Den förra omarbetades också till pjäs (Leffler 1991, s 41). Den sista titeln var *Julia, eller de underjordiska hvalfven i slottet Mazzini* från år 1804. Ytterligare en bok, *Grafven* från år 1806, anger på titelbladet och i SB17 Radcliffe som författare, men enligt Björkman så var hon inte det. Däremot så ägde hennes namn ett stort marknadsvärde och det var därför som Ann Radcliffe felaktigt angavs som författare. Detta alltså enligt Björkman (1992, s 364). Även av Radcliffe hade Unander en så gott som komplett samling. Den enda som fattades var ovan nämnda *Bergslotten Athlin och Dunbayne*, kanske för att den inte översattes till svenska förrän år 1826. Den kan ju högst troligt ha införskaffats vid en senare tidpunkt.

Dessa två ovan nämnda författare var de som flitigast bidragit till skräckromanerna i Eva Unanders lånbibliotek. Sedan fanns det också författare som skrivit enstaka böcker. Lewis roman *Munken* som översattes till svenska år 1800 fanns i ett exemplar. En annan författare som bidragit med en skräckroman är Leclercq med *Slottet Dunkam eller den osynlige* från 1804.

Eva Unander hade alltså inte så många skräckromaner till utlåning, men de få som hon hade tillhörde ändå de som var skrivna av de främsta författarna och av dem hade hon så gott som samtliga som blivit översatta till svenska.

5.5.4 Rövarromaner

Rövarromanen som genre hade sin mest populära period under de två första decennierna av 1800-talet, och den lästes då flitigt av folk tillhörande de "bättre kretsarna" (Tykesson 1942, s 129). Såväl kungligheter som författare hörde till dess läsare. Så småningom sjönk dock dess litterära anseende, för att vid 1900-talets början helt ha planat ut (ibid., s 8). Rövarromanerna blev med tiden endast läsning för fattigt folk som kom i kontakt med böckerna via lånbiblioteken (ibid., s 209). Under början av 1800-talet var det endast ett begränsat antal förlag som lät trycka denna typ av litteratur, främst var det bröderna Lindh i Stockholm respektive Örebro och Lundströms i Jönköping. En lista i Tykesson på de rövarromaner som utgavs av dessa förlag visar att de allra flesta hade sitt ursprung i Tyskland. Det fanns även några som hade franskt ursprung och ett par stycken kunde räknas som möjliga svenska original (ibid., s 9 ff).

Som den första verkliga rövarromanen räknas "*Abellino, der grosse Bandit*" av Zschokke. Den kom ut i Tyskland år 1793 och blev mycket populär (Björkman 1992, s 333). Den allra mest kända och omtyckta rövarromanen kring sekelskiftet var dock "*Ronaldo Ronalini*" av Vulpius. Det var också den första rövarromanen som översattes och trycktes på svenska, år 1801 (Björkman 1992, s 298; Tykesson 1942, s 9). Den blev mycket populär, särskilt i Tyskland, och fick stå som en förebild för en mängd liknande romaner (Tykesson 1942, s 91). Vad kännetecknar då rövarromanen? Enligt Tykesson kan rövarromanen delas in i två grupper: banditroman och egentlig rövarroman. I centrum står antingen den ädle rövaren eller den ädle banditen. Skillnaden mellan dem består dels i att bandityrket och rövaryrket ställer olika krav på sina utövare och dels på att de verkar i olika miljöer (1942, s 18).

Banditromanen utspelar sig oftast under den italienska senrenässansen (ibid., s 16) och huvudpersonen rör sig hemtam i stadsmiljön och är född till börd och rikedom. Han drar sig inte för att döda, och han gör det med dolk. Under arbetets gång uppträder han förklädd under kappa och mask, och först inför uppgörelsen träder han fram och visar vem han är. Ofta visar han sig vara en högt uppsatt person. Han drivs av medlidande med de svaga (ibid., s 24).

Några exempel på sådana banditer är *Marillo, italiensk historia*, 1802 av Richter och *Abellino, öfwerallt och ingenstädes*, 1815, av Zschokke.

Rövaren är av en helt annan typ. Hans motiv är att han är tvungen att hämnas för oförrätter som enskilda människor begått mot honom. Den som utsätts för hans våld har sig själv att skylla. Dock dödar han endast om han måste, han ägnar sig i första hand åt rån (Tykesson 1942, s 19). Han är svårfångad, dyker upp än här, än där, gärna under antaget namn (ibid., s 24-32). Tiden är slutet på 1700-talet. Exempel på rövare är Bertrands bok *Mazarino, den store rövvaranförelaren*, 1804, och *Ranuncio, mördare och rövare i det gamla slottet*, 1819 av en anonym författare.

Vissa teman i rövarromanerna kan skönjas: både rövaren och banditen kämpar för rättvisan, de ser sig som självutnämnda domare, och deras fiender är de mäktiga i samhället såsom t ex furstar och adelsmän (Tykesson 1942, s 31), och även munkar och prelater vilka uppfattas som vällustiga hycklare. Han fungerar som en skyddsängel för goda och betryckta människor, och griper gärna in i deras liv och ställer till rätta (ibid., s 41). Att rädda inspärrade kvinnor ur fångenskap är en vanlig syssla för rövaren. Det finns också ett visst mått av samhällskritik i rövarromanerna, särskilt i den egentliga rövarromanen (ibid. s 35f). Äkta kärlek är ingenting för rövaren och banditen, den står för det mesta underordnad förnuftet (ibid., s 45).

Under 1820-, 1830- och 1840-talen fortsätter rövarromanerna att utkomma i en strid ström. Förlagen är nu först och främst Axel Petre i Linköping och Elmén och Granberg i Stockholm (Tykesson 1942, s 182-183). De är till en början skrivna enligt de gamla mallarna men så småningom förändras genren. Böckerna följer inte längre de gamla mönstren. Försök görs att utnyttja rövarromanens popularitet bl a genom att utnyttja rövarromantiska titlar på böcker som inte har så mycket med rövarromantik att göra (ibid., s 191).

På 1840-talet översätts en grövre form av rövarroman som enligt Tykesson är "av ett annat och grövre snitt, fylld av en sensationslystnad som endast vädjar till de allra sämsta instinkter" (1942, s 197). Tykesson tar som exempel på en sådan rövare upp "*Den beryktade Ungerske Rövaren Josef Schoberi's lefnadshändelser*". I denna bok av G K L Schöpfer, tryckt 1840, finns ett hopkok av teman så att alla läsare kan få något som tilltalar just dem. Där finns också rena skräckinslag vilka tidigare förekommit rätt sparsamt inom rövarromanerna (ibid., s 197, 199). Ytterligare böcker av detta slag utkommer under 1830- och 1840-talen, vilket märks på titlarna som alltmer anpassas för att visa att just denna bok är den "mest rafflande hitintills" (ibid., s 201). Denna utveckling leder till att läsarnas smaknerver avtrubbas, och rövarromanen har nu sjunkit så långt den kan komma. Den köps inte längre in till lånbiblioteken, utan dess litterära anseende dalar som sagt, och trots att den förekommer omkring år 1900 vet man inte längre vilka det var som läste den (ibid., s 8).

Rövarromanens upprinnelse kan skönjas från verkliga händelser. Efter den franska revolutionen 1789 försvagades samhället och polisväsendet, och rövarband blev en realitet som vem som helst som färdades på de europeiska landsvägarna kunde komma i kontakt med (Tykesson 1942, s 50). Enligt Hirn kan man också skönja de engelska medeltidsballadernas berömda stråtrövare och tjuvskyttar, t ex Robin Hood, som en av de äldsta företyperna till den ädle rövaren (1941, s 17-18). Även två franska sjuttonhundratalsrövare, Cartouche och Mandrin, vars förbrytarliv romantiserats i sånger och skådespel kan stå som förebild till denna genres framväxande. I dessa skådespel finns många av de ingredienser som sedan uppträder i rövarromanerna t ex deras ridderlighet mot damer, hur de uppträder som de fattigas och olyckligas beskyddare, vilket rimmar dåligt med de bevarade rättegångsprotokoll som finns (ibid., s 38).

5.5.5 Resultat och analys - rövarromaner

När det gäller rövarromanerna i Eva Unanders katalog står det efter en genomgång av titlarna klart att det fanns cirka 39 stycken rövar- och banditromaner. Den största gruppen var rövarromaner, 30 stycken. Banditromanerna var till antalet nio. Bland banditromanerna återfinns bl a *Abellino, öfwerallt och ingenstädes*, från 1815 av en pastor som hette Zschokke.

I Sverige väckte den ingen större uppmärksamhet (Tykesson 1942, s 163), till skillnad från i Tyskland och dessutom blev Abellino den ende banditen som blev riktigt populär i England, mycket på grund av att översättningen gjordes av den då mycket väl ansedde Lewis (Hirn 1941, s 122, 163). En författare som däremot blev populär i Sverige, men förblev okänd i sitt hemland Tyskland, var Bertrand. Av de fem böckerna från hans hand som översattes till svenska återfinns vi en som hör hemma här, nämligen *Banditanföraren Golisano* från 1807. Övriga banditromaner i katalogen har författats av Albrecht, Brückner, Gleich, Kühne och Zieglev. Det fanns också två banditromaner med anonyma författare; *Josephine, eller banditbruden i nunneklostret* från 1816 och *Banditen Galgeniano* från 1815.

Tykesson har en lista på de rövar- och banditromaner som trycktes i Sverige under åren 1802-1820, och samtliga av dem som kan antas vara banditromaner finns också i Eva Unanders lånbibliotek (1942, s 9-13). Fyra av dem finns med redan i grundkatalogen och resten har införskaffats till tillökningarna, främst den andra. Vi tycker att man av detta kan dra slutsatsen att vårt undersökta lånbibliotek så småningom blev välsorterat vad gäller banditromaner. Bland rövarromanerna så hittar vi naturligtvis *Rinaldo Rinaldini* av Vulpius. Hos Eva Unander dyker den upp först i tillökning nummer fem, och därför kan man gissa att hon inte köpte in den första upplagan från 1801, utan den andra från 1807. Den införskaffades i två exemplar. Redan i den första tillökningen dyker en annan bok av Vulpius upp, *Röfvaranföraren Glorioso* från 1803. Ovan nämnde Bertrands *Mazarino den store* från 1804, fanns med i grundkatalogen och införskaffades i duplettexemplar i tillökning nummer fem. Eva Unander hade också med den ende svenske författaren till en rövarroman, nämligen pastorsadjunkten Per Niclas Flamén som skrev *Röfvaranföraren Gonzalow* 1813. Han kritiseras starkt av Tykesson för den och en annan bok som inte finns med här. De kallas urusla och innehållet tyder på en rubbad mentalitet där naiva skräckscener blandas med grova obsceniteter (1942, s 150). Inga lovord precis för det svenska bidraget. En bok som man kan förmoda är en rövarroman är *Ranunclo, mördare och röfvare i det gamla slottet, eller de oöfvvinnerliges förbund*. Den är från 1819, originalspråket och författaren är okänd, men i vilket fall inköptes den i tre exemplar till tillökning nummer tre. Det är den rövarroman som finns i flest exemplar i katalogen. Andra författare som bidragit till rövarromanerna är bl a Arnold, Jünger, Leibrock, Malarme och Stettner. Endast fem stycken har skrivit fler än en bok. Åtta av böckerna har anonyma författare. Av de 30 förmodade rövarromanerna fanns sex stycken med i grundkatalogen och resten köptes in med jämna mellanrum.

Vid en ny granskning av ovan nämnda lista i Tykesson finner vi även vad gäller rövarromanerna att samtliga i Sverige tryckta rövarromaner under åren 1802-1820 finns i Eva Unanders lånbibliotek, utom en nämligen *BergGubben eller Flagelli Pieronzettos besynnerliga öden*, av tidigare nämnda Flamén från 1814. Hennes bibliotek är alltså mycket välsorterat även vad gäller rövarromanerna. Om vi ser till alla böcker, alltså både rövar- och banditromaner finner vi att Eva Unander dessutom hade med åtta böcker tryckta under denna period vilka Tykesson inte tar upp. Hon har utöver det fyra böcker tryckta under perioden 1821-1829.

5.5.6 Familjeromaner

Vid mitten av 1700-talet gör *familjeromanen* ett segertåg genom Europa. De samtida romantyper som existerar är, enligt Böök, "endast biströmningar af underordnad betydelse vid sidan af denna flodvåg". Det var det vardagliga livets problem som väckte intresse (1907, s 207). Vid slutet av seklet når familjeromanen än större popularitet, och blir nu den helt dominerande riktningen. En av de största engelska romanförfattarna under 1700-talet är Samuel Richardson och det är också han som skriver det seklets största romansuccé nämligen *Pamela eller den belönta dygden*, 1740 (Björkman 1992, s 225). Även landsmannen Henry Fielding nådde stor popularitet i Sverige, bl a med romanen *Tom Jones eller Hitte-barnet* från

1765, som Böök betecknar som 1700-talets konstnärligt mest betydande roman (1907, s 278, 416).

Det är alltså främst från England, Tyskland och Frankrike som bidragen till familjeromanerna och den sentimentala berättelsen kommer. Fram till Sverige når, under 1700-talet, framförallt de franska och engelska verken, endast undantagsvis tyska (Böök 1907, s 424). Svenska författare gjorde ännu inte så många försök till att skriva romaner, då denna genre var så negativt uppmärksammas (Melander 1965, s 4). Dock säger Melander på ett annat ställe att romanen hyllades av många kulturpersonligheter t ex Atterbom, Palmblad och Almqvist (1965, s 8-9). Ja, hela den lärda staden Lund lär ha varit kund i bibliotekets skönlitterära avdelning (Tykesson 1942, s 143). Det finns de som vill hävda att dess lärda män lånade åt sina fruar och pigor, men detta är enligt Melander endast spekulationer (1965, s 22).

Den tyska familjeromanen växer till sig vid sekelskiftet (1700-1800) och då ansluter den sig till den sentimentala riktning som utgått från ovan nämnda författare. Representanter för den tyska familjeromanen var t ex Kotzebue och, framförallt, Lafontaine. Denna romantyp skiljer sig, enligt Böök, från de franska och engelska romanerna, den bjöd läsarna på någonting nytt. Här fanns en småborgerlighet som de svenska läsarna kunde känna sig hemmastadda med. Miljön kändes mer hemman än de eleganta och främmande miljöerna i de engelska och franska romanerna (1907, s 473). Enligt Melander fanns det två riktningar inom familjeromanen; dels en som spelar på familjelivets strängar, som kännetecknas av en jolmig sentimentalitet och naivitet, och dels en romantyp som, med det borgerliga familjelivet som ram, vill förmedla en komisk och burlesk stämning (1965, s 4). Lafontaines romaner kännetecknas av en konflikt mellan samhällsjaget och familjejaget. Samhället står för det onda och familjen för det goda. Det sant mänskliga finns alltid hos familjen och konflikten löses alltid till familjens förmån. Det var borgarklassens uppkomst som legitimerade denna typ av roman, som i motsats till aristokratins världslighet ville stå för ett förinnerligande. Till en början syntes den dynamisk men stelnade sedan till en formel. Att just denna typ av roman blev så populär just omkring 1800 beror, enligt Birgitta Holm, på att det var under 1700-talet som talet om individens frihet uppstod. När man märkte att verkligheten inte uppfyllde den förväntan på personlig frihet som man hade, föddes en känsla av frustration (1977, s 321).

5.5.7 Resultat och analys - familjeromaner

Att Eva Unander hade ett stort utbud av familjeromaner till utlåning står utom allt tvivel. Båda de stora författarna av tyska familjeromaner finns rikt representerade, nämligen Lafontaine och Kotzebue med 62 respektive 35 titlar vardera. Lafontaine har författat tolv av titlarna i grundkatalogen och resten har införskaffats med jämna mellanrum. Den som finns i flest exemplar är *Feodor och Maria eller troheten i döden* från 1803. Det första exemplaret fanns i grundkatalogen, och sedan införskaffades två ytterligare exemplar till tillökningarna ett och tre. För övrigt finns sex romaner i två exemplar. Det är *Bror och syster eller ånger och försoning* från 1821 som båda fanns i tillökning fem, *Den fattige landtpresten* från 1801 med ett exemplar i grundkatalogen och ett i tillökning fyra, *Den fattige prestsonen* från 1821 med båda exemplaren i tillökning fem, *Gref Gustav eller kärlek och dygd* som trycktes redan 1800 men inte införskaffades förrän till tillökning nummer fem, *Rektor Minchen* från 1817 som också inköptes till femte tillökningen, samt slutligen *Saint Julien och hans familie* från 1799 som fanns dels i grundkatalogen och dels i den tredje tillökningen.

Till tillökning fem inköptes tretton romaner av Lafontaine och flera av dem alltså i duplettexemplar. Fram till 1829 hade, enligt SB17, 71 verk av Lafontaine översatts till svenska och eftersom Unander hade 62 stycken i sin katalog, visserligen med dupletterna inräknade, kan man gott och väl säga att hon var mycket välförsedd vad gäller denna författare. Även här visste Eva Unander vilka romaner och författare som var gångbara för

utlåning. Hon verkar ju också ha "känt av" efterhand vad kunderna önskade att läsa och införskaffat dem till tillökningarna.

Om vi tittar på Kotzebues romaner på samma sätt så hade han endast två olika romaner i fler än ett exemplar. Dessa var *Det farliga vadet* från 1813 som fanns i tillökning två och tre samt *Orthenbergska famillens lidande* från 1799. Den fanns med redan i grundkatalogen och sedan i den tredje tillökningen, och var den första av Kotzebues romaner som översattes till svenska (Björkman 1992, s 312). Endast två av Kotzebues romaner fanns med i grundkatalogen. Det var, förutom ovan nämnda *Orthenbergska famillens lidande* också *Ottilia och Emma eller äpplet faller långt ifrån trädet* från 1810. Av de 61 verk som finns översatta till svenska i SB17 av Kotzebue finns cirka hälften i Eva Unanders lånbibliotek.

5.5.8 Kort sammanfattning

Detta kan enkelt sammanfattas med att Eva Unanders lånbibliotek var väl sorterat vad gäller de stora och populära författarna i dessa tre genrer. När det gäller skräckromaner var samlingen nära nog komplett av de största författarna Ducray-Duminil och Radcliffe, och även andra verk som kan räknas hit fanns. Samma sak gäller rövar- och banditromanerna, där hon, enligt Tykesson, hade samtliga verk som trycktes i Sverige 1802-1820 utom ett, vilket ju måste anses vara mycket väl sorterat. Det här måste ha varit en genre som hennes kunder gärna ville läsa.

Utbudet av familjeromaner var också stort, framförallt av Lafontaine där en majoritet av hans översatta verk fanns med i katalogen. Vad som kan sägas vara något förvånande är att det var mindre väl sorterat när det gäller verken av Kotzebue som hon hade cirka hälften av. De kanske inte var lika gångbara hos hennes kunder.

Vad man lägger märke till, och som kanske är förvånande är att hon inte hade så många duplettexemplar, ens av de största författarna, men då ska man också komma ihåg att detta inte var ett av de största lånbiblioteken. Det sammanlagda antalet titlar var cirka 3000.

Uppenbarligen måste det för Eva Unanders del ha räckt med att oftast ha endast ett exemplar av en viss titel. Antagligen hade hon också begränsade ekonomiska resurser för att kunna köpa in fler exemplar.

5.6 Tryckfrihetslagstiftning

För att ge en bild av tryckfrihetslagstiftningen under perioden kring sekelskiftet 1800 har vi använt oss av SOU 1947:60, *Förslag till tryckfrihetsförordning*.

1766 års tryckfrihetsförordning innebar ett för sin tid unikt dokument. Censuren avskaffades, utom vad gällde religiösa skrifter, samt att det blev tillåtet att trycka allt som explicit inte var förbjudet enligt förordningen. 1772 upphävdes dock 1766 års tryckfrihetsförordning genom att den nya regeringsformen avskaffade alla grundlagar utfärdade efter 1680. En viss förvirring uppstod om detta även gällde tryckfrihetsförordningen, vilket dock definitivt fastslogs 1774 (*Förslag till...*, s 31). 1774 förnyades också tryckfrihetsförordningen. Den nya förordningen var inte alls lika enastående som den från 1766. 1774 års förordning hade genomdrivits utan ständernas samtycke. Kung Gustav III lämnade heller inga garantier för att den skulle få vara oförändrad. 1785 begränsades också rätten att utgiva periodiska skrifter. Intensifierad övervakning och nyckfulla ingripanden skapade ett tillstånd av osäkerhet och åsiktsförtryck. Efter 1809 års statsvälvning antogs 1810 en grundlagsstadgad tryckfrihetsförordning. Redan 1812 infördes dock vissa ändringar bl. a tillfördes den s.k. indragningsmakten. Det innebar att hovkanslern och i sista hand kungen kunde stoppa vidare utgivning av periodiska skrifter. Dessa ändringar medförde att man talar om 1812 års tryckfrihetsförordning (ibid., s 32).

Utveckling av bestämmelser om boktryckeri

Trots den allmänna tryckfriheten 1766 krävdes det fortfarande tillstånd för boktryckeriverksamheten. Detta medförde att inga nya boktryckerier skulle få inrättas, vilka kunde konkurrera med de som redan fanns. 1810 års tryckfrihetsförordning upphävde kravet på tillstånd för att få öppna boktryckeri. Begränsning gjordes dock genom att tryckerier endast fick anläggas i städer eller högst en halv mil därifrån. Detta för att kunna upprätthålla kontrollen över vad som trycktes (*Förslag till...*, s 88). Boktryckarna hade, ända sedan 1752, skyldighet att sätta ut namn, tryckort och tryckår på vad som trycktes. 1812 års tryckfrihetsförordning undantog dock notifikationer, sorgebrev, formulär, betingningssedlar el. dyl. (ibid., s 89).

Om utrikes tryckta skrifter

1766 års tryckfrihetsförordning gällde endast skrifter tryckta inom landet (*Förslag till...*, s 200). Först med 1810 års tryckfrihetsförordning blev även spridandet av skrifter tryckta utomlands underställt tryckfrihetsförordningens bestämmelser. Dessa bestämmelser var dock synnerligen ofullständiga. Syftet verkar dock ha varit att lagstadga kontrollen över spridningen av ”skadeliga” och förföriska böcker. Det framstår som om det fanns en vilja att fastställa ansvaret vid försäljning och spridning av i utlandet tryckta böcker. Denna verksamhet skulle åläggas samma skyldigheter som gällde för böcker tryckta inom riket och föryttrarna av böcker tryckta utomlands skulle underkastas samma ansvar som boktryckarna (ibid., s 201).

Om tryckta skrifers spridning

Genom 1810 års tryckfrihetsförordning infördes en principiell frihet för envar att sprida tryckta skrifter. 1812 års tryckfrihetsförordning stadgade att det inte skulle finnas något hinder för idkande av bokhandel eller utgivning till föryttrande av någon skrift, svensk eller utländsk. Vidare skulle det stå varje författare eller förläggare fritt att, antingen själv eller genom andra, sälja en skrift som tillhör honom. Dock måste var och en som ville idka bokhandel eller försälja böcker göra en anmälan hos hovkanslern. Detta gav också rätten att införa kungörelse i allmänna tidningar (*Förslag till...*, s 106).

5.6.1 Resultat och analys

Unanders lånbibliotek startade 1818. Några år tidigare 1810-12, fastställdes en tryckfrihetslagstiftning som på många sätt förändrade situationen för dem som arbetade med det tryckta ordet. I Björkmans avhandling *Läsarnas nöje...*, 1992, redogörs för lånbibliotek i Stockholm fram till 1809. Det var strax före den omvälvande tryckfrihetslagstiftningen. Vår ambition är att, vid en översiktlig jämförelse, försöka se om det finns några skillnader i lånbibliotekens bokbestånd, som kan tänkas bero på ovannämnda tryckfrihetslagstiftning.

Vid redovisningen av bokbeståndet från Unanders bibliotek har vi endast tagit med böcker skrivna på svenska i original. Det är intressant att fokusera på dessa böcker, eftersom det synliggör den inhemska bokproduktionens situation. 1766 års tryckfrihetslagstiftning gällde inte utländsk litteratur, varför den helt naturligt kunde lånas ut på lånbiblioteken före 1810. Det intressanta, anser vi, är att se hur svenskt tryckt material kunde lånas ut före och efter 1810 års tryckfrihetsförordning. Vi har också avgränsat undersökningen till att inte gälla översatt litteratur. Detta för att begränsa det undersökta materialet och för att återigen se hur den svenskproducerade litteraturen behandlades i och med tryckfrihetsförordningen. Då vi i

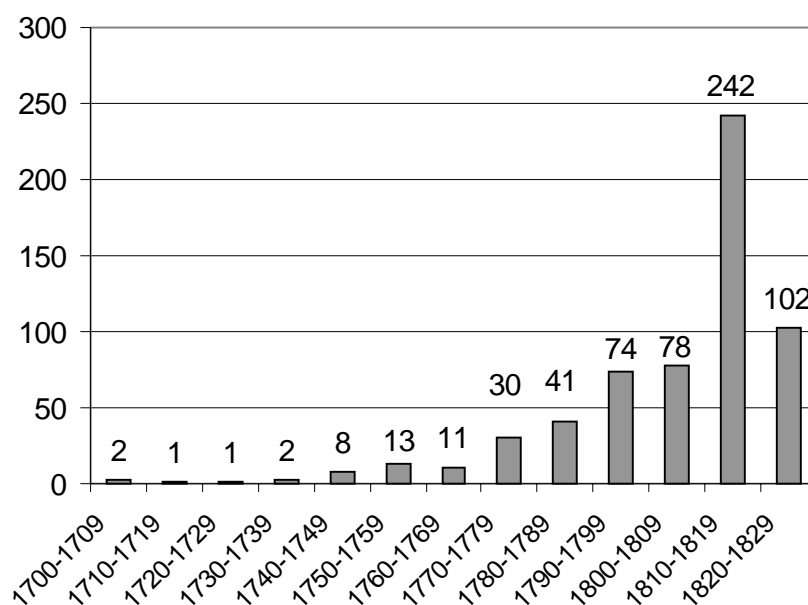
analysen använder orden *svenska böcker* och *svenskproducerat* syftar vi på böcker skrivna och tryckta i Sverige.

1810-12 års tryckfrihetsförordning innebar stora lättnader för aktörerna på bokmarknaden. Författarna fick, genom författarrätten, tillstånd att bestämma över det de skrivit (Schück 1923, s 344). Kravet på tillstånd för att få öppna boktryckeri upphävdes. Vidare skulle det bli möjligt att öppna bokhandlar utan godkännande från myndigheterna. Stora lättnader i censuren infördes (ibid., s 340). Det blev också klarlagt att det inte skulle finnas några hinder att utge eller föryttra någon skrift, vare sig svensk eller utländsk.

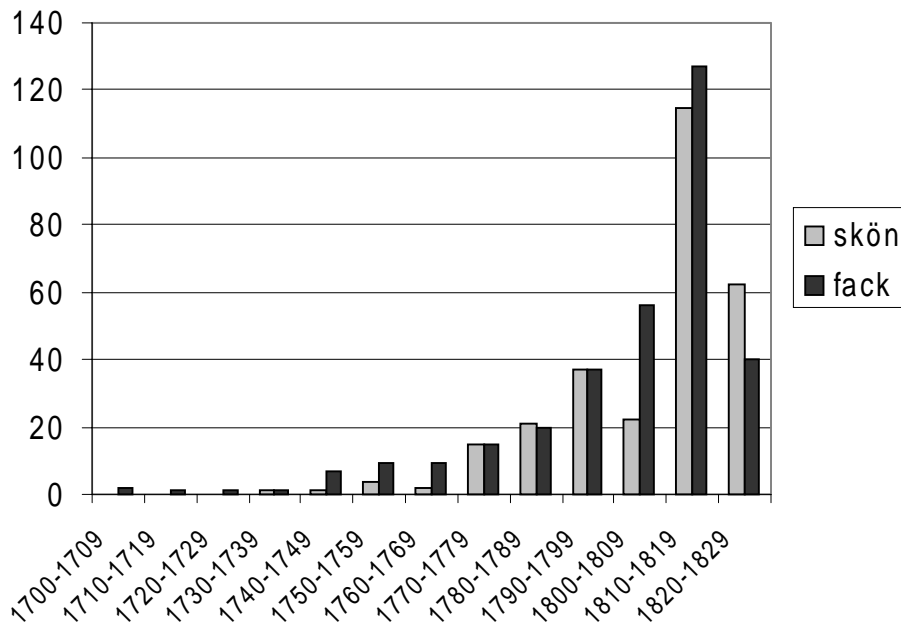
För lånbibliotekens del måste det ha inneburit klara fördelar. Att starta upp ett lånbibliotek var inte längre lika svårt som före 1810. Dock fanns det andra aktörer på bokmarknaden som inte hade tjänat på lånbiblioteksverksamheten. Boktryckarna/ förläggarna förlorade pengar på att inte få sälja de böcker som på lånbiblioteken kunde lånas ut ett flertal gånger. Detta medförde att det före 1810 funnits restriktioner mot att låna ut böcker tryckta i Sverige. Efter 1810 stod det var och en fritt att föryttra en skrift, svensk eller utländsk (*Förslag till...*, s 106). För lånbibliotekens del underlättades verksamheten genom att det efter 1810 gick att låna ut böcker som var tryckta i Sverige.

Sammanlagt fanns det 605 helt svenskproducerade skrifter i Unanders lånbibliotek. Av dessa var 261 tryckta före och 344 tryckta efter 1810 års tryckfrihetsförordning. Den största kvantiteten, mer än hälften av böckerna, är tryckta under decennierna 1810-29. Detta tyder på att lånbiblioteket använde sig av rätten att tillhandahålla ny litteratur producerad i det egna landet. Det som kan tyckas egendomligt är att det fanns 261 svenska böcker som var tryckta före 1810 i lånbiblioteket (**Figur 10-11**).

För att göra analysen överskådlig redovisas bokbeståndets utseende vad gäller tryckår och ämnestillhörighet uppdelat i årtionden från 1700-1829.



Figur 10. Svenska böckers tryckår i tioårsintervaller.



Figur 11. Svenska böcker indelade i skön- och facklitteratur samt tryckår.

Det finns två svenska böcker tryckta från tiden 1700-09. Båda böckerna är facklitteratur. Den ena boken är en geografibok (N) och den andra är klassificerad som (A).

Med tryckår från 1710-19 finns en bok. Den tillhör ämnet religion (C).

Detsamma gäller decenniet 1720-29. Den svenska bok som är tryckt under den här perioden tillhör också religionsämnet (C).

Mellan 1730-39 finns två svenskproducerade böcker med i katalogen. Nu dyker den första skönlitterära boken upp. Det är Dalins *Brynilda*. Den andra boken är en religionsbok (C).

Från perioden 1740-49 finns åtta svenska böcker. Facklitteraturen dominerar. Endast en bok går under benämningen skönlitteratur (H). Den facklitteratur som finns representerad tillhör ämnena Historia (K), Geografi (N), Litteraturvetenskap (G), Uppfostran och undervisning (E).

Mellan åren 1750-59 finner vi tretton svenskproducerade böcker. Fortfarande dominerar facklitteraturen. Fyra av böckerna är klassificerade som Skönlitteratur (H). Nya facklitteratursämnen från perioden är Naturvetenskap (U), Biografi och genealogi (L) och Filosofi och psykologi (D).

Från 1760-69 finns elva svenska böcker. Endast två av böckerna är Skönlitteratur (H). Nya facklitteratursämnen är Allmänt och blandat (B) och Ekonomi (Q).

Från och med 1770-talet går det att skönja en ökning av antalet svenska böcker. Perioden 1770-79 har 30 stycken svenska böcker. Hälften av böckerna är skönlitteratur och hälften är facklitteratur. Ett nytt ämne är Konst, musik, teater och film (I).

Mellan 1780-1789 finns 41 svenskproducerade böcker. Hela 21 av dem är skönlitteratur. Resterande 20 är facklitteratur och nya ämnen är Medicin (V), Samhällsvetenskap (O) och Matematik (T).

Mellan 1790-99 finns 74 svenska böcker med i katalogen. Hela 37 av dem, alltså hälften, är klassificerade som skönlitteratur. Den nya facklitteraturen som finns med här är Språkvetenskap (F), Musikalier (X) och Teknik (P).

Från 1800-09 finns 78 svenska böcker representerade. 22 av dessa är skönlitterära verk. Något nytt facklitteratursämne finns inte med.

Från perioden 1810-19 finns hela 242 svenska verk med. Av dessa är 115 klassificerade som skönlitteratur. Tre nya facklitteratursämnen finns med. Dessa är Arkeologi (J), Idrott (R) och Militärväsen (S).

Slutligen finns det 102 svenska böcker tryckta från perioden 1820-29 med i katalogen. 62 av dessa går under benämningen Skönlitteratur (H). Något nytt facklitteratursämne finns inte med bland dessa böcker.

Mer än hälften av de svenska böckerna har ett tryckår som infaller efter 1810. Antalet skönlitterära böcker ökar efter 1780. Bland de svenska böckerna från tryckårsperioderna 1780-1800 var över hälften klassificerade som skönlitteratur. Mellan 1800-09 skedde en nedgång av dessa. Det totala antalet svenska böcker var ungefär lika stort som decenniet före, det skedde alltså ingen ökning. 20 böcker av 73 var klassificerade som skönlitteratur. Om man jämför med tiden före 1800 var antalet skönlitterära svenska böcker lågt under perioden 1800-09. Ser vi till böcker med tryckår efter 1810 dominerar återigen skönlitteraturen över facklitteraturen. Att facklitteraturen var dominant bland de svenskproducerade böckerna före 1780 är förklarligt. Det var facklitteratur i upplysningsanda som var de mest framträdande litteraturkategorierna (Lindberg 1983, s 22). Att de svenskproducerade böckerna med tryckår mellan 1800-09 inte ökar i antal och att det finns så lite skönlitteratur med bland böckerna, kan tänkas bero på regenten Gustav IV Adolfs fientliga inställning till kulturlivet. Gustav III gynnade kulturlivet under sin tid som regent, vilket visar sig genom en generös tryckfrihetsförordning från 1774. Gustav IV Adolf däremot var rädd för att revolutionära idéer kunde spridas genom litteraturen (Vinge 1993a, s 187). Möjligtvis ansågs skönlitteratur vara speciellt skadlig, vilket skulle kunna förklara att andelen svensk skönlitteratur minskade under perioden 1800-09 i Unanders lånbibliotek. Efter 1810 sker en kraftig ökning av svenskproducerade böcker, både vad gäller skönlitteratur och facklitteratur.

Som förut nämnts hade romangenren inget gott rykte under romantiken (Björkman 1992, s 342). Böcker som egentligen var romaner hamnade under andra beteckningar som memoarer, biografier mm (ibid., s 342). Björkman använder sig av ett annat sätt att dela in litteraturen, än det som följer SAB-systemets indelning, när hon analyserar tre lånbiblioteks bokbestånd i sin avhandling *Läsarnas nöje...*, 1992. Hon använder beteckningen *underhållande litteratur* vilket även inkluderar sådant som senare har klassificerats som facklitteratur. Vi har avhållit oss från en liknande uppdelning, eftersom det blir allt för krävande att utföra inom ramen för denna uppsats. I det som följer görs ändå ett försök att utröna hur mycket svenskproducerat material inom olika ämnesområden som fanns i de gustavianska lånbiblioteken.

I Swederus lånbibliotek som startade 1784 utgjorde 12% i de första tre häftena av böcker skrivna på svenska. En dryg tredjedel (36%) av dessa böcker räknades till facklitteraturen, medan en fjärdedel (24%) hamnade under den underhållande sfären. Swederus satsade på

litteratur skriven på svenska och den kom att utökas med tiden (Björkman 1992, s 212). Av den underhållande litteraturen bestod den största delen av fiktionsprosa följt av memoarer och biografier (ibid., s 223).

Cleves lånbibliotek startade 1782. De tyska och franska böckerna stod tillsammans för 90% i Cleves lånbibliotek. Böcker skrivna på svenska utgjorde endast några procent av det totala antalet böcker i biblioteket. Han hade ett bokhandelsprivilegium från 1788 där det uttryckligen låg ett förbud för honom att låna ut svenska böcker i sitt lånbibliotek (Björkman 1992, s 244).

Behn startade sitt lånbibliotek 1793. Han satsade på det svenska. 1802 var Behns svenska samling större än någon av de andra lånbibliotekens. Många av böckerna skrivna på svenska var skönlitteratur. Av de underhållande böckerna var det stora flertalet översatta från andra språk i början av 1800-talet (Björkman 1992, s 289).

Tydligt så fanns det restriktioner mot att låna ut böcker skrivna på svenska i lån-biblioteken under sent 1700- tal och tidigt 1800-tal. Intresseorganisationen *Boktryckerisociteten* lyckades genomdriva långtgående restriktiva förordningar gentemot lånbiblioteken. Svenska alster, både i original och i översättning, blev svåra att låna ut (Björkman 1992, s 191). Dessa restriktioner luckrades upp i och med 1810 års tryckfrihetsförordning.

Att lånbiblioteken fick låna ut böcker skrivna på svenska efter 1810 är tydligt. Unanders lånbibliotek hade nästan enbart böcker skrivna på svenska. Det som verkar förvånande är att både Swederus och Behn vågade ha mycket svensk litteratur före 1810. Swederus som hade en stor svensk avdelning, fick restriktiva förhållningsorder av kanslikollegium. Han fick endast hålla svenska böcker äldre än 20 år i sitt lånbibliotek (Björkman 1992, s 86). Swederus tvingades också stänga sitt lånbibliotek en tid efter detta, vilket gjorde att det dröjde innan lånbiblioteken blev en institution även för den inhemska produktionen (ibid., s 214).

Behn var också orolig för att hans verksamhet skulle råka ut för liknande restriktioner. Han skrev ett brev till hovkanslersämbetet där han menade att han måste få ett skadestånd utbetalt ifall han blev tvungen att ta bort de svenska skrifterna från lånbiblioteket (ibid., s 91).

Vi kan konstatera att det trots restriktioner gentemot lånbiblioteken före 1810 fanns svensk litteratur att låna. Det var dock inte riskfritt att bygga upp ett bokbestånd med svenskt material, vilket Swederus lånbiblioteks öde visar. Kanslikollegium kunde utfärda förbud mot att låna ut dessa skrifter.

Den svenska delen av bokbeståndet i Swederus och Behns lånbibliotek verkar till stora delar ha bestått av översatt litteratur. I detta avseende går det att skönja ett trendbrott.

I Unanders lånbibliotek tar det svenskproducerade materialet upp en dryg tredjedel av den svenska litteraturen.

De svenskproducerade böckerna i Unanders lånbibliotek var tryckta från 1706 och framåt. En stor del av dessa böcker, lite mindre än hälften, var tryckta före 1810. Det kan verka underligt att dessa äldre böcker fanns med i lånbiblioteket. Möjligtvis var det så att böckerna hade varit svåra att få tag på före 1810 och att det därför fanns ett behov att läsa dem nu. En stor del av de äldre böckerna var facklitteratur, det kanske medförde att de höll sig aktuella en längre tid.

Lånbiblioteket består av en avsevärd mängd svenska böcker tryckta efter 1810. Det finns fler svenskproducerade böcker med tryckår från decennierna 1810-30 än från hela seklet 1700.

Detta ger en indikation på att tryckfrihetsförordningen 1810 bidrog till att underlätta verksamheten för aktörerna på den svenska bokmarknaden. Efter 1810 var det möjligt att bygga upp ett helt lånbibliotek med nästan uteslutande svenskt material, vilket hade varit en omöjlighet innan tryckfrihetslagstiftningen.

5.6.2 Kort sammanfattning

1810-12 års tryckfrihetsförordning innebar stora lättnader för aktörerna på den svenska bokmarknaden. Censuren avskaffades nästan helt. Författarna fick sina rättigheter fastslagna genom författarrätten. Det stod var och en fritt att föryttra en skrift, svensk eller utländsk och det krävdes ej heller tillstånd för att få öppna bokhandel.

I Unanders lånbibliotek fanns sammanlagt 605 svenskproducerade böcker. Av dessa var 261 tryckta före 1810 års tryckfrihetsförordning och 344 efter. Tryckåren har en spridning som sträcker sig från 1706-1829. Bland böckerna tryckta före 1770 dominerade facklitteraturen. Från 1770 och framåt får skönlitteraturen en mer framträdande plats.

En tillfällig nedgång vad gäller böcker tryckta mellan 1800-09 går att skönja. Detta gäller främst antalet böcker klassificerade som skönlitteratur. En stor mängd svensk-producerade böcker tryckta efter 1810 finns i lånbiblioteket. Facklitteraturen i upplysningsanda dominerade under 1700-talet. Vid sekelslutet gjorde skönlitteraturen stora framsteg. Detta är tydligt när vi ser på beståndet i Unanders lånbibliotek vad gäller det svenskproducerade materialet.

Under den gustavianska perioden fanns det restriktioner mot lånbiblioteken att låna ut svensk litteratur. Ändå fanns det lånbibliotek som gjorde det. Swederus och Behns lånbibliotek var två inrättningar som hade förvånansvärt mycket svenskt material. Vid en jämförelse av dessa två lånbibliotek och Unanders, ser vi att det efter tryckfrihetsförordningen 1810 gick att låna ut svenskt material utan problem. Unanders bibliotek består till stora delar av svenskt material, översatt och i original.

Den svenska delen av bokbeståndet i Swederus och Behns lånbibliotek verkar till stora delar ha bestått av översatt litteratur. I detta avseende går det att skönja ett trendbrott.

I Unanders lånbibliotek tar det svenskproducerade materialet upp en dryg tredjedel av den svenska litteraturen.

Lite mindre än hälften av de svenskproducerade böckerna var tryckta före 1810 i Unanders lånbibliotek. Det kan ha berott på böckernas ämnestillhörighet. Stora delar var facklitteratur, som möjligtvis hade en längre aktualitet än viss skönlitteratur. Det kan också ha varit så att det fanns ett behov av att låna dessa böcker, eftersom de kan ha varit svåra att få tag på före 1810.

Att det var möjligt, som i Unanders fall, att bedriva lånbibliotek med nästan enbart svensk litteratur efter 1810, tyder på att tryckfrihetsförordningen bidrog till att underlätta verksamheten för alla aktörer på bokmarknaden.

6 Bokbeståndet i litteraturhistorisk belysning

Detta kapitel handlar om människors läsvanor i början på 1800-talet, och vilka av de då aktuella författarna som lever vidare idag.

6.1 Litteraturhistorisk kanon

Här skall vi se vilken litteratur som lever vidare än idag från tiden när Eva Unander drev sitt lånbibliotek. Först presenteras begreppet litteraturhistorisk kanon lite närmare samt vilka författare som finns representerade där. I resultatdelen visas sedan vilka av dem som fanns i vårt undersökta bibliotek.

Det kan vara på sin plats med ett försök till definition eller ett förtydligande av vad som menas med litteraturhistorisk kanon. Birgitta Ahlmo-Nilsson skriver i inledningskapitlet till boken *Romantikens kvinnor: studier i det tidiga 1800-talets litteratur*, 1990:

”Med kanon menar vi en samling texter som utkristalliserats som särskilt värdefulla och representativa för sin epok. Dessa texter traderas från generation till generation genom att de tas med i antologier, beskrivs i våra litteraturhistorier...”

Vidare skriver Staffan Bergsten i *Litteraturhistoriens grundbegrepp*, 1990, att de som bär ansvaret för att bestämma vad litteraturhistorisk kanon egentligen ska innehålla är författarna till litteraturhistoriska handböcker och översiktsverk. Litteraturhistorisk kanon förändras även med tidens gång, till skillnad från teologisk kanon som är och förblir densamma (1990, s 24ff).

Vilka svenska författare och verk har inom den litteraturhistoriska traditionen lyfts fram som viktiga och banbrytande under perioden 1800-1830?

1800-talets första årtionde var en svår tid för det litterära klimatet. Det var först efter statsvälvningen 1809 då tryckfriheten återställdes som de med litterära ambitioner fick förnyade krafter (Vinge 1993a, s 194). Den grupp författare som nu framträder går under benämningen romantiker och denna romantiska vitterhet hade sin förankring i högborgerliga och akademiska miljöer. Det är främst från den framväxande medelklassen rekryteringen till författaryrket sker (Olsson & Algulin 1987, s 176).

I det som följer redovisas i korthet de författare som verkade under den romantiska perioden och som speciellt lyfts fram i litteraturhandböckerna *Den svenska litteraturen*, 1993, under redaktion av Lönnroth & Delblanc och *Litteraturens historia i Sverige*, 1987, av Olsson & Algulin.

Förromantikern Frans Michael Franzén (1772-1847) nämns i litteraturhandböcker över svensk litteraturhistoria. Han föddes i Uleåborg och reste under sin livstid en del i Finland och Norrland, vilket avspeglar sig i hans diktning. Han skrev poesi, men även sällskapsvisor och psalmer. Han hade ett gott anseende och bland andra Tegnér såg upp till honom (Olsson & Algulin 1987, s 166; Vinge 1993b, s 205).

En annan poet från tidigt 1800-tal var J. O. Wallin (1779-1839). Till skillnad från andra författare under romantiken, vilka kom från medelklassen, kom Wallin från ett soldathem. Han studerade i Falun, Lund och Uppsala. 1806 prästvigdes Wallin. Som poet uppmärksammades han och blev medlem i Svenska Akademien 1810. Han slutade sin karriär som ärkebiskop 1837. Några av hans dikter är: *Dityramb den 24 januari 1808*, *Hemsjukan*, 1821 och *Dödens ängel* (Olsson & Algulin 1987, s 205; Vinge 1993b, s 212).

Prästsonen Per Daniel Amadeus Atterbom (1790-1855) räknas till en av romantikens stora författare. Han föddes i Östergötland och efter sin studietid vid Linköpings läroverk kom han till Uppsala kring år 1805. Med några kamrater bildade han Auroraförbundet där han kunde framföra sina egna och kritisera andras litterära verk. Ett av hans mest betydande verk är *Lycksalighetens ö* som kom i två band 1824-1827 (Olsson & Algulin 1987, s 209; Vinge 1993c, s 224).

Ytterligare en prästson var Erik Johan Stagnelius (1793-1823) som efter en kortare studietid i Lund också blev uppsalastudent. Han tillhörde ingen romantisk skola i studentstaden utan levde ett liv som enstöring och uppmärksammades först efter sin död. Han hade en omfattande litterär produktion. Dramat *Bacchanterna*, 1822, gavs ut innan han dog medan det mesta blev utgivet i efterhand. Kritikern Lorenzo Hammar-sköld samlade det som bevarats av Stagnelius produktion och gav postumt ut *Samlade skrifter*, 1824-27 (Olsson & Algulin 1987, s 213; Vinge 1993d, s 237).

Carl Johan Love Almqvist (1793-1866) var också sprungen ur borgarklassen och son till en krigskommissarie och gårdsägare. Almqvist kulminerade den svenska romantikens romankonst. När de andra romantikerna i stor utsträckning skrev poesi, prioriterade Almqvist prosan. Några av Almqvists välkända verk är: *Amorina*, 1822, *Drottningens juvelsmycke*, 1834 och versdramat *Ramido Marinesco*, 1834. Almqvist studerade också i Uppsala (Olsson & Algulin 1987, s 216; Vinge 1993d, s 244).

Bruksägarsonen från Värmland Erik Gustaf Geijer (1783-1847) var en framstående humanist i Uppsala. Hans texters konstnärliga värde har under 1900-talet ifrågasatts. Hans begåvning verkar istället ha legat åt det musikaliska hållet. Han var poet, historiker, filosof, musiker och inflytelserik humanist. Några axplock ur hans produktion är rolldikterna *Odalbonden* och *Vikingen* och poemet *Tonerna*. De historiska arbeten som han är upphovsman till är *Svea rikets hävder*, 1825, och *Svenska folkets historia 1-5*, 1832-1836 (Olsson & Algulin 1987, s 202; Lönnroth 1993a, s 266).

Den sista författaren som presenteras i det här avsnittet är Esaias Tegnér (1782-1846). Han föddes i Kyrkerud på Värmlands-Näs. Han studerade i Lund och gjorde en snabb akademisk karriär. 1812 blev han professor i grekiska och 1824 utnämndes han till biskop i Växjö. Tegnér var romantiker med starka rötter i upplysningen. Betydande verk av Tegnér är verseposet *Frithiofs saga*, 1825, och dikterna *Svea*, *Det eviga*, *Prästvigningen* och *Hjelten* (Olsson & Algulin 1987, s 205; Vinge 1993b, s 212).

Vad kan sägas karaktärisera litteratur skriven under romantiken?

De romantiska texterna visar ett intresse för naturmyter och sagomotiv, för den fornnordiska mytologin, för medeltidens miljöer och för kristen symbolik. Grundvalen för de romantiska tankegångarna hämtades från filosofen Platons idéer. I och med romantiken introducerades okända eller ej godkända versformer. Man inspirerades från antiken och använde hexameter, från Italien kom sonett, canzona och ottave rime. Den svenska romantikens viktigaste versmått blev den shakespeareska blankversen. Verken *Epilog* av Tegnér och *Lycksalighetens ö* av Atterbom bygger på denna blankvers (Engdahl 1993, s 177).

Romantiken satte poesin i centrum. Poesi ansågs vara den högsta konstformen jämte musiken, och tycktes bevara en visdom som hade gått förlorad i den moderna civilisationen. Dikten ansågs vara framsprungen ur gudomlig inspiration. Romantikerna hade en fri syn vad gällde genrefrågan. Det blev vanligt att blanda olika genrer. I Tegnér's *Frithiofs saga* bryts det

klassiska verseposet ned till en rad lyriskt berättande romanser. Versdramat blir också friare genom insprängd lyrik som i Atterboms *Lycksalighetens ö*. I Almqvists *Amorina* och *Drottningens juvelsmycke* växlas poesi, prosa och dramatik med varandra, vilket är ett gott exempel på den genreupplösning som skedde under romantiken (Olsson & Algulin 1987, s 192).

Den romantiska litteraturen kan betecknas som fantasikonst. Texten följer inte längre en logisk tankegång från början till slut, utan texten bygger mer på associativa och bildmässiga medvetandeprocesser. I den romantiska fantasin uppträder polariteter; högt/lågt, mörkt/ljust osv. I vissa fall görs försök att visa på polariteternas släktskap, vilket är tydligt i Almqvists författarskap (Engdahl 1993, s 180f).

6.1.1 Resultat och analys

Vilka verk och författare av dem som är presenterade i föregående kapitel finns representerade i Unanders lånbibliotek?

Det finns två verk skrivna av Frans Michael Franzén. Dessa är: *Andreas Rydelii minne* och *Skaldestycken*. Av J.O Wallin finns något som kallas *Början till översättning av Eneide*. Av Per Daniel Amadeus Atterbom finns inga verk i bokbeståndet. Erik Johan Stagnelius har verket *Albert och Julia* med i lånbiblioteket. Den författare som har flest verk med i lånbiblioteket är Carl Johan Love Almqvist. Av honom finns fem verk representerade. Det är *Försök till Hectors lefnad*; *Grå kappan, eller bedröflig och mycket angenäm historia om den däjelige prinsen Rosimando hwilken av en elak trollqwinna blifwit på det ömkligaste förwandlad; dock sluteligen genom ljuflig älskog igen till sin rätta gestalt återställd*; *Handlingar till upplysning i Manhemsförbundets historia*; *Hvad är kärlek? En viktig fråga och Parjumouf, saga ifrån nya Holland*. Av Erik Gustaf Geijer finns det ej några verk. Däremot har Esaisas Tegnér två böcker med i katalogen. De är *Axel* och *Frithiofs saga*. I Unanders katalog finns sammanlagt 1541 titlar där författaren är angiven. Av dessa är alltså elva inräknade i den litteraturhistoriska kanon som redovisats. En försvinnande liten del kan tyckas. Frågan man ställer sig är naturligtvis varför så lite av den omtyckta litteraturen, populärlitteraturen, finns med i kanon av romantiska texter som gäller idag? Den sk populärlitteraturen, vilken vi har försök definiera i kapitlet över skönlitterära genrer i denna uppsats, har alltid varit en historiskt föränderlig kategori. Gränsen mot den accepterade litteraturen har alltid varit flytande och bestämt av kritikers, litteraturhistorikers, skolmyndigheters, biblioteks och akademiers skiftande värderingar. Författare som från början räknats till den ”bättre” litteraturen har förvisats till populärlitteraturen och omvänt, litteratur som från början ansetts vara populärlitteratur har lyfts upp och fått en högre status, t ex Stephen King (Boëthius 1995, s 19f).

Bergsten pekar på det faktum att det måste ske en förändring både i enskilda individers och större grupper referensramar och normsystem för att populärlitteraturen skall komma att räknas in i kanon. För att detta ska ske, att klassiska diktverk ska ge plats för populärlitteratur, så måste det ske djupgående förändringar i bildningsidealet. Utvecklingen måste gå från att bedöma litteraturen med en akademiskt skolad syn till en syn mer grundad på demokratiska värderingar (1990, s 29f).

Att populärlitteraturen under romantiken inte har fått någon nämnvärd plats i kanon har antagligen flera orsaker. Här tänkte vi försöka utröna några av dem.

I litteraturhistorisk kanon har sk populärlitteratur fått ringa uppmärksamhet. Likväl har det getts plats för en del nyare populärlitteratur. I del sex av handboken *Den svenska litteraturen*, 1993, av Lönnroth & Delblanc, finns en del populära texter representerade.

Kan det då ha varit så att den populära litteraturen under romantiken rent kvalitativt höll alltför låg standard och inte var tillräckligt populär för att ta plats i handböckerna? Populariteten hos böckerna som fanns på lånbiblioteken går det inte att ta miste på. "Den lästes både av Tegnér och hans piga" som Birgitta Holm uttrycker det (1977, s 318). Litteraturen på lånbiblioteken hamnade ofta under nedsättande uttryck som *lånbiblioteksroman* och *snusbodstryck* (Holm 1977, s 318). Lånbibliotekens litteratur sågs som något som lämpade sig för lättjefull underhållning, dåligt skriven och därtill i smutsigt och trasigt yttre skick (Åberg 1979, s 10). Dock verkar det som att en sådan förklenande definition av lånbiblioteken och dess litteratur är något förenklad. Åberg påpekar att flera lånbibliotek till en början hade ambitioner. De var ofta knutna till bokhandlar, vilka var accepterade kulturinstitutioner som ville hålla upp standarden på låneavdelningen. Fattiga änkor och mamseller gjorde även de sitt bästa genom att med pedagogisk iver värna om standarden på lånbiblioteken (1979, s 10). Exempelvis är det möjligt att Eva Unanders lånbibliotek höll en god standard, eftersom hennes arvtagerskas, Catharina Kihlbergs lånbibliotek omnämns som känt och välskött (Bonnier 1935, s 129).

Böckernas popularitet råder det inga tvivel om. Detta torde alltså inte vara anledningen till att litteraturen inte redovisats i kanon. Hur pass hög kvalitet litteraturen höll är svårt att behandla inom ramen för denna uppsats. Däremot är det tydligt att litteraturen lästes av personer med litterär skolning, exempelvis Tegnér, så helt utan litterära kvaliteter kan den inte ha varit. Den framträdande konstformen inom litteraturen under romantiken var poesin. Romanen var populär, eftersom den lånades rikligt på lånbiblioteken, men den hade ingen hög status. Den ende av de författare som redovisats i avsnittet över litteraturohistorisk kanon, som prioriterade prosan, var Carl Johan Love Almqvist. Romanen ansågs vara inkörsporren till lättja, dagdrömmeri och moraliskt förfall (Åberg 1979, s 9). Prosan var omtyckt, ifrågasatt och utsatt för debatt under en lång period. Den bedömdes utifrån den effekt den hade på läsaren. Det fick inte råda några tvivel om att läsaren skulle förstå när en handling skulle efterlevas och när den skulle verka i avskräckande syfte (Björkman 1992, s 341, 349). Att svensk 1800-talslitteratur har varit synonymt med de första decenniernas romantiska diktning och sekelslutets svenska litteratur, kan tänkas bero på detta förakt för romanen som konstform. För att förtydliga: en av anledningarna till att romanen som underhållningslitteratur under romantiken inte redovisas i kanon kan tänkas bero på den svaga ställning romanen hade under tidsperioden 1800-1830.

Läggs ett kvinnoperspektiv på den litteratur som finns redovisad från den romantiska perioden i litteraturhistorisk kanon, finner man att en försvinnande liten del av kvinnliga författare finns med i handböckerna. Inom litteraturvetenskaplig feministisk forskning har det gjorts gällande att så länge romanen har varit en kvinnlig angelägenhet, både vad gäller i producent- som i konsumentled, så har den inte fått ett bemötande som har varit yrkesskickligt från den manligt dominerade litterära världen (Björkman 1992, s 343).

Att lånbiblioteken till stora delar nyttjades av kvinnor går det att hitta belägg för i litteraturen. Bl a konstaterar Björkman i sin avhandling att förstahandslåntagarna i Swederus lånbibliotek ofta var män, men att andrahandslåntagarna till stora delar torde ha varit kvinnor (1992, s 485). Viss hänsyn måste tas till att Swederus bibliotek var ett lånbibliotek med ambitioner. Enligt Wiberg höll sig lånbiblioteket med litteratur från en mängd skilda områden (1938, s 102). Underhållningslitteraturen i form av romanen, som hade flest anhängare bland de kvinnliga läsarna hade inte en lika framträdande plats som i många andra lånbibliotek. Tyvärr är det endast Swederus lånbibliotek som har längre listor över lånbibliotekets abonnenter ta del av för eftervärlden (Björkman 1992, s 400f). Åberg menar att den typiska användaren av lånbiblioteken var kvinnan från medelklassen som både hade tid och var tillräckligt läskunnig för att nyttja lånbiblioteken (1979, s 9). Samstämmiga med detta påstående är Björck och

Holm, som också menar att många av romanläsarna var kvinnor (Björck 1972, s 66; Holm 1977, s 318).

Som förut nämnts var poesin den litterära genre som var gällande under romantiken. De kvinnliga författarnas verk var mer sinnligt inriktade och de föredrog att skriva prosa framför lyrik. De hade svårt att identifiera sig med skalden som ett gudaktigt skapande jag, vilken var synen på den författande poeten under romantiken (Borgström 1990, s 8). Ett exempel på en produktiv kvinnlig författare verksam under romantiken är en kvinna som verkade under pseudonymen Euphrosyne. Hennes riktiga namn var Julia Christina Nyberg (1785-1857). Euphrosyne umgicks med de andra romantiska författarna. Manliga recensenter som Atterbom och Hammarsköld behandlade henne med aktning och uppskattade hennes författarskap (ibid., s 10f). Trots detta nämns hon inte i de litteraturhandböcker som är med i denna uppsats. Hon är heller inte med i Unanders lånbibliotekskatalog.

Ytterligare en orsak till att lånbibliotekslitteraturen kanhända inte finns med i kanon kan alltså, ur ett feministiskt perspektiv, ha att göra med att lånbiblioteken var en institution som nyttjades av kvinnor. De kvinnliga författare som verkade under perioden skrev romaner, vilket var en genre som var lågt värderad av det litterära etablissemanget.

I litteraturhistorisk kanon finns inte så mycket skrivet om den skönlitteratur som var befintlig på lånbiblioteken. Kan denna litteratur haft någon påverkan på annan litteratur?

En av romantikens kanoniserade författare var Carl Johan Love Almqvist. Han hade smak för och tog intryck av populärlitteraturen. I sitt författarskap försökte han hämta användbart material från den populära litteraturen och bruka det i sitt eget författarskap (Holm 1977, s 327). Trebandsromanen av Almqvist *Gabrielle Mimanso*, (1841-42), var ett försök från hans sida att skriva en roman som innehöll verklighetsavbildning och starka äventyrseffekter (Svedjedal 1993, s 50).

Som nämnts tidigare, så går det inte att visa på någon bestämd skiljelinje mellan den populära litteraturen och den seriösa. De flesta romaner lånar strukturer från andra romaner. Dickens, för att exemplifiera, hämtade till sin *Pickwick papers* inspiration från pikareskromanen. I boken fick man följa en komisk hjälte och hans sällskap på deras resor och äventyr. Böckerna *Madame Bovary*, *Anna Karenina* och *Middlemarch* är också exempel på mycket väl skrivna äktenskapsbrottsromaner, som var en annan populär genre under 1800-talet (Worpole 1995, s 48).

Listan på sk seriös litteratur som hämtat inspiration och idéer från populärlitteratur kan säkert göras lång. Därför kan det, för en lekman, tyckas märkligt att populärlitteraturen under romantiken i det närmaste inte omnämns i de litterära handböckerna.

6.1.2 Kort sammanfattning

Till litteraturhistorisk kanon räknas den litteratur som är typisk för sin tid, och de som egentligen avgör vad som skall räknas in är författarna till litteraturhistoriska handböcker. Under början av 1800-talet steg en grupp av författare fram som kommit att kallas för romantiker. Bland dem som idag nämns i litteraturhistorien från denna tid är bl a J O Wallin, E J Stagnelius, C J L Almqvist och E Tegnér. Ett karakteristiskt drag för den romantiska litteraturen är att poesin sattes i centrum. Man blandade också gärna olika genrer. Den av ovan nämnda författare som främst finns representerad i Unanders katalog är C J L Almqvist. Endast ett fåtal av titlarna i Unanders katalog finns med i litteraturhistorisk kanon. Det räcker uppenbarligen inte med att en viss litteratur är populär, även andra krav måste uppfyllas. Några av dessa anledningar till att lånbibliotekslitteraturen inte finns med kan vara att den ofta kallades för nedsättande namn som snusbodstryck, eller att litteraturen inte ansetts hålla tillräckligt hög kvalitet. Ytterligare ett skäl skulle kunna vara att det mest var kvinnor som utnyttjade lånbibliotekslitteraturen, och att det därmed inte ansågs ha hög status. Dock är det

ofrånkomligt att många sk seriösa författare hämtat sin inspiration från, och påverkats av, populärlitteratur.

6.2 Läsvanor

I detta avsnitt vill vi försöka komma underfund med vilka läsvanor de hade som använde sig av lånbiblioteket. Möjligtvis går det att få en indikation om detta, om man ser till vilken litteratur som fanns på lånbiblioteket och vilka utlåningsvillkoren var. För att få en bild av en läsande individ från början av 1800-talet, har vi kort beskrivit Årstafrun; Märta Helenas läsvanor som Sara Rönn har skrivit om i *Årstafrun och hennes böcker*, 1998.

6.2.1 Resultat och analys

Om en låntagare/kund vände sig till Unanders bibliotek för att finna något att läsa var utbudet stort vad gällde litteratur som lämpade sig för underhållning och förströelse. Hela 58 procent av bokbeståndet utgjordes av skönlitteratur. Bland skönlitteraturen var de underhållande och populära genrerna skräckroman, rövarroman och familjeroman rikligt representerade. Bland facklitteraturen fanns böcker med underhållande karaktär i form av levnadsbeskrivningar, biografier och reseskildringar. Övrig facklitteratur var inte lika rikligt representerad. Dock måste det ha funnits ett behov av att läsa dessa böcker, eftersom de utgjorde en dryg tredjedel av Unanders lånbiblioteks bokbestånd.

Om vi granskar de utlåningsvillkor som gällde på Unanders lånbibliotek, framgår det att kunden hade möjlighet att välja om denne ville låna en, två, tre, fem eller tio böcker åt gången. Ett större antal böcker var också förenat med en lägre kostnad för kunden. Att denna regel existerade måste ha inneburit att det fanns kunder som valde att hyra en större mängd böcker vid varje besök på lånbiblioteket. Här kan antas att det i vissa fall fanns kunder som läste mycket.

Sammantaget pekar detta på att lånbiblioteket fyllde en viktig funktion för de människor som från början av seklet 1800 hade upptäckt nöjes- och upplevelseläsningens behag.

Lånbiblioteket hade en riklig mängd underhållande litteratur, och utlåningsvillkoren gav kunderna möjlighet att låna en större mängd böcker till ett reducerat pris.

Vidare går det att återigen konstatera att den litteratur som kunderna ville läsa inte överensstämmer med den litteratur som senare har traderats i litteraturhistorisk kanon. Av de svenska författare som verkade under romantiken, och som har redovisats i de litteraturhandböcker som presenterats i denna uppsats, är det endast C.J.L. Almqvist som finns med i en större mängd i Unanders katalog.

De personer som ägnade sig åt nöjesläsning i början av 1800-talet måste ha haft ekonomiska möjligheter, tid och en upplyst plats att läsa på. Enligt Birgitta Holm var det i begynnelsen av 1800-talet den halvbildade adeln och de som var på väg upp i samhället som ägnade sig åt denna syssla (1979, s 317). Några årtionden in på 1800-talet var det den framväxande medelklassen som var det nya läsarskiktet för nöjeslitteraturen (ibid., s 318).

Den läsande individen läste på egen hand eller tog del av litteraturen genom högläsning. Sara Rönn, som har tagit del av Årstafruns dagboksanteckningar från sekelskiftet 17-1800 i sin bok *Årstafrun och hennes böcker*, 1998, visar på att det var vanligt att man samlades och läste högt för varandra. En person i sällskapet, vanligtvis en man, läste högt ur en bok medan övriga deltagare passade på att göra något annat medan de lyssnade (Rönn 1998, s 25). Dock verkar det hos Årstafrun ha varit lika vanligt med en kvinna som med en man som högläsare i sällskapet (ibid., s 27). Att nöjesläsning ökade på bekostnad av nyttoläsning tror Rönn har ett samband med den ökade frihet som främst kvinnor från de mer välbärgade skikten i samhället fick. Det blev vanligare med tjänstefolk bland dem som hade råd, på detta vis ökade fritiden för kvinnorna i dessa familjer (ibid., s 26).

Ser vi till Årstafrun, Märta Helenas läsvanor, som bara är ett exempel på en läsande kvinna, så kunde hon styra över sin egen tid och hon läste vid alla tider på dygnet. Årstidernas växlingar

verkar inte heller ha påverkat Märta Helenas läskonsumtion. Hon läste lika mycket sommar, höst, vinter som vår (Rönn 1998, s 39f). Märta Helena läste utomhus när vädret gav tillåtelse eller inomhus, ibland i sängen. Litteratur som fängslade henne läste hon intensivt och ibland läste hon om vissa romaner. Annat kunde hon konsumera i snabb takt (ibid., s 43f). Årstafrun läste all möjlig litteratur. Hon läste mycket andlig litteratur, men även en stor del romaner, reseskildringar och biografier (ibid., s 50).

Det är svårt att säga om Märta Helena var en typisk läsare av sin tid. I Unanders lånbibliotek skulle hon nog inte ha hittat den andliga litteratur som hon tog del av. Däremot skulle troligtvis hennes behov av romaner, reseskildringar och biografier ha tillgodosetts i Unanders lånbibliotek.

6.2.2 Kort sammanfattning

Eva Unanders lånbibliotek riktade sig främst till personer som ville ha underhållande läsning. Den underhållande litteraturen utgjordes främst av romaner, levnadsbeskrivningar, biografier och reseskildringar. Totalt utgjorde facklitteraturen en dryg tredjedel av det totala bokbeståndet.

Lånbibliotekets utlåningsvillkor gjorde att det var möjligt att låna fler böcker till ett lägre pris. Detta kombinerat med att lånbiblioteket hade en riklig mängd underhållande litteratur gör att det är troligt att inrättningen kan ha tilltalat de människor som upptäckt nöjesläsningens tjusning.

Av den litteratur som kunderna ville läsa och som fanns på Unanders lånbibliotek, fanns få av de svenska romantiska författare representerade, vilka senare har redovisats i litteraturhistorisk kanon.

De personer som ägnade sig åt nöjesläsning i början av 1800-talet, tillhörde från början adeln. En stor grupp som några decennier in på 1800-talet ägnade sig åt läsning kom från den framväxande medelklassen. Kvinnorna i dessa grupper fick mer tid över till att ägna sig åt läsning, eftersom det blev vanligare att anlita tjänstefolk till hushållets sysslor.

En kvinna som levde under första delen av 1800-talet, vars läsvanor finns beskrivna i *Årstafrun och hennes böcker*, 1998, av Sara Rönn var Årstafrun, Märta Helena. Genom att ha tagit del av hennes dagboksanteckningar har Rönn visat på att Märta Helena läste vid alla tider på dygnet och att årstidernas växlingar inte påverkade hennes läskonsumtion. Hon läste både utom- som inomhus. Fängslande litteratur lästes intensivt och ibland läste hon om viss litteratur. Annat kunde läsas extensivt och i snabb takt. Årstafrun läste mycket andlig litteratur, men även romaner, reseskildringar och biografier.

7 Diskussion och övergripande slutsatser

Utgångspunkt för denna uppsats har varit en beskrivning och analys av Eva Unanders lånbibliotek i Stockholm 1818-1829. Genom att undersöka de kataloger som finns bevarade från Unanders lånbibliotek har vår föresats varit att ge en bild av det bokbestånd som fanns i biblioteket. Vår ambition har varit att se om det går att utläsa någon tendens vad gäller författares och skönlitterära genrens popularitet. Intressant ansåg vi även att det kunde vara att se hur den dåvarande tryckfrihetslagstiftningen påverkade lånbibliotekens bokbestånd. Vi har även önskat ta reda på hur överensstämmande lånbibliotekets bokbestånd är med avseende på det som senare har traderats i litteraturhistorisk kanon. Slutligen ämnade vi se om Eva Unanders lånbibliotek kunde säga något om dåtidens läsvanor. Av det undersökta materialet kan vi dra följande slutsatser:

Bokbeståndet i Eva Unanders lånbibliotek hade till stora delar böcker med en underhållande karaktär. Hela 58% av beståndet sorterar under skönlitteratur. Inom övrig litteratur återfinns en hel del som idag hör till facklitteratur, men som då räknades som mer underhållande såsom historieböcker, reseskildringar och levnadsbeskrivningar.

Vad gäller språkgruppsanalysen visade det sig att Eva Unanders lånbibliotek nästan enbart innehöll böcker skrivna på svenska. 32% av det totala bokbeståndet bestod av svenska original. Bland återstoden av litteraturen, som mestadels bestod av böcker översatta från andra språk till svenska var översättningar från tyska vanligast följt av översättningar från franska och slutligen från engelska. Den svenska litteraturens dominans kan ha berott på att de som utnyttjade lånbiblioteket endast kunde/ville läsa böcker på svenska och att utbudet av svensk litteratur gjorde det möjligt att bedriva ett lånbibliotek med litteratur skriven på svenska. Den stora mängden översättningar från tyska kan bero på att den rådande tidens romantiska strömningar hade sitt ursprung i Tyskland.

Den tyska dominansen märks tydligt även när vi ser till vilka författare som fanns representerade i bokbeståndet. Den författare som hade flest böcker i Unanders lånbibliotek var tysken Lafontaine. Han följdes av landsmannen Kotzebue och på tredje plats kom fransyskan Genlis.

De ovan nämnda författarna kan antas varit populära bland kunderna i Unanders lånbibliotek, vilket drevs med ett kommersiellt syfte. Detsamma kan sägas gälla den skönlitteratur som fanns i biblioteket. Inom denna grupp var familjeromaner, skräckromaner och rövarromaner rikligt förekommande.

1810-12 års tryckfrihetsförordning innebar stora lättnader för aktörerna på den svenska bokmarknaden. Iakttar vi Eva Unanders lånbibliotek är det tydligt att tryckfrihetslagstiftningen gjorde det möjligt att bedriva lånbiblioteksverksamhet med nästan enbart svensk litteratur utan att riskera restriktioner från myndigheternas sida.

Den populära litteratur från den romantiska perioden som fanns i Unanders lånbibliotek omnämns i det närmaste inte i de litteraturhistoriska handböcker som gäller idag. De författare som gått vidare och traderats i litteraturhistorisk kanon från den romantiska perioden återfinns i ringa grad i Eva Unanders lånbibliotek.

Unanders lånbibliotek riktade sig främst till dem som ville läsa underhållande litteratur på svenska. Lånbibliotekets utlåningsvillkor gjorde att det var möjligt att låna fler böcker till ett lägre pris. Detta kombinerat med att lånbiblioteket hade en stor mängd underhållande litteratur gör att man kan anta att vissa kunder lånade en större mängd böcker åt gången.

En intressant iakttagelse är att det fanns så få böcker skrivna på något annat språk än svenska i lånbiblioteket. Det kan ha varit så att lånbiblioteket vände sig till dem som ville läsa på svenska och att det fanns andra lånbibliotek som gav service till dem som ville läsa på något annat språk. Eller så var det så att de som föredrog att läsa på något annat språk hade andra kanaler för att få tag på böcker. Enda sättet att få reda på hur det förhöll sig är att undersöka

några andra lånbibliotek i Stockholm under samma tidsperiod som Unanders lånbiblioteks existens.

Genom att undersöka några andra lånbibliotek från samma tidsperiod skulle det även vara möjligt att se om annan litteratur var eftertraktad än den som lånades hos Eva Unander. Det kan ha varit så att olika lånbibliotek riktade in sig på att saluföra olika slags böcker. Poesi, som är den litterära form som har gått vidare i kanon från den romantiska perioden, fanns nästan inte alls att få tag på hos Eva Unander. Möjligtvis existerade det något lånbibliotek som hade mer poesi att erbjuda sina låntagare under den här perioden i Stockholm.

8. Sammanfattning

Detta arbete har handlat om ett relativt outforskat ämne, nämligen kommersiella lånbibliotek vilka blomstrade under 1800-talet i Sverige. Lånbiblioteket vi valt att undersöka är Eva Unanders lånbibliotek i Stockholm 1818-1829. Uppsatsens primära syfte har varit att ge en så fullständig beskrivning av vårt undersökta lånbibliotek som möjligt. Först och främst av bokbeståndet, men vi ville också koppla ihop det med hur dåvarande tryckfrihetslagstiftning såg ut, vilka författarna var och om de finns representerade i litteraturhistoriska handböcker. Slutligen ville vi se om böckerna och lånbibliotekets utlåningsvillkor kunde säga något om dåtidens läsvanor. Följande frågeställningar har legat till grund för arbetet:

- Hur såg lånbibliotekets bokbestånd ut? Vilken sorts litteratur fanns representerad? Vilka språkgrupper fanns och hur var fördelningen av svenska original respektive översättningar?
- Går det att utläsa någon tendens vad gäller olika författares popularitet och skönlitterära genrens popularitet?
- Påverkade den dåvarande tryckfrihetslagstiftningen lånbibliotekets bokbestånd?
- Hur överensstämmande är lånbibliotekets bokbestånd i jämförelse med litteraturhistorisk kanon?
- Kan Eva Unanders lånbibliotek säga något om dåtidens läsvanor?

Vi har således fokuserat på lånbibliotekets bokbestånd, men vi ville också sätta in Eva Unander som person i sitt historiska sammanhang. Därför har vi letat i kyrkböcker och arkiv för att finna biografiska fakta om henne. Dåvarande dagspress har vi också studerat för att se om, och i så fall hur, hon marknadsfört biblioteket. I bokkatalogens inledning beskriver hon lånbibliotekets organisation och utlåningsvillkor och det redogör vi också för i uppsatsen. Vad gäller metod har vi använt oss av källgranskning och litteraturstudier.

Eva Unander föddes den 12:e mars år 1774 i Arboga. Hennes flicknamn var Hjelmér och hon var dotter till semskinnsmakaren Johan Hjelmér och hans hustru Brita. Eva blev tidigt föräldralös. Det går inte, utifrån arkivmaterialet, att utröna om hon hamnade på barnhem eller blev omhändertagen av släktingar, men någon gång efter föräldrarnas död flyttade hon till Stockholm. Hon gifte sig med den 18 år äldre Abraham Fredric Unander och fick ett barn; Conrad Fredric. År 1816 dog Evas man och lämnade henne ensam med den 14 år gamle sonen. Evas ekonomiska situation var svår. Skulderna var ungefär dubbelt så stora som kvarlåtenskapen. En möjlighet att försörja sig måste ha varit att öppna ett lånbibliotek, vilket hon gjorde år 1818. I omgångar annonserade Eva i dagstidningen *Dagligt Allehanda* för att marknadsföra lånbiblioteket.

Det gick bra att låna böcker per dygn, vecka, månad eller kvartal. Att låna fler böcker åt gången kunde vara en lönande affär, eftersom avgiften då blev lägre. Lånbiblioteket höll öppet på vardagar mellan klockan nio på förmiddagen och åtta på eftermiddagen. Kontant betalning gällde vid boklån, men det gick även att lämna böcker i utbyte mot andra. På Kungliga biblioteket i Stockholm har vi funnit nio tryckta kataloger från Eva Unanders lånbibliotek.

Eva Unander startade sitt lånbibliotek i en kulturellt och politiskt omvälvande tid. Den idéströmning som växte fram under första delen av 1800-talet var romantiken. Romantikern ville stå på en vetenskaplig grund, men ville ändå övervinna den materialism som det naturvetenskapliga tänkandet under upplysningen hade skapat. Man betonade känslan på bekostnad av förnuftet. 1809 antogs en ny regeringsform som strävade efter maktbalans mellan kung och riksdag. Det gamla ståndssamhället uppbyggt kring ett privilegiesystem fick ge vika för ett klassamhälle med rättsregler anpassade till de krav en marknadsanpassad kapitalistisk ekonomi krävde. I den medelklass som skapades florerade liberala idéer. Börd skulle inte längre spela någon roll när det kom till vilken position en person hade i samhället. Medelklassen hade också möjlighet att anställa personal för att utföra hushållsbestyr. Detta

medförde att många kvinnor fick utrymme att ägna tid åt läsning. Läsning för nöje och tidsfördriv var en ny sorts aktivitet som etablerade sig hos denna grupp. Under 1800-talets första decennier ökade förströelseläsningen av romaner.

De som ville ägna sig åt nöjesläsning i början av 1800-talet hade svårt att förse sig med böcker från de offentliga bibliotek som stod till förfogande. Församlings- och sockenbiblioteken hade i huvudsak moralisk, praktisk och uppbygglig litteratur. De universitets- och gymnasiebibliotek som existerade var avsedda för lärda studier och slutna institutioner för övriga medborgare.

Två alternativ för dem som ville läsa var läsesällskap och lånbibliotek. Läsesällskapen fungerade som en läsecirkel. De hade fasta medlemmar som gemensamt ägde litteraturen och träffades för att diskutera den. Litteraturen som köptes in var i hög grad ideologiskt och politiskt orienterad. Det fanns en önskan hos läsecirkelarnas medlemmar att följa med sin tid. Lånbiblioteken ägdes av privatpersoner och drevs med ett kommersiellt syfte. De var öppna för alla som kunde betala för sina lån. På detta vis kan man anta att dessa biblioteks bokbestånd återgav kundernas egentliga smak, vilket är något helt annat än när beståndets sammansättning bestäms av andra skäl, t ex vad prästerna ansåg att folket borde läsa.

Lånbiblioteken blev en kanal för dem som önskade få tag på förströelselitteratur.

Övriga aktörer på bokmarknaden under Unanders tid var förläggarna/boktryckarna, bokbindarna och bokhandlarna. Den som var utsedd att kontrollera dessa aktörer var hovkanslersämbetet. Förläggaren/boktryckaren var den starkaste aktören på bokmarknaden under tidigt 1800-tal. Boktryckeriverksamheten utvecklades från att ha varit ett rent hantverkaryrke till att bli ett yrke med sociala anspråk. För lånbibliotekarien var bokbindarna en viktig yrkesgrupp. En bok utsattes för slitage i lånbiblioteket och det var tvunget att låta böckerna gå till bokbindarna ett antal gånger under sin omloppstid. Antalet bokhandlar fördubblades under 1700-talets andra hälft. Lånbiblioteken sågs ofta som en konkurrent till bokhandeln. Böcker som var möjliga att sälja kunde istället lånas ut på lånbiblioteken. Därför kunde myndigheterna periodvis ha en restriktiv hållning gentemot lånbiblioteken.

Vad kunde en kund vänta sig att finna om denne vände sig till Eva Unanders lånbibliotek för att få tag på något läsvärt?

Lånbiblioteket hade litteratur från ett flertal ämnesområden. Till största delen fanns det skönlitterära böcker i Evas lånbibliotek, hela 58%. Andra ämnen som idag hamnar under facklitteratur, men som då hade en mer underhållande karaktär var reseskildringar, historia och levnadsbeskrivningar. Böcker som kan räknas in under dessa genrer fanns också i ett större antal i lånbiblioteket. Bland skönlitteraturen fanns de eftertraktade genrerna skräckromaner, rövarromaner och familjeromaner representerade. När det gäller skräckromaner var samlingen nära nog komplett av de största författarna Ducray-Duminil och Radcliffe. Lånbiblioteket var också välsorterat vad gäller rövarromaner. Bland utbudet av familjeromaner fanns populära författare som Lafontaine och Kotzebue.

Ville man läsa sin litteratur på något annat språk än svenska, gjorde man sig inte besvär med att besöka Eva Unanders lånbibliotek. Antalet böcker som går att läsa på andra språk än svenska är i det närmaste obefintlig. Av hela bokbeståndet har vi endast funnit 20 böcker skrivna på andra språk. Orsak till detta kan ha varit att de låntagare som besökte biblioteket inte behärskade andra språk än svenska. Romantraditionens utveckling kan ha kommit en bit på vägen vid tiden för Unanders lånbibliotek. Tidigare var det möjligtvis tvunget att importera böcker på andra språk för att överhuvudtaget få tag på några. Av den svenska litteratur som Unander tillhandahöll låntagarna var cirka 1/3 svenska original, cirka 1/3 var översättningar från tyska och cirka 1/5 från franska. 8% var översättningar från engelska. Denna fördelning av översättningar och svenska i original överensstämmer någotsånär vad gäller fördelningen inom olika ämnesområden. Enda avvikelserna är att det inom geografiämnet finns fler

översättningar från engelska än inom andra ämnesområden. En orsak till detta kan vara att naturorienteringen under romantiken var mycket stark i England. Att antalet översättningar från tyska var så stor kan ha sin grund i att de romantiska strömningarna hade sitt ursprung i Tyskland. Vid en jämförelse med lånbibliotek som fanns vid sekelskiftet 1700-1800, kan det tyckas märkligt att Unanders lånbibliotek har ett stort antal böcker skrivna på svenska i original. Orsaker till detta kan vara att romantraditionen utvecklats en del i Sverige och att tryckfrihetslagstiftningen bidragit till att det gick att tillhandahålla dessa böcker.

Författaryrkets höjda status kan också varit en bidragande orsak till utvecklingen.

Vilka var då författarna till litteraturen i Unanders bibliotek? Hela 21% av författarna var anonyma. Det kan ha varit så att författarna inte ville bli förknippade med det de hade skrivit. Romanen hade som genre låg status vid denna tid. Det var två tyskar som var de mest förekommande namngivna författarna i Unanders lånbibliotek., nämligen Lafontaine och Kotzebue. Detta påminner återigen om den tyska orienteringen inom kulturlivet. Efter dessa två följer Genlis från Frankrike och Scott från England. Endast en svensk finns med bland de mer förekommande författarna och det är Walberg.

Gällande vilken litteratur som var populär om vi ser till böckerna som fanns hos Eva Unander, verkar det som om det var böcker med underhållande karaktär skrivna på svenska som efterfrågades. Böcker översatta från tyska av tyska författare var också eftertraktade. Även böcker översatta från franska och engelska fanns att tillgå. De svenska originalen utgjorde en tredjedel av den svenska litteraturen. 58% av det totala beståndet föll in under skönlitteratur. Populära genrer här var rövarromaner, familjeromaner och skräckromaner. Man kan på grund av lånbibliotekets kommersiella syfte gott och väl anta att detta var den typ av böcker som Eva Unanders kunder helst ville läsa.

1810-12 års tryckfrihetsförordning innebar stora lättnader för aktörerna på bokmarknaden. För lånbibliotekens del innebar det att det gick att låna ut svenskt material. Eva Unander kunde bedriva lånbiblioteksverksamhet med nästan enbart svensk litteratur. En tredjedel av den svenska litteraturen var också svenskproducerad.

Endast ett fåtal av författarna i Unanders katalog finns med i litteraturhandböcker som gäller idag. Romanen som genre hade låg status under romantiken. Det var poesin som var gällande. Sett ur ett feministiskt perspektiv så nyttjades lånbiblioteken till stora delar av kvinnor. Det kan ha bidragit till att verksamheten och litteraturen fick så låg status. Den allmänna synen på lånbiblioteken var nedsättande. Litteraturen hamnade under nedsättande uttryck som lånbiblioteksroman och snusbodstryck. Detta sammantaget kan ha fört med sig att den litteratur som fanns i lånbiblioteken i så ringa grad har uppmärksammats av det kulturella etablissemanget. Dock är det ofrånkomligt att många sk seriösa författare hämtat inspiration från och påverkats av den underhållande litteraturen som florerade under romantiken.

Däribland C.J.L Almqvist.

Unanders lånbibliotek vände sig till dem som ville läsa underhållande litteratur på svenska. Utlåningsvillkoren tyder på att det var lönsamt att låna flera böcker åt gången. Att denna regel överhuvudtaget fanns, tyder på att vissa kunder som nyttjade biblioteket kan antas ha velat läsa böcker i riklig mängd.

Referenser

Otryckta källor

Björkman, Margareta, (1984), *Underhållande läsning i romantikens Uppsala: kommersiella lånbibliotek i Uppsala 1800-1832*. - Uppsala. - (Påbyggnadsuppsats i svenska D1, litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, höstterminen 1984, stencil)

Landsarkivet i Uppsala

Arboga stf. dödböcker 1776-1797

Arboga stf. födelseböcker 1750-1775

Arboga stf. husförhörslängder 1775-1785

Melander, Sven, (1965), *Författare och böcker i Stockholms lånbibliotek 1816-1840 och E.T.A. Hoffman i Sverige. Två studier i svensk prosalitteratur från 1800-talets förra del*. - Uppsala. - (Otryckt licentiatavhandling i litteraturhistoria, Uppsala universitetsbibliotek, stencil)

Stadsarkivet i Stockholm

Bouppteckning 1816 III-44

Jakob och Johannes död- och begravningsbok, register 1736-1884

Katarina församlings inflyttningslängd, register 1815-1830

Katarina församlings utflyttningslängd, register 1831-1835, 1836-1840

Nicolai församlings vigselbok, register 1800-1823

Norrtälje husförhörslängd, register 1812-1817

Register till kronotaxeringslängderna 1815

Periodica

Dagligt Allehanda 1817-1819

Stockholms Posten 1795-1805; 1817-1820

Tryckta källor

Aber, Erich, (1960), *Äldre lånebibliotek i Stockholm och deras exlibris*. - Stockholm: Förf.

Behre, Göran, (1985), *Sveriges historia 1521-1809: stormaktsdröm och småstadsrealiteter*. - Solna: Esselte studium. - (Scandinavian university books)

Bergsten, Staffan, (1990), *Litteraturhistoriens grundbegrepp*. - Lund: Studentlitteratur

Björck, Staffan, (1972), *Den första svenska bokfloden: om 1800-talets romanserier och lånbibliotek // Studiekamraten*. - Tollarp: Studiekamraten. - Årg. 54: 4/5, s. 61-66

Björkman, Margareta, (1998), *Kommersiella lånbibliotek i Stockholm under sent 1700-tal // Böcker och bibliotek: bokhistoriska texter*. - Lund: Studentlitteratur

- Björkman, Margareta, (1992), *Läsarnas nöje: kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1783-1809*. - (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala: 29). - (Diss. Uppsala Universitet)
- Björkman, Margareta, (1993), *Nya intressanta böcker: populär läsning från Carl Conrad Behns lånbibliotek // Det glömda 1800-talet*. - Karlstad: Centrum för språk och litteratur, Högsk.
- Boëthius, Ulf, (1995), *Populärlitteraturen - finns den? // Brott, kärlek, äventyr: texter om populärlitteratur*. - Lund: Studentlitteratur
- Bonnier, Isidor Adolf, (1935), *Anteckningar om svenska bokhandlare intill år 1900 jämte strödda notiser från senare tid / Kompletterade och utgivna av August Hånell*. - Stockholm: Bonnier. - D. 2: *Stockholm och Uppsala*
- Bonniers stora lexikon*, (1988), red. Lena Backström. - Stockholm: Bonnier fakta. - D. 11: *Rag-Sil*
- Borgström, Eva, (1990), *Euphrosyne och bilderna av det kvinnliga // Romantikens kvinnor: studier i det tidiga 1800-talets litteratur*. - Johanneshov: Hammarström & Åberg
- Bra böckers världshistoria 1815-1870*, (1997), red. Knut Helte. - Höganäs: Bra böcker. - Bd 11: *Det starka Europa*
- Böök, Fredrik, (1907), *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809*. - Stockholm: Albert Bonniers Förlag. - (Diss. Lunds Universitet)
- Carlander, Carl Magnus, (1904), *Svenska bibliotek och ex-libris*. - Stockholm: Adolf Johnson. - D. 1
- Den svenska litteraturen*, (1993), red. Lars Lönnroth och Sven Delblanc. - Ny utg. - Stockholm: Bonnier Alba
- Edgren, Lars & Monika Edgren, (1999), *Borgerlighetens århundrade // Boken om Sveriges historia*. - Stockholm: Forum. - S. 219-264
- Engdahl, Horace, (1993), *Den romantiska texten // Den svenska litteraturen*. - Stockholm: Bonnier Alba. - D.2, s. 177-186
- Epos: historia: för gymnasieskolan kurs A och B*, (1999) / Robert Sandberg. - 2. uppl. - Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Eriksson, Gunnar, (1992), *Idéhistoriens huvudlinjer*. - 3., rev.uppl. - Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Eriksson, Gunnar, (1993), *Västerlandets idéhistoria 1800-1950*. - Ny uppl. - Hedemora:Gidlund
- Förslag till tryckfrihetsförordning / avgivet av 1944 års tryckfrihetsakkunniga*, (1947). - Stockholm. - (SOU 1947:60)

Gedin, Per I, (1997), *Litteraturen i verkligheten: om bokmarknadens historia och framtid*. - 2., bearb. och utök.uppl. - Stockholm: Rabén Prisma

Gynnerstedt, Göran, (1989), *Norra Solberga sockenbibliotek: bokbestånd, utlåning, låntagare, målsättning och ekonomi med tonvikt på 1880-talet // Biblioteksstuderande skriver bibliotekshistoria*. - Borås: Högsk. - S. 68-109

Hedberg, Arvid, (1960), *Stockholms bokbindare 1460-1880: anteckningar*. - Stockholm: Erik Andréén, Yvonne Frenzel. - Bd 2: *Tiden från omkring 1700 till 1800*. - (Nordiska museets handlingar; 37)

Hirn, Yrjö, (1941), *Goda vildar och ädla rövare: i dikt och verklighet*. - Stockholm: Wahlström & Widstrand

Holm, Birgitta, (1977), *Trivialromanen på 1800-talet: det triviala // Författarnas litteraturhistoria*. - Stockholm: Författarförlaget

Högberg, Staffan, (1993), *Från merkantilism till liberalism // Äventyret Sverige: en ekonomisk och social historia*. - Stockholm: Utbildningsradion; Höganäs: Bra böcker

Jeppsson, Ann-Lis, (1981), *Tankar till salu: genombrottsidéerna och de kommersiella lånbiblioteken*. - (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet). - (Diss. Uppsala Universitet)

Klasson, Maj, (1990), *Biblioteksforskning i Sverige: en innehållsanalys av svensk biblioteksforskning // Biblioteks- och informationsvetenskap 1900-1988*. - Göteborg: Centrum för biblioteksforskning. - (Svensk biblioteksforskning; 1990: 4)

Klemming, Gustaf Edvard & Johan Gabriel Nordin, (1983), *Svensk boktryckerihistoria 1483-1883*. - Jubileumsutg. med tillägg 1983. - Bromma: Mannerheim & Mannerheim

Lagerqvist, Lars O, (1997), *Vad kostade det?* - 4:e rev. uppl. - Stockholm: LT

Leffler, Yvonne, (1991), *I skräckens lustgård: skräckromantik i svenska 1800-talsromaner*. - Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen. - (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet). - (Diss. Göteborgs Universitet)

Lext, Gösta, (1950), *Bok och samhälle i Göteborg 1720-1809*. - Göteborg: Gumperts förlag. - (Diss. Göteborgs högskola)

Lindberg, Sten G, (1983), *Svenska böcker 1483-1983: bokhistoria i fågelperspektiv*. - Stockholm: Bokbranschens marknadsinst.

Lindström, Erik, (1925), *Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige intill 1850*. - Göteborg: Wettergren & Kerber. - (Göteborgs högskolas årsskrift; 31: 4). - (Diss. Göteborgs högskola)

Litteraturens historia, (1987), red. Hans Hertel. - Stockholm: Norstedt. - D.4: 1720-1830

- Lönnroth, Lars, (1993a), *Brages harpa: Geijer och den götiska renässansen // Den svenska litteraturen.* - Stockholm: Bonnier Alba. - D.2, s. 261-280
- Lönnroth, Lars, (1993b), *Uppllysning och romantik // Den svenska litteraturen.* - Stockholm: Bonnier Alba. - D.2, s. 9-13
- Norborg, Lars-Arne, (1988), *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen: svensk samhällsutveckling 1809-1986.* - Solna: Esselte studium. - (Scandinavian university books)
- Olsson, Bernt & Ingemar Algulin, (1987), *Litteraturens historia i Sverige.* - Stockholm: Norstedt
- Romantikens kvinnor: studier i det tidiga 1800-talets litteratur*, (1990) / Eva Adolfsson. - Johanneshov: Hammarström & Åberg
- Rönn, Sara, (1998), *Årstafrun och hennes böcker.* - Uppsala: Univ., Avd. för litteratursociologi. - (Litteratur och samhälle; 33(1998): 1)
- Rörbye, Birgitta, (1995), *Trivialbegreppet//Brott, kärlek, äventyr: texter om populärlitteratur.* - Lund: Studentlitteratur
- Sahlin, Gunnar, (1989), *Författarrollens förändring och det litterära systemet 1770-1795.* - (Diss. Stockholms Universitet)
- Schück, Henrik, (1923), *Den svenska förlagsbokhandelns historia.* - Stockholm: Norstedt
- Svedjedal, Johan, (1993), *C.J.L Almqvist Gabrièle Mimanso och marknadens makt // Det glömda 1800-talet: några populära genrer inom svensk prosa och dramatik.* - Karlstad: Centrum för språk och litteratur
- Tykesson, Elisabeth, (1942), *Rövarromanen och dess hjälte i 1800-talets svenska folkläsnig.* - Lund: Gleerup. - (Diss. Lunds Universitet)
- Unander, Eva, (1818), *Förteckning på svenska böcker, hvilka utlånas efter medföljande underrättelser, hos E. Unander, uti boden n:o 2 i stadens nya hus vid Södermalmstorg.* - Stockholm: Carl Nyberg
- Utterström, Bengt, (1959), *Läsesällskap och lånebibliotek i Karlskrona 1794-1863: idéströmningar och tidshändelser återspeglade i ett landsortsbibliotek.* - Karlskrona: Föreningen gamla Karlskrona. - (Årsbok: Föreningen Gamla Carlsrona; 1958/1959)
- Wachenfeldt von, Matthias, (1989), *Kinda läsesällskap 1809-1818 // Biblioteksstuderande skriver bibliotekshistoria.* - Borås: Högsk. - S. 15-67
- Watt, Ian, (1975), *Romanens framväxt // Den litterära institutionen: studier i den borgerliga litteraturens sociala historia.* - Stockholm: Rabén & Sjögren. - S. 96-130
- Wiberg, Albert, (1938), *Stockholms första stadsbibliotek // BBL.* - Stockholm: Sveriges allmänna biblioteks-förening (SAB). - 23:3, s. 101-104

Wiberg, Albert, (1942), *Ur sockenbibliotekens historia* // BBL. - Stockholm: Sveriges allmänna biblioteksförning (SAB). - S. 154-161

Vinge, Louise, (1993a), *Från järnår till romantisk skördetid: en periodöversikt* // *Den svenska litteraturen*. - Stockholm: Bonnier Alba. - D.2, s. 187-202

Vinge, Louise, (1993b), *Järnårens ljus: Franzén och Wallin* // *Den svenska litteraturen*. - Stockholm: Bonnier Alba. - D.2, s. 205-218

Vinge, Louise, (1993c), *Morgonrodnadens stridsmän: Hammarsköld och Atterbom* // *Den svenska litteraturen*. - Stockholm: Bonnier Alba. - D.2, s. 220-234

Vinge, Louise, (1993d), *Romantiska fantaster: Stagnelius och den unge Almqvist* // *Den svenska litteraturen*. - Stockholm: Bonnier Alba. - D.2, 235-250

Worpole, Ken, (1995), *Bestsellerindustrin // Brott, kärlek, äventyr: texter om populärlitteratur*. - Lund: Studentlitteratur

Åberg, Åke, (1979), *Från Luther till Libris: folkbibliotekens historia i Sverige* // *Förr och nu: tidskrift för en folkets kultur*. - Stockholm: Förr och nu

Bilaga 1

Författare	Titel	Tryckort	Tryckår	K	Orig.spr.	Övers.spr.	Nr
Achim v Arnim	De tre älskvärda systrarne	Strängnäs	1820	H	tyska	svenska	8
Adelung	Samling af lefvernesbeskrifningar	Sthlm	1815	L	ty/sve	svenska	5
Adlerbeth	Adlerbeths poetiska arbeten	Sthlm	1818	H	svenska		8
Adlerbeth	Cora och Alonzo	Sthlm	1782	H	svenska		3
Adlerbeth	Ingjald Illråda	Sthlm	1799	H	svenska		6
Adlersparre G	Samtal i de dödas rike	Sthlm	1796	H	svenska		3
Adlersparre G	Samtal i de dödas rike	Sthlm	1796	H	svenska		3
af Hessen C	Handlingar hörande till historien	Sthlm	1789	K	franska	svenska	5
Aguila	Historiska anteckningar om	Sthlm	1821	K	franska	svenska	6
Ahlefeld	Franziska och Anoveli	Sthlm	1816	H	tyska	svenska	8
Aken F J v	Om det bästa eldsläcknings sätt	Sthlm	1797	P	svenska		1
Alainal	Borgare-scholan	Sthlm	1772	H	franska	svenska	5
Albrecht	Banditen Dolko. Rinaldo Rinald	Örebro	1805	H	tyska	svenska	
Albrecht J F E	Dessa äktenskap ? voro väl icke	Sthlm	1804-05	H	tyska	svenska	
Alembert	Afhandling om de lärdas och de	Sthlm	1774	E	franska	svenska	3
Almqvist C J L	Försök till Hectors lefnad	Sthlm	1814	H	svenska		6
Almqvist C J L	Grå kappan, eller bedräflig och	Nyköping	1818	H	svenska		3
Almqvist C J L	Handlingar till upplysning i	Sthlm	1820	B	svenska		5
Almqvist C J L	Handlingar till upplysning i	Sthlm	1820	B	svenska		5
Almqvist C J L	Hvad är kärlek	Sthlm	1816	D	svenska		
Almqvist C J L	Hvad är kärlek?	Sthlm	1816	D	svenska		4
Almqvist C J L	Hvad är kärlek? En viktig fråga	Sthlm	1816	D	svenska		3
Almqvist C J L	Parjumouf, saga ifrån nya Hollan	Sthlm	1817	H	svenska		2
Altén M	Den förföljda oskulden	Sthlm	1799	H	svenska		
Altén M	Den förföljda oskulden	Sthlm	1799	H	svenska		
Altén M	Hon narrar dem alla	Sthlm	1817	H	svenska		5
Andersson A	Berättelse om ängelska beskick	Sthlm	1796	N	engelska	svenska	3
Angelini	Underrättelser om Köpenhamn	Sthlm	1806	N	svenska		2
Angelini J E	Tankar i särskilda ämnen	Sthlm	1802	D	svenska		6
Anseaume L	Den talande taflan	Sthlm	1799	H	franska	svenska	4
Anseaume L	Målaren kär i sitt modell	Sthlm	1782	H	franska	svenska	5
Antoine A	Spökrädslan botad	Sthlm	1821	E	franska	svenska	5
Apelblad J	Rese-beskrifning öfver Pommern	Sthlm	1757	N	svenska		6
Apuléius	Kärleks-guden Cupidos	Sthlm	1778	H	latin	svenska	6
Arblay	Camilla, eller målning af ungdom	Sthlm	1801-02	H	engelska	svenska	1
Arblay	Cecilia	Nyköping	1795-97	H	engelska	svenska	2
Archaririus L	Mythologie, eller korrnt beskrifnin	Sthlm	1768	C	svenska		5
Archenholtz	Beskrifning om engelska natione	Sthlm	1789	N	tyska	svenska	6
Archenholtz	Beskrifning om Neapel	Sthlm	1788	N	tyska	svenska	3
Archenholtz	Beskrifning om staden Rom	Sthlm	1788	N	tyska	svenska	3
Archenholtz	Flibustierernes historia	Sthlm	1806	K	tyska	svenska	3
Archenholtz	Historia om drottning Elisabeth	Sthlm	1796	K	tyska	svenska	6
Archenholtz J W	Konung Gustaf den	Sthlm	1815	K	svenska		5
Archenholz J W	Flibustierernes historia	Sthlm	1806	K	tyska	svenska	1
Arfwedson C D	Min första resa till hufvudstaden	Sthlm	1828	H	svenska		8
Aristrophanes	Molnen	Sthlm	1826	H	grekiska	svenska	8
Arlingcourt	Eremiten	Sthlm	1827	H	franska	svenska	8
Armbruster	Amalia Seckendorf	Sthlm	1798	H	tyska	svenska	8
Arnaud	Adelson och Salvini	Sthlm	1779	H	franska	svenska	8